Лесь Мартович

ТВОРИ

III

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ

ТВОРИ

III ТОМ

За редакцією
Ю. ГАМОРАКА

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
Краків 1943 Львів

Друкарня Поліграфтресту ч. 5, Львів III/43 — 349 — 5000 — KZ 40422

ПОЛІТИЧНА СПРАВА

СЦЕНІЧНИЙ ОБРАЗ У 4-Х ДІЯХ

ДІЯ І-ША.

ОСОБИ І-ШОЇ ДІЇ:

1. ІВАН, господар.
2. СЕМЕН, господар.
3. ПАРАСКА, його жінка.
4. МОШКО, арендар.
5. РУХЛЯ, його жінка.
6. ТЕТЯНА, бідна вдова.
7. ВАСИЛЬКО, її внук.
8. МАКСИМ, господар.
9. ІЛЬКО, парубок.
10. ДОЦЯ, дівчина.

Сільська вулиця. Праворуч корчма, біля неї Семенове обійстя, відгороджене від вулиці плотом. Ліворуч Іванів город, попри нього сутки.

І.

(На дорозі Ілько веде пару коней. Йому назустріч Доця з серпом на плечу).

І л ь к о: А чи не проти мене ти вийшла, Доцю?

Д о ц я: Надійся! Не мала б я виходити кому на зустрітини, та тобі. Куди ж ти вибрався так рано?

І л ь к о: Гоню коні попасти, бо піду покладати.

Д о ц я: Оце господарь! А ти ж не міг займити коні на ніч? Варта тебе за це похвалити.

І л ь к о: А тебе би варт оцим батіжком та по литках! А ти чо' сночи не вийшла на вулицю? Я тобі не казав?

Д о ц я: Я ж тобі не казала, шо ти не домагайся цего від мене? Бо я лиш у неділю можу вийти, а будної днини ні. Ади, йду на цілий день на лан жати та й беру з собою букатку хліба та

й грінку сира. Бо вуйна зараз: „Йой! То так далеко, а це нема кому вінести обіду. „Прийдеш, — каже, — Доцько, ввечір та й пообідаєш." А я ввечір та таки паду з ніг. Страва не йде мені до пожитку. Сижу над мискою та й дрімаю. Аж діти сміються з мене.

Ілько: А тобі чого йти на зажен? У тебе свій грунт.

Доця: Ото наговорив! А там же кілько того грунту? Та й то так, як не мій. Не бійся! Вуйко добре знав, чого обберається мині за опікуна: заарендував увесь грунт у сиротинськім суді. Каже, шо гроші складає до депозиту. Ще собі й лице робить: „Шо я, — каже, — сироту годую."

Ілько: Чув я вже нераз із тебе таку бесіду. Але ти мині не те кажи, ліпше признайся, шо тобі таки не хочеся виходити 'д мині. Наші ж дівки також роблять через день, оже проте якось найдуть собі час, аби вийти ввечір до парубка.

Доця: Ти вже знов своєї?

Ілько: Певне! А по чім же я буду знати, шо ти маєш бути моя жінка.

Доця: Але ж бо ти вгурний, як цап! Ти мене не рівнай до инших. Инші мають батька та й неню, а я в свого вуйка намісь наймички. Якби міг, то скородив би мною. Доти мині находить роботу, доки видить, шо я ще здужаю рушати хоч одною рукою. Та це ще байка: коби хоч було де припочити. А то вуйко скупий та жалує навіть постіль постарати. Біг-ме! Нема де лячи. Дітей повніська хата, повкладають звечера ба на постіль, ба на піч, ба на лаву, а я лягаю на верени, як песя коло порога.

Ілько: Не журися! Як вийдеш за мене заміж, то вилежуватимешся, як у шпиталю.

Доця: Іди ти, дурний! Шо хлопови за біда?

А я вже вижу, які мене гаразди чекають. Таки дивлюся на вуйну: діти її присіли, крутиться цілу божу днинку, як сліпий кінь у кіраті, висхла, як скипка, та й зробилася така ненависна та нападиста, як оса.

Ілько: То вона тебе так покусала, шо груди тобі геть понапухали?

Доця: Тобі лиш мудрішки в голові.

Ілько: А ти мусіла сегодні встати на ліву ногу: говориш, як тяжка ворожиця. Згониш злість на мині. Десь твоє приятельство хутко проминуло.

Доця: Ти хіба сліпий, шо ніщо не видиш. Як зийдуся з чужим парубком, то правда: жартую та й шкірюся до него, бо він мині байдуже. А ось із тобою та говорю, як із рідним братом. Ти ж навіть не догадуєшся, шо́ я зазнаю за цю хвильку стояня. Аже за той час нажала б я зо п'ять снопів. А вуйко це знає добре, бо він сам ніколи не дармує. Зараз увечір лоточитиме мині голову: „Ой! Мало ти, небого, нажала сегодні, певне постойкувала!" А вуйна — та вона мині нічо не скаже в очи, лишень сваритиме на діти: „Ото, не можете понажератися! Кожде лиш би їло, а роботи з вас нема ніякої." Воліла би мене по лици вибити. Видиш, а я все таки стою з тобою. Але ти в инакшім жиєш та й це не розумієш.

Ілько: Ходи ж, нехай тя пожалую за те.

Доця: А вмієш? (Приступає 'д нему).

Ілько: (Щипає її в плечі).

Доця: (Б'є його кулаком). Ади, який жалісливий!

Ілько: Будеш носити знак по мині.

Доця: Ой, не буду! Оногді в дворі вхопив мене пес за литку зубами. Я зверещала, а панич прибіг та й обзирає мині ногу. „А то, — каже, — тверда, як ремінь." Окуляри злетіли йому з носа,

а він жмуриться та й обмацує мене, як худобину на торзі. А я трохи не вмираю зо сміхи, бо він вивалив язик, як пес у спеку, заслинився, задихався... (Сміється).

Ілько: Ото красно: дівка та показує литки паничам!

Доця: А шо ж я мала робити? Гадаю собі: фицну та заб'ю біду отам до лиха. Бо то таке, як оселедець вімокле.

Ілько: А я це однако не люблю.

Доця: Ти ще мене й не сватав, а вже сварився б за панича. Не знаю, чи то кождий парбок такий, як ти, шо завсіди шукає собі приключки до сварки? Іди вже, йди! Нехай коні не стоять голодні.

Ілько: Ти вже небого, дбаєш за ними, як за своїми. А то ще не знати, чи батько схоче мене відвінувати ними. (На ходу). А вийди хоч сегодні ввечір!

Доця: Таки не обіцюю, бо не знаю, чи зможу вийти. Завтра досвіта знов вийду сюди.

Ілько: (Виходить).

II.

(Доця й Тетяна з кошілем).

Доця: А ви, мамуню, назбирали вже пів кошіля?

Тетяна: Та я, любко, встаю зараз по опівночи. Старе не годно вже спати. Не годно долежати до ранку: кости болять. Аякже! А то Илько був з тобою? Він, бачу, вже тебе засватав.

Доця: Ще ні.

Тетяна: Най Бог помагає! • Підеш за него з підскоком. А коли маєте гадку весілє справляти?

Доця: Не знаю. Не знаю, мамуню, навіть із ким порадитись. Вуйко та й вуйна та раді би мене задержати при собі до сивої коси.

Тетяна: Таке то без рідного батька та й нені. Ой, знаю я, знаю. Аякже! Вуйко твій хотів би мати робітника задурно: знак тому, шо він тобі не порадить на свою шкоду. Трафляються, дівонько, люде, то йди. Усе таки на свою потріб гаруватимеш, не на чужих. Аякже! Бо й як же тобі инакше порадити? Давно була така приповідка, шо котра вийде заміж, то буде мати солодкі ночи, а гіркі дни. А цими часами то й ніч не може бути солодка, скоро всотаєшся через день, як той віл у ярмі. Аякже! Вийдеш, небого, заміж, — дивися: до року та й приведеш на світ дитину. А потому другу, трету... Аякже! Надсажуйся роботою коло хати, бідуй у поли, а ввійдеш до хати, то дітища тобі голову зривають.

Доця: Знаю я це, мамуню, й без вас. (Відходить).

III.

(Тетяна сама).

Тетяна (Стає перед корчмою і збирає сміття): Зле з дітьми, але без дітей ще гірше. Аякже! Чи сп'ю, чи хожу, чи роблю шо, заєдно мені перед очима небіжка дочка та й зять. (Кашляє). Ади, роса спала та й вона бабі вадить. Божа росонька, шо поливає хлібець святий, піднимає травку вгору, миє личко молодому, а старого, — дивися, а вона його душить. Аякже! Нераз собі гадкую: на шо то Господь держить на світі таку стару торбу. Хіба на те, аби хлібець псувала. Бо, ади, лиш один зуб стерчить у цій каглі, а хлібець тру, біг-ме, тру. Як стара конина. Аякже! (Оглядається). Дівка вже пішла, а я й ні гадки: балакаю сама

до себе. (Зітхає). Господи, хіба держиш мене на гріхи! Ти, Боженьку, рахуєш, шо баба довго жиє та спокутує ті гріхи, шо нагрішила замолоду. Оже ні! Ще більше нагрішу. Як розпустю цей писок та й уже не здужаю його спинити. Доти теркотить, доти меле, доти хляпає, доки Бога не образить!

IV.

(Тетяна, Мошко, Рухля й Іван. Мошко й Рухля стають біля Тетяни. Іван косить траву на своїм городі, потім перестає косити та й слухає розмови).

Мошко: Що ти робиш? Тетяно?

Тетяна: А ви ж не видите? Сміте збираю.

Рухля (Нахиляється над кошілем і перебирає там щось рукою): То це сміте? А це не є січка? А це не є конюшина? А це не є кінський гній?

Тетяна: А кінський же гній не сміте?

Рухля: Яка розумна!

Мошко: Ти відки взялася така гозумна? Коли ти така гозумна, то нащо ти забигаєш мені обігник із-пегед когчми?

Тетяна: А шо ж це вам вадить? Кривда вам, шо прочистю трохи дорогу перед коршмою? Лежить собі сміте на дорозі та таке воно ваше, як і моє. Чи я вам бороню? Можете й ви забрати.

Рухля: Ти мене не вчи!

Мошко: Я забигати не хочу.

Тетяна: То воно зогниє та й змарнуєся. Не буде вам із того ніякого хісна. Аякже!

Рухля: Най воно мені гниє!

Мошко: Що тобі до того?

Тетяна: Хіба ж вам треба того смороду? Аже сопух б'є якраз у самі вікна.

Рухля: Най мені смердить!

Мошко: Воно в мене їсти не пгосить, стоїть собі дугно.

Рухля: Скоро воно тобі потрібне, то купи собі.

Мошко: Купи собі: я маю тото на пгодаж.

Тетяна: Ото раз прибагли: купувати в них сміте з дороги!

Рухля: Воно перед корчмою.

Мошко: Моє!

Тетяна: Коли ваше, то держіть собі. Я піду деинде. (Хоче йти).

Рухля: Чекай!

Мошко: Де йдеш?

Тетяна (Зупиняється).

Рухля: Деінде таке не найдеш. Тут перед корчмою попасають щочетверга сторонські фіри. Тут у мене найбільше смітя.

Мошко: Ніде тілько не найдеш. Ізийди ціле село, то не найдеш.

Рухля: Деінде мусиш бігати від кізяка до кізяка цілі гони.

Мошко: А тут лиш станеш: хап та в кошіль, хап та в кошіль!

Тетяна: Може, воно й правда, але я не вмію такий товар купувати. Лишу вам та хапайте собі самі!

Рухля: А ти найдеш де який кізяк? Усюди коров'ячі, а тут самі кінські.

Мошко: Таких, як тут, нема ніде. Тут найліпші. Такі добгі, що газ!

Тетяна: А ви ж їх кушали?

Мошко (Сердито): Хто кушав? Що кушав? Ти, свиня! Верни тото, що назбирала! (Хапає за кошіль, Тетяна не дає, сіпаються обоє).

Рухля (Віддрулює Мошка від кошіля): Лосс ді, мі-

шігіне![1] (Перебирає в кошілі сміття, до Тетяни): Дивися! Видиш? Іще цілий овес.

Мошко: А в кождім по кілька зеген.

Рухля: То не чим будь годовані коні.

Мошко: Самим оброком, голим вівсом.

Рухля: Як лишиш, то пожалуєш.

Мошко: Будеш мати велику шкоду.

Рухля: На такім гною та хліб родить, як гай.

Мошко: Буяє, як ліс, та й не виляже.

Рухля: Купиш?

Мошко: Я небагато хочу.

Тетяна: Нехай люди отаксують, шо варт сміте, то я заплатю.

Рухля: Що мені люди мають таксувати?

Мошко: Я сам собі таксатор.

Тетяна: А кілько ж би ви хотіли?

Мошко (Над її вухом): Двадцять гинських даси?

Тетяна (Хапається за голову): Ой-ой-ой! Головонька бідна! Та шо ж бо ви говорите? Сама не знаю, чи сміятися, чи дивуватися.

Рухля: Ані не смійся, ані не дивуйся: проси, та, може, трохи спущу.

Мошко: Але небагато.

Тетяна: Ви ліпше питайтеся мене, чи я коли ще побачу такі гроші на своїм віку.

Рухля: Відробиш.

Тетяна: Оттакої. А я ж година робити? У мене духу не стає збирати це сміте, не то відробляти. Які мої відробітки? Як вернуся додому, то буду віддихати зо дві години, заки прийду до себе. Аякже! Мині вже минуло шісдесять літ узимі! Я стара торба: ще лиш кашляти здужаю, а до роботи вже нездатна.

---

[1] Геть, дурню! (Переклад Ред.)

Рухля: А от якось жиєш.

Мошко: Та й гобиш.

Тетяна: Яка з мене робота, та яка робота? От пльонтаюся по світі, аби не лягати. Бо як ляжу, то вже, мабуть, не встану. Аякже!

Рухля: Ти ж не сама.

Тетяна: Як не сама?

Рухля: У тебе внук.

Мошко: Пагбок Василько.

Рухля: Нехай би він ішов служити до мене на рік.

Мошко: Він не варт ті гроші, але я тобі вже спущу, аби ти не казала, що я злий чоловік.

Тетяна: Який він парубок? То ще дитина. Ото би я мала сумління давати його на службу! Та й без него я би загибла. Він у мене цілий господар. Аякже! Бідує небожатко. Намість спочити при бабі, то він іще на цю стару торбу старати мусить. Отам би баба лиш ноги протягла, якби їй пан Біг не дав такого доброго внука. Коби здоровий! Куди, куди? Ви мині, Мошку, такої заспівали, шо я й слухати не хочу.

Іван (Спершися на косу): Оже таки слухаєте! Ви вже так, якби пристали на те, шо це сміте та треба у Мошка купувати. Ще лиш не можете погодитися, кілько заплатити.

Тетяна: Я думала, шо вони заправлять у мене кілька крейцарів, та от дала би для святого спокою. Скоро не встараю де, то хоть випрошу в добрих людей. Отак собі баба мотала в своїй дурній голові.

Іван: Стою я та й наслухаю. Чи вдасться Мошкови підійти вас? Гадав я, шо минули вже ті часи. Аж вижу, шо ні. Нема такої нісенітниці, шо на ню би мужик не пристав, скоро лиш жид облесно заговорить до него. Та шо ж бо ви, ма-

муню, купуєте кізяки в Мошка? Валяється це добро по дорозі, хто перший його здойме, та й буде мати. Гадаєте, шо скривдите Мошка, як заберете з-перед вікон ті маєтки? Йому ще й поготів! Менше смітя перед вікнами, то й веселіше в хаті. Не бійтеся, якби воно було варта хоть половину тих гроший, шо він у вас править, то Мошко не дав би йому полежати на дорозі й одної хвильки. Сховав би за десятий замок.

Тетяна (Пряче сміття).

Мошко: Ти не кивай тото, поки ми ще не погодилися.

Рухля (Бере Тетяну осторонь і торгується з нею).

Іван: Чи вам, Мошку, не сором? Аже це бідна вдовиця, найбідніща в нашім селі. Ви вже, слава Богу, не сегоднішний, знаєте, які в неї гаразди. Донька та й зять померли на тифус, а їй лишили сироту. Мали ж би ви серце брати з-поміж таких злиднів шонебудь та й то ще за нізашо?!

Мошко: Пгошу вас, Іване, коби ви не мішалися не в своє діло. Я собі гандлюю з Тетяною. Що вам до того? То не ваш інтерес.

Іван: Бо не можу втерпіти, як вижу таку неправду. Шось мною аж трусить, аж по серци ріже! Правда? Ще лиш благословиться на днинку, ще сонечко не зийшло, а ви вже раді, шо спіймали дурну бабу. Одно забігає відси, а друге відти: наче оси коло меду. Одно приповідає, а друге ще доправляє, аби не лишити бабі часу стямитися. Найшлися купці до сокири під лавою. Захвалювати товар уміють, але постарати його лишають тому, хто купує. Та чого би, кажіть, не закидати таку вудку, коли є така риба, шо ловиться на ню.

Мошко: Який ви дуже милосерний на чужий гахунок! Чому ви того не видите, як ви дгугого кгивдите?

Іван: Кого?

Мошко: А хоть би й мене.

Іван: Як?

Мошко: Ви, Богу дякувати, не знаєте. Не бійтеся! Я вже ходив до міста на вас на скаргу. До самого пана стагости ходив. Пожиєм, побачимо, хто кого кгивдить. Чи я вдову, чи ви мене. Дасть Бог дочекати, послухаєте, як вам подякують у місті за мою кгивду. Ви собі не гадайте, що то магна гіч. Я податки оплачую, ггубі податки!

Іван: Шо ви таке говорите, гей крізь сон? Я вас кривджу? Шо це за напасть на мене сегодні?

Мошко: Ніяка напасть. Це одна пгавда. Нічо більше, лиш пгавда! Від коли ви заложили в селі Січ і читальню, то в мене відпала більша половина загібкy. Може, це непгавда? Кажіть, що непгавда. Еге! Видите! То це для мене не кгивда? Ви тим не відобгали хліб мені та й моїм дітям?

V.

(Ті ж та Семен і Параска. Семен на своїм обійстю спирається на плоті. Параску ж лиш уряди-годи видко з-поза плота).

Іван: От куди! Вам те недогода, шо в селі приперлося трохи п'янство. Нічо не поможе, мусите привикати: сегодні вольно кождому заречися від горівки.

Мошко: Вольно вам не пити, але не вольно нікого бунтувати. Отак як бунтуєте цю бабу, так дознаку збунтували ви все село. Я вже скагжився пану стагості. Побачимо, чи то вам вийде на здоровля. Я мушу податки оплачувати. У мене є діти. (Б'ється в груди). Мене сегце болить, бо ви пускаєте з мене кгов мою!

Рухля: Шрай нішт! Шойн гіт.[1]

Іван: А вже гіт? Уже погодилася дурна баба?

Тетяна: А Господи! Та шо ж мині діяти бідній на світі? Ліпше супокоєм, як у сварці. От, бідну бабу кривдить, хто не хоче. Удова як той горох при дорозі: хто йде, то скубне. Аякже! На те вже Господь милосерний обдарував християнина сирітством та вдівством. (Пряче).

Семен (До Параски, позіхаючи і христячи рота): А-а-а! Ти ще не розпалювала? Товчешся десь від самої півночи та скорняла мене заборзо. Я був би ще спав. Ади, як якась біда роздоймає мині рота.

Параска: Ая'! Ніби яке тепер спанє? Мух повна хата, очи вигризають та ще би в горло позалазили.

Семен: Тобі не жура, нехай мині лізуть!

Іван (До Тетяни): Та преці, кілько-сте пообіцяли?

Тетяна: Та пообіцяла-м от Рухли два дни прати. Бо я вже нездатна до тяжкої роботи. Ого! Не мої дни, та й не моя вже робота.

Мошко: Лиш два дни? А видите, Йване, що я нікого не кгивджу? Ви кгивдите мене!

Рухля: Ша! Шрай нішт! Ліпше по-добру. Правда, Іване, беріть собі приклад із мене! Видите, як я по-людськи зробила гандель із Тетяною. Робіть і ви так зо мною.

Іван: Я не потребую купувати в вас гною: у мене своя худоба.

Рухля: Що гною, що там гною? Ви перестаньте підмовляти людей. До чого вам такі річи. Адже ми сусіди, дай вам Боже здоровля!

Іван: Чи я з вами сварюся? Меже нами згода. Вам здається, шо я не маю инакшої роботи, лиш хо-

[1] Не кричи! Уже добре. (Переклад Ред.)

жу по селі та викрикаю: „Ану, люде, не йдіть до Мошка!“ Ні! Цего з мене ніхто не чув. Люде самі взяли собі такий звичай, шо хто пристає до Січи, то йому вже не подоба піячити. Але всіх я не заманю в наше товариство. Ось таки не треба далеко шукати: кум Семен, не хотять до нас пристати.

Семен: О! Я не заречуся від напитку, аби й земля горіла підо мною.

Мошко: А знаєте через що? Бо ви погядний господаг.

Семен: Ні, не через те, але тому, шо я не люблю, аби мині хто розказував. Я сам знаю, шо мині подоба робити, а шо не подоба.

Тетяна (Збирає сміття перед Семеновим обійстям).

Семен: О, з-перед моїх воріт не руш! Постав то назад, відки-сь узяла.

Тетяна: А, Господи! Та й ви?

Семен: Аякже! Та й я! Але ти в мене не викупишся, жебрачко! Не то два дни прати, не то двацять ринських, але ти мині давай і свою душу, то я тобі не позволю брати з-перед моїх воріт. Це моє, не руш! Най мені лежить. Це на дорозі перед моїми воротьми, та й хто знає, чи не погубила це моя худоба?

Тетяна: Та держіть собі. Господь із вами! А то якесь покаяниє сегодні. Цілу зиму, цілу весну збираю та ніхто нічо' не казав, а сегодні всі на бабу. Від смерти дітей отак баба ходить та приносить ід' хаті трошки того сміття. Оже нікому кривда не діялася. А тепер — маєш бабо! Та нехай це прийме Господь за гріхи.

Семен: То ти шодень збираєш? Відколи діти померли? Ти обкрадаєш мене вже тілький час? Ось чого вона схоплюється так рано! А вона пантрує, коли я сплю. Я то дивуюся, шо в неї чвертна тої нивки межа в межу з моїм, та на моїй на-

віть жито родить слабо, а в неї: капусти, та барабулі, та лихо знає шо. А цего року та ще й пшеницю посіяла. Аж дивися, а то вона закрадає з дороги смітя! Уступися, кажу, не руш мині!

Тетяна (Викидає з кошіля трохи сміття): А, Господи милосерний, Твоя воля! Ще й злодійкою вславили бабу на старі літа. (Справилась іти).

Іван: Куме Семене! Та шо вам таке?

Семен: А вам зась до мене!

Іван: Коли ж мині зась... (До Тетяни): Тетяно, верніться! Це дорога громадська: тут вольно кождому збирати. Це би ніхто в байці не прибаг. Збирайте, я вам поможу. (Виходить на вулицю).

Тетяна: Лишіть, Іване, я не хочу. Шо я маю важити здоровлєм за три кізяки?

Іван: Чого здоровлєм? Як уже на таке йде, то я також тутешний. Та й моя хата при цій самій дорозі. Семен збороняють проти свого обійстя, а я проти свого та зволяю. Збирайте на моїй половині, ось я вам поможу. (Пряче сміття і кидає в кошіль).

Семен: Але на мою половину не поступіть, бо, біг-ме, не подарую. А шоби-х мав у кримінали зогнити! Ото раз красно! Рахувати: господар, а він обстає за жебрачкою. Ще додає дідам відваги.

Мошко: Я не казав, що бунтівник? Бунтує нарід!

Іван: А вам належиться шось від мене, Мошку?

Мошко: Може, будете бити?

Рухля: Кім ер, ді мішігене![1] (Тягне Мошка за рукав до коршми). Ми ще будемо з Іваном добрі. (Відходять обоє).

---

[1] Ходи сюди, дурню! (Переклад Ред.)

VI.

(Ті ж самі, опріч Мошка й Рухлі).

Тетяна: Та й дякувать вам, дай вам Боже здоровлє, шо помогли бабі. Тепер піду вже на инше місце.

Іван: Ідіть осюда в сутки, попри мою обору. Туди возив Михайло обірник. Багато понатрясано. Геть випрячте, дочиста!

Тетяна (Іде в сутки).

VII.

(Ті ж самі, опріч Тетяни).

Іван (Іде на свій город, складає скошену траву на вереню).

Семен: А ви ще їй порадьте, де би більше назбирала.

Іван: А чому ж би я не мав порадити? Має отам марнуватися гній по дорогах, та хоть баба покористуєся.

Семен: Вам те не в голові, шо така жебрачка, такий дід, та нажала вчера на півчвертці півчварта полукіпка пшениці. Гей, та сегодні найліпшому господареви тілько нива не видасть. То, рахувати, виходить із морґа чотирнадцять кіп. Вам уродить тілько нива?

Іван: Нашо мині рахувати бабині копи? Та й шо то кому вадить, як бабі вродить добре тота латка поля?

Семен: Шо кому вадить? Най не сіє на напасть!

Іван: На яку напасть?

Семен: На таку! Господарям на злість. Аби в очи кололо! Кілько в неї ґрунту? Одна чвертка в поли, межя в межу попри моє. А в городі не знаю, чи буде ціла чвертка. Може, буде, а, може,

й не витякне. Питаюся ж вас, шо має робити баба з тілько ґрунтом? На мій рахунок: має пошити торби та й вандрувати отам поміж добрі люде. Коли ж бо ні! Баба подуфальна: вона рівнається до господарів. На городі в неї люцерна, коровчину держить, набіл у неї на набіл, та ще й пшеницю лагодить собі на паску. Старцям пива! А відки в-неї тото? Із чужих обірників. Запомагаєся людською худобою. Нехай би вона прятала обірник із-під своєї худоби, тоді би ми вздріли, якби їй пшениці родили.

І в а н: Ви завидуєте бабі?

С е м е н: Завидую, не завидую, але серце болить однако. Вийдеш у поле, дивишся: твоє жито марне. Аж ось межя в межу з твоїм у такої жебрачки, на одній половині нивки: ба петрушка, ба капуста, ба морква, ба кукурудзи, а на другій пшениця, як коли гай. Та не має бути господареви й сумно й соромно?

І в а н: А хто ж господареви боронить старатися так само? А то не один ледви ноги волочить за собою: ходючи спить. Дивися: голова на воротах, а зад іще коло порога, такий гнилий!

С е м е н: Це ви, може, до мене п'єте?

І в а н: До вас, не до вас, але є такі: самі знаєте. Чого ж би я бабі завидував? Чи тої латки ґрунту? Чи, може, того труду, шо вона піднимаєся? Як літо, так зима, ще нікому й не в гадці вставати, а вона кошіль навперед себе та гайда по вулицях сміте збирати.

С е м е н: Куме Йване! А не кажіть же! Бо я знаю, як шо куди йде.

І в а н: Шо таке знаєте?

С е м е н: А те знаю, шо скомпанували-сте ся з її внуком та й обстаєте за ним. Яке чудо, шо в читальни читає вам усім ґазети! Такий смаркач,

такий жебрак, а його беруть межи господарі. Сідає за стіл під образами та й читає. Аби-сте знали, шо я через те не пристаю до вашого товариства.

Іван: Перше казали-сте, шо через те, шо ми зарікаємся горівки.

Семен: А це також. Я не зарікаюся й не заречуся. Я не знаю таких новин. Нашо вони? Лиш на те, аби господарь став сміхом меже вами, як нап'єся порцію горівки.

Іван: Шось ви, куме Семене, не все договорюєте. Шось вам більше в нас не досподоби. Бо вам ніхто не боронить прийти з своїм сином: він також добре читає. Посадимо й його під образи. Та й дуже добре знаєте, шо із-за одної порції горівки ще ніхто не став сміхом. Але як хто залле собі пельку дурманом, шо не знає котре вікно, а котре двері, то такий сам робить із себе сміх.

Семен: За свою працю п'ю, а кождому зась!

Іван: Куме Семене! Шо ви мині заєдно зась та зась? Я вам пити не збороняю, до товариства нашого вас не силую, шо ви хочете з мене?

Семен: Ви мене ні силуєте до свого товариства, ні просите. Але гадаєте, шо я не найду собі товариства без вас? Го, го, найду! Найду таке, якого мині треба. Гадаєте, шо лиш українці мають своє товариство?

Іван: Я вже навіть знаю, куди вас тягне. До дяка з Тупих Голов. Там дяк—кацап, і піп—кацап, вони кажуть, шо наша мова дуже простакувата, хотять навчати людей московської. Приставайте до них! Відрікайтеся рідної мови через те, шо в Тетяни зародила пшениця. Господи! Так гудять нашу мову, так вихвалюють московську, та коби хоть уміли по-московськи. Нехай би я хоть раз послухав, яка вона саме.

Семен: Ви мині це, куме, не говоріть! Я до москалів не пристану, я рідної мови не відрікаюся. Дяк своє зна́є, а я своє. Я лиш не хочу бути в вашім товаристві.

Іван: Дай Боже, аби ваше слово сповнилося, шо не пристанете до кацапів.

Семен: Уже ведуться діди. Ади, назбирали обірнику, шо ледви двигають. Так якби зааренду-вали всі вулиці.

VIII.

(Ті ж і Тетяна з Васильком. Несуть обоє кошіль).

Іван: Хто ведеся? (Заздрів Тетяну й Василька). А ти відки взявся, Васильку?

Тетяна: Прийшов бабі помогти. Було ще спати. А де ж? Учера натягався серпом ціліський день. Я стара, немішна та трохи жну, а більше спочиваю. Аякже! А на него вся робота.

Іван: Прийди ввечір до читальні!

Тетяна: Прийде, прийде, а чого ж би ні? Тілько його забави та й тілько спочинку.

Семен: Чи не ґазету читати?

Іван: А хоть би?

Семен: Ади, ще старцям та треба ґазети!

Тетяна: От не старцюйте так, бо гріх. Чи то бідному світ не милий? Його ровесники ще коло худоби, а він день-у-день гарує, як старий. Не зазнав радости дитиною та й не напарубочиться. Отаке то бідного.

Семен: Мой, Василю! Ти би вже парубочив? А торби пошити не ласка та й по'миру!

Василько (Закриває рукавом лице).

Іван: Куме Семене, лишіть! Чи він вам заважає на світі?

Тетяна: Бідний заважає кождому, аякже! Ходім, Василько, уже світає, незабавки й сонечко зийде святе. А баба ще не розпалювала.

(Виходять обоє).

IX.

(Ті ж, опріч Тетяни й Василька).

Семен: Ади! Ще буде розпалювати, певне ще й кашу молочну варитиме. Сегодні настали вже такі часи, шо жебрака та коле сухий хліб у зуби. Не гадайте собі, шо то якнебудь.

Іван: А чого вас так коле в очи бідна баба та й її унук?

Семен: Бо мині це не може поміститися в голові, шо жебрака сажають під образи, а господарем помітують.

Іван: Хто вами помітує? А за жебрака то я вам скажу таке. Ані баба, ані її внук та не приходили просити до вас. Ви ще їм за бодапрости нічо не давали. А сегодні, коби-сте знали, маєток не становить чоловіком, бо маєток сегодні є, а завтра може не бути. Скоро чоловік не має роз'язку в голові, то йому маєток не на багато придасться. А зрештою, хто в нашім селі так дуже втік далеко від бідного? Усі ми, чи бідний, чи богач, та мусимо працювати на кусник хліба. Усі ми рівні. Я ще маю господарство, але не знаю, — як розділю його меже діти, — чи будуть вони богатші від Василька? Тим то треба нам усім старатися загоді, аби й таким, як Василько, можна було якось прожити на світі.

Семен: Ви таке в газетах повичитували?

Іван: Ми сегодні, куме Семене, не договоримося оба. Лишім на инший час оцю розмову.

X.

(Ті ж і Максим).

Іван: Куди ви так рано вибралися, шваґре?

Максим: Таки до вас. Слава-Йсу!

Іван і Семен: На віки слава!

Максим: Знаю, шо як сонце зийде, то вже не застану вас дома: підете в поле.

Іван: А хто ж сегодні дома сидить? Ходіть до хати!

Максим: Не піду: не хочу вас довго забавляти, аби-сте були на мене добрі, бо потребую вашої ласки. Їдьте зо мною до міста.

Іван: Ов! Шо вас так пече?

Максим: Запрягайте коні, та й їдьмо! Я вам заплатю зараз у місті за фіру й за ваш день.

Іван: А шо ж вас так гонить?

Максим: Та багато говорити, а мало слухати.

Іван: А ви говоріть трохи: доразу та напоперек. Не обходіть стежечками.

Максим: Як напоперек, то й напоперек! Усе одно! Буду вас просити, шваґре, аби ви за мене поручили в касі. Хочу затягати довг.

Іван: Вам на шо?

Максим: Також питаєте! Кому сегодні гроший не треба? Не знаєте, які в мене гаразди? Худобу спродав, ґрунт не родить, у жидів понахапував. Уже проносять, шо скаржитимуть мене до суду.

Іван: Як на таке, то я не поручу. Шкода ваших ходів.

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! Маєш, Максиме, напоперек!

Максим: А то через шо?

Іван: Через те, шо ви легкодух. Нашо вам

було довги робити? Чи ви доньку вінували, чи сина женили? Затягаєте й тепер довг на те, аби не віддавати. Бо ви не спроможетеся платити рати.

Максим: Оце ж бо ви мене потішили! Та мині отак загибати?

Іван: Не знаю. Радьтеся своєї жінки!

Максим: Хоть вона ваша сестра рідна, оже таки вам скажу, шо вона не жінка мині, лиш тяжка ворожиця. Вона звалює всю біду на мене. Каже, шо я до роботи лехкий, а за те люблю вздріти дно в склянці.

Іван: Може й правда: вона то ліпше знає.

Максим: Шваґре! Та багато я таке пропив?

Іван: Хто знає, якби-сте мали здоровлє, чи не пропили би-сте й багато. Але кому тут пити? Ви такі на лици, якби лиш учера вийшли зо шпиталю. Вип'єте порцію, дві, зараз нападе на вас манколія, та й плачете. А якби-сте потім іще далі пили, та й по вас.

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! Колись навмисне поставлю перед тебе око горівки: хочу видіти, як меш конати.

Іван: Не тілько проп'єте, кілько занедбаєте. Хто найпізніше оре? Максим. Хто найпізніше сіє? Максим. Хто найпізніше збирає? Максим. Земля вам родить зле, а те, шо вродить, то висиплеся.

Максим: Ви кажете, шо я плачу. Як же мині не плакати, коли, адіть, яке моє: рахувати шваґер, одно нічо, та й це не хочете зробити для мене. То шо ж мині діяти?

Іван: Жінка вам радила йти до Прус. Послухайте, може, акурат заробите тілько, шо поповните жидам довг.

Максим: Шваґре! То це ваше послідне слово?

Іван: Отак, як чуєте.

Семен (Сміється): Іди, Максиме, до Прус, вивчишся по-німецьки.

Максим: Гай, гай! Не така була ваша бесіда, як ви мене ошукували при поділунку. Де-де? Здавалося мині, шо був би-х пив ваші слова намісь меду: так ви мині солодко говорили.

Іван: Як я вас ошукав при поділунку?

Максим: Не знаєте як? Доси я мовчав, але тепер та скажу.

Іван: Кажіть, нехай чую!

Максим: Не казали ви мині: бери, шваґре, будинки, бери хату, стодолу, стайню, а я за те озьму більше ґрунту?

Іван: Казав, та шо?

Максим: А я дурний озьми та послухай. Аж потому я здогадався, шо це ошука.

Іван: Яка ж це ошука? Аже люде таксували й будинки й ґрунт.

Максим: Мині будинки хліба не вродять. Це одно.

Семен (Сміється): Мой, Максиме! А ти би на хаті та сіяв ґречку?

Максим: А друге: ґрунт щороку підскакує в ціні, а будинок чим рік, тим старіється та й дешевіє. Тепер на таке виходить, шо ви запомагаєтеся, а я паду все нижче та нижче: худобу затеряв, у жидів понахапував, а прийде передновок — хоть гинь!

Іван: Чоловіче, май розум! А я ж під лапухом мешкаю? Я також будувався. І довг затягнув, шо ще й до сегодні не можу поповнити. Та коби хоть був будинки докінчив! А то стайня маленька, худоба неволиться... Але шо будемо багато балакати? Я вам готовий поручити, лиш дайте й ви мині поруку, шо виконюватимете рати. Бе-

ріть із собою жінку, та нехай і вона підпишеся на той довг.

Максим: Та певне, шо моя жінка не піде. Ви її вже навчили розуму: вона не має вже мене й за онучу. Де вона мене послухає?

Іван: То вибачайте! Ґрунт стоїть на жінці, ви вже свого нічо не маєте. Мали-сте два загінці, та один продали, а другий виплакала жінка, шо-сте на ню переписали.

Семен (Сміється): А най же тебе вшумить із Максимом! Ти не маєш навіть тілько ґрунту, шо Тетяна?

Максим: Загін продав, бо мусів продати, але гроші я не прогайнував.

Іван: Та й нічо не звів з них: проправувалисте. Ще й мене привели до кошту. А я давав вам те саме перед процесом, шо дав по процесі. Лиш було брати. Так же ні! Вам повиділося, шо моя жінка не має такого самого права до батьківського маєтку, як ваша.

Максим: А вам іще мало того, шо в процесі вийшло на ваше, ви мене ще під пруса. Та якби там не треба сил до роботи.

Іван: То я маю за те відповідати, шо в вас нема сили до роботи? Чи я в тім шо винен?

Максим: Та й я не винен, шо мене мати таким на світ породила. Ви кричите на вічах, шо кождий чоловік рівний, кождий має право жити, оббираєтеся опікуном усім бідним. Обстаньте ж за мною, я вам ближчий, бо ваш шваґер. Чи слабому на силах світ немилий?

Іван: Та вам світ милий, але ви світови немилі. Вам було братися до шевства або кравества, не до плуга.

Семен (Сміється): Го-го-го! Максиме, було йти

на кравця, був би-с ушив на мого кота ногавиці, бо чогось геть обліз!

Максим: До чого мене батько привчив, до того хапаюся. Але то мині кривда, шо ніхто не заратує. От шваґер! Та як він красно мині радить, лиш бери та послухай!

Іван: Доси ви не питалися моєї ради, забігали-сте водно отам до Мошка. Та й сегодні, знаю, шо підете. Вип'єте за п'ять крейцарів горівки, та такого плачу буде, такого голосіня, але: з на десять корон! А зрештою, шо мині там до того? Робіть, як уважаєте! От, сонце сходить, треба йти на сніданок. (Забирає траву й відходить).

XI.

(Ті ж опріч Івана).

Максим: Та як не плакати? Гей, люди, як не плакати, коли жаль підступає! Уже вздрів, шо забігаю до Мошка. До кого ж мині заходити? Може, до него, до такого приязного шваґра? Дає мині натик, шо я люблю побачити дно в склянці! Ая, біг-ме, щиру вам правду кажу, як вип'ю на тиждень за п'ять крейцарів горівки, то вже багато. Лиш із мене голосний дзвін, бо як трохи підоп'ю, то плачу. Плачу та й голошу: ціле село знає, шо я напивався. Та як же мині не плакати, коли мене родичі, намісь маєтком, та обдарували якоюсь хоробою. Як лишень має на небі з'явитися хмарка, то вже лихе ломить у мині всі кости. Я за них служби наймаю, а тихцем клену, аби отам у гробі попереверталися. До роботи я нездатний, жінка мене не любить, дуплавим прозиває...

Семен: Ой, дуплавий! (Сміється). Ги-ги-ги! Так, гей стара верба. А бодай же тебе, Максиме, як я сегодні насміявся із-за твоєї причини!

Максим: А він, аді, шваґер велебний, здоровий, як бугай, намісь мині помогти, та посилає мене до пруса.

Семен: Не бійся: Тетяні то би поміг, а своему не хоче. А шо я тобі скажу, Максиме?! Було тобі женитися з Тетяною, був би-с мав у Йвані великого приятеля, бо він за нею дуже обстає.

Максим: Правду кажете, біг-ме, правду.

Семен: Намісь кравества та було вивчитися на скрипці грати. Може, би ти й спромігся купити собі скрипку? Та вона би сміте по дорогах збирала, а ти би терликав коло неї. (Сміється).

Максим: Нашо мені купувати скрипку? Я би собі сам змайстрував, але ліру. Такої б я заграв, шо всі пси повривались би з ланцюхів.

Семен: А співати вмієш?

Максим: Послухаєте зараз, як буду вертати від Мошка. Такої жалісливої заспіваю, як на похоронах. Геть буду виказувати крізь плач: який я бідний, як затеряв худобу, як мене жінка не любить, та який я кривдний у людий і в Бога. Усе виспіваю, бо вже співав нераз.

Семен (Сміється). Го-го-го! За це тебе люблю, шо ти такий негонорний, шо не дреш носа догори. Приймаєш те, шо тобі належиться. Ненавижу я таких, шо йому пахне торба та й кий, а воно пхається поміж господарі. Сажай його на покуті під образами! Чекай, Максиме, має Йван своє товариство, а я постараюся в своє. Зроблю тебе таким, як Іван Василька.

Максим. Пристану, куди скажете. Уже наші дороги з Іваном сегодні розийшлися. Ого! Не зийдемося ніколи!

Семен: Не журися: буде нам і без него добре! (Сміється). Ги-ги-ги! Але ж я сегодні насміявся! Бодай же тебе, Максиме, вшуміло! А той Іван

та дується, як вош на морозі. Гадає, шо скоро він кошовий Січи та й голова читальні, то вже не знати шо! Я також можу бути головою товариства!

Максим: Вам борше ялося, як йому, бо ви господар статний. Ви перебрали маєство по родичах, а йому би ще дороблятися. (Чухається в голову). Що би я вас просив, Семене?!

Семен: Чи не поруки?

Максим: Та таки так!

Семен: Як жінка скаже, то я не бороню. (Моргає на Параску, що ні).

Параска: А я би тебе з хати вигнала, якби ти заходив у якісь поруки. Ще мині того треба!

Семен: От видиш, небоже, не можу: я не сам собою.

Максим: Іду до Мошка: ще отут у мошенці заважаєся кілька крейцарів. Але таких заведу плачів, таких плачів, шо піде коршма ходором. (Виходить).

XII.

(Ті ж, опріч Максима. Параску видко вже з-поза плота).

Семен (Сміється): Го-го-го! А бодай же тя вшуміло з Максимом та й з усім! Як же я сегодні насміявся! А тобі ще не стало ріщя, Пара'!

Параска: Та не стало. Я вже скипенила барабулю та хочу ще раз наставити окріп: буду пироги ліпити.

Семен: Нашо мині твоїх пирогів? Шкода заходу. Ніби шо то пиріг за таке велике свято? Шо в нім є? Є барабуля, є сир та й є тісто. А тісто з муки. А ти знаєш шо? Ти мині дай кожде зокремішне. Окроме барабулю, окроме сир, а намість тіста та хліб до того. Бо хліб також із му-

ки. А на те все та давай мині горівки. Вона переварить усередині своїм вогнем те все на всілякі пиріжки. То, аді, Йван та він мусить прибагати собі з їдою: горівки не п'є, та кишка не хоче служити. Він собі попиває по їді гарбату.

Параска: Та ще й з цитриною.

Семен: Ага! З такою квасною грушкою. (Показує кулаком). Ото розум: так марнувати дар божий! Не ліпше то намісь отої червоної води та випити склянку руму, а цукром закусити, намісь псувати його до гарбати. А оту квасну грушку — козі під хвіст! Ото ж би вдерала, шо й за дев'ятими гонами не зловив би! Ги-ги-ги!

Параска: За якого то дяка він тобі говорив?

Семен: Із Тупих Голов, не знаєш? Ми з ним у місті нераз здибалися.

Параска: Може, той із бородавкою на носі, шо каже на тебе „господине"?

Семен: Той самий! Він — кацап, а в них такий звичай, шо господаря та називають господинею. Але то порядний чоловік: він не вилле напитку на землю, не бійся! Одну правду мині вповів, шо згадую її до сегодні: українці, каже, — безбожники. Видко діло, шо так воно є. А Йван же має Бога в серци, коли собі накладає з жебраками. Господаря набік, а жебрака сажає під образи святі. То це по-божому? Тьфу, мерзо! Лиш перейшов попри мене, то я забув і помолитися. Отакі безбожники! (Хреститься). Оченаш, жеєси... а ти вже до плота берешся?

Параска: Пси поломили, та визбирую ті патики. Ади, яка дира! Нічо не поможе: мусиш загородити свіжим.

Семен. (Молиться пошепки, потім голосно): ...воля Твоя..., аби тебе шлях трафив із жебраками! Но, міркуй собі: нажала з байструком півчварта полу-

кіпка пшениці. (Зітхає, молиться пошепки): ...хліб наш насушний... межя в межу попри моє, на напасть, біг-ме: на напасть! (Знов пошепки, потім голосно)..., яко же ми оставляєм довжником нашим... собака моє мня не Семен, як вона буде мати пожиток із тої пшениці! Погоди, жебрачко, погоди! Аж тоді ти пожиткуватимеш своє збіжє, коли мині отут, на долони, виросте волос!

Параска: Та шо їй удієш?

Семен: Я вже знаю шо. О, я вже знаю! То вже моя голова в тім. Вона пшеницю лагодить собі на паску. Ще ти будеш, небого, тевкати паску вівсяну або гречану. Ой, будеш! Чекай, жебрачко, чекай! (Грозить кулаком).

ДІЯ II-ГА.

ОСОБИ II-ГОЇ ДІЇ:

1. Іван, господар.
2. Семен, господар.
3. Параска, його жінка.
4. Грицько, господар.
5. Палагна, його жінка.
6. Ілько, парубок.
7. Федько, парубок.
8. Доця, дівчина.
9. Настя, дівчина.
10. Проць, господар.
11. Процихa, його жінка.

Парубки.

I.

Город, поле.

(На городі Проць, Процихa, Грицько, Палагна, Ілько, Настя).

Проць: Куме Грицьку, та й ви вийшли? Не трудіться, верніться назад, бо ще перестудитеся.

Процихa: Хоть літо, а хорому ввечір не тяжко перестудитися.

Грицько (Говорить поволі): А це ж далеко я вийшов? Може, буде десять сяжнів від хати, а, може, й ні. За такими чесними та величними гостями піду й на край світа в супроводи.

Проць: Усе одно: із слабостю не можна жартувати. Ідіть, куме, до хати!

Процихa: Не тяжко гостець супротивити, пречи би ся казало!

Палагна: Кумко! Він такий слабий, шо не має сили й за коня.

Грицько: А коли ж так, то всю правду скажу, геть усячину!

Проць: Правдою світ перейдеш.

Грицько: Ви гадаєте, шо я був слабий? Бігме ні! І не був хорий і не є хорий.

Проць: Пан Біг дасть, шо й не будете.

Проциха: Хорони нас, Господи, від слабости!

Грицько: Але я собі вчера розтовкмачив у своїй голові отак. Ану: скоро завтра, дивися, а я ляжу хорий. Сподіваюся, ади, на смерть, наймаю службу божу та й спрошую добрих сусідів на обід. Отак повинен кождий робити. Кождий за рядом. По черзі. Забавимось!

Палагна: Господи! Мужик як хоче напитися з сусідом порцію горівки, то вперед мусить умирати. Можна й без того забавитися.

Грицько: А ти ж куди справився, Ильку? Чекай ще!

Ілько: Уже пізно, треба гонити коні на ніч.

Проциха: А як же, нехай іде: худоба в роботі.

Грицько: А я гадав, шо до Січи. Ти собі дай, ади, спокій з Січею. Кинь геть! Ти мене послухай: я вчений на всілякі пунта, геть на всячину. Січ і читальня то, ади, не для парубка. Парубок має своє право: парубок потребує забавитися, ади, з дівкою. Не бійся, хотяць я старий, але я це право знаю.

Ілько: Вуйку! Аже до Січи приходять і дівки. От ваша Настя також приходить.

Грицько: Бо непослух. Я їй заперечаю, а вона, ади, тихцем, крадьки та й висунеся з хати. Лиш гайт, та й нема! Насте, може, неправда?!

Настя (Обертається і стає до всіх плечима).

Грицько: А то, що є нездалого, то Січ. Бо, рахувати, на виду. Парубок потребує дівку, ади, вщипнути, вдарити, накулакувати. А на виду яке? Держи руки при собі!

Ілько: Та зашо їх бити?

Грицько: А шо ж, може любити? Нехай, ади, чорт любить суху вербу, а парубок дівку нехай б'є! Бо як ти її не накулакуєш, доки вона дівка, то потому буде запізно. Як вийде заміж, то потім вона тебе озьме за гирю. Ти мене питайся! Я вчений на всілякі, ади, пунта, геть на всячину.

Палагна: Уже городиш, старий, байку-небелицю?

Грицько: Я за правдою... А чекай же, ще не йди!

Ілько (Виходить).

II.

(Ті ж опріч Ілька).

Палагна (Пошепки до Насті): Вийди, дівко, за парубком!

Настя (Здвигаючи плечима): Ая!

Палагна: Ей, ти дурна козо!

Грицько: Коли ж бо не хоче мене послухати!

Проциха: Іти би й нам: не знати, чи там Параска дасть собі сама раду з коровою.

Проць: Дякувать вам за гостину!

Грицько: Шо ми собі загадали, дай Боже, шоби воно сповнилося!

Проциха: Оставайтеся здорові!

Палагна: Ідіть здорові!

Проць і Проциха (виходять).

III.

(Грицько; Палагна, Настя, обернена до них плечима).

Грицько: Шó ти собі дівко гадаєш? То я через тебе людей запросив, я через тебе таку моцну горівку пив, шо аж мині трохи голова не розскакуєся, а вона — аби одно марне слово до парубка промовила, то ні!

Настя (Здвигае плечима): Ая!

Грицько: Тебе в тій Січи так навчили норовитися? Дам я тобі Січу!

Настя (Здвигаючи плечима): Ая!

Палагна: Дай їй уже спокій сегодні.

Настя (Бігцем виходить).

IV.

(Грицько й Палагна).

Палагна: Сваркою та відказуванем на Січ нічого не вдієш.

Грицько: Та чи?

Палагна: Ти лиш усе попсуєш, а нічо не знаєш.

Грицько: Ніби, ади, шо таке не знаю?

Палагна: А не знаєш те, шо твоя дівка знюхалася вже з Федьком. Ціле село знає, лишень ти ні.

Грицько: Палагно, на! А не кажи ж мині за Федька нічо, таки нічо ані раз. Біг-ме, не кажи! Бо я його так навижу, як, ади, муху в оці. Скоро би він мині вказався на моїм подвір'ю, то таки, ади, вигоню його геть!

Палагна: Йой! Який же ти острий! Ти гадаєш, шо він іще не був на твоїм подвірю?

Грицько: Таки маю на него таке тверде сумлінє, шо не хочу йому дозволити ніякого, ади, припуску до доньки.

Палагна: Йой, то-то десь Федько має потерпати!

Грицько: А за тото, шо нездалий. Бо я вже вчений на всілякі, ади, пунта, геть на всячину. Бо в него на двацять сяжнів менше грунту, як у Ілька.

Палагна: А багато ж, ти вчена голово, вродиться збіжя на двацяти сяжнях?

Грицько: Багато, не багато, але ти рахуй, шо то квадрантових сяжнів двацять. Так почитують, ади, на мапах і в табели. Це одно лумеро.

Палагна: Іди ти з своїми лумерами! Я також рада б Илькови, але не через твої лумера, лиш через те, шо він уже вийшов з кляс: може хоть завтра ставати до слюбу. А на Федька би ще якийсь час заждати. То заки його час прийде, а він дівку може покинути.

Грицько: Та бо є ще й друге лумеро.

Палагна: Говори Грицю Богородицю!

Грицько: Ади, онде за Тетяниними полукіпками, Илькова нивка на самім скруті, ніби, ади, на самім коліні. То як на дбайливого господаря, то можна з того коліна шороку, ади, по одній скибі а все до нивки пригорнути. Не бійся: я знаю. Я вчений на всілякі пунта, геть на всячину. Ти мене маєш за дурного, а я не дурний, бо я, ади, розумний.

Палагна: Лиш ти, розумна голово, забув запитатися, чи Илько твоєї доньки хоче.

Грицько: Ого! Я вже його обснував, як павук павутинем. Та й старих.

Палагна: Старі потакують, бо шо мають казати в твоїй хаті, але парубок і в той бік не дивиться.

Грицько: Я вже його вкоськаю, не бійся! Отакими словами як сегодні.

Палагна: З отаких слів та лиш сміхом станеш.

Грицько: А я ж не кажу, шо ти мене маєш за дурного.

Палагна: Чоловіче добрий! У такім ділі кождий мужик дурень. Це лиш баба може вдати.

Грицько: Та чо' не вдаєш?

Палагна: Шо зможу, то буду робити.

Грицько: Гай, гай! Ти вважай лиш на Настю, шоби не норовилася.

Палагна: А дівка шо знає? От дурна коза: як скажу, так буде.

Грицько: А де ж вона?

Палагна: Де? Певне вже з Федьком вистоює.

Грицько: А, біг-ме, буду бити!

Палагна: Не будеш, бо ти її не годен спіймати.

Грицько: То я задля неї таку моцну горівку пив, а вона...

Грицько й Палагна (Виходять).

V.

(У полі Ілько й Доця).

Ілько: Ти чому вчера не вийшла?

Доця: Я й сегодні не вийшла до тебе. От, припізнилася на лану та й здибалась.

Ілько: Хоть удавай, шо вийшла на зустрітини. А ти таки так, просто з моста: не проти тебе та й годі!

Доця: Говори з удаванєм! Я тобі вже казала, шо ти не домагайся цего від мене, бо я лиш у неділю можу вийти, а будної днини ні. Ти розумій, шо я тягну серпом на лану цілий день без обіду. Бо вуйна зараз: — „Йбій! То так далеко, а це нема кому винести обіду. „Прийдеш", — каже, — „Доцько, ввечір та й пообідаєш". — А я ввечір та таки паду з ніг. Страва не йде мині до

пожитку: сижу над мискою та й дрімаю. Аж діти сміються з мене.

Ілько: Ти мене завсіди переговориш. Але я би рад довідатися, чому другі дівчата находять собі час? А коли ти не дуже згоріла за мною, то може й я обійдуся без тебе.

Доця: Уже сердишся.

Ілько: Ні не сержуся.

Доця: А я вижу, шо сердишся. Я вже тебе знаю, як пустий гріш. Усі твої здохи знаю. Але ти й мене послухай! Ти за другого не хочеш подумати. Тобі лиш ти на голові: аби тобі було добре. Другого най хоть дідько бере, Господи прости!

Ілько: Як за другого? А багато рази дожидала ти мене, а я не прийшов?

Доця: Бо тобі инакше. То инакше в тата й мами, а инакше в вуйка. Якби ти хоть десяту пайку зазнав того, шо я, то не такої говорив би. Таки оце, шо з тобою постою, то не знаєш, шо мене за те жде. Лиш прийду, зараз вуйко лоточитиме мині голову: — „Ой, мало ти, небого, нажала сегодні та ще так пізно прийшла. Певно з кимось постойкувала. А досвіта тебе не добудитися". А вуйна, та вона мині нічо не скаже в очі, лишень сваритиме на діти: — „Ото, не можете понажератися. Кожде лиш би їло; а роботи з вас нема ніякої". Воліла би мене по лици вибити. Видиш, а я все таки стою з тобою. Але ти в инакшім жиеш та й це не розумієш.

Ілько: То відчепися від них!

Доця: Та як?

Ілько: Відбери свій ґрунт та й іди деинде.

Доця: Говориш, аби бесіда йшла. Ти не знаєш, шо вуйко мій опікун, шо заарендував увесь ґрунт у сиротинськім суді?

Ілько: Як таке, то нам нема вже чого довго чекати.

Доця: Роби, як уважаєш: дівці не подобає галити на парубка. А ще як вуйко вчує, шо я лагожуся йти заміж, то він мині такої заспіває, шо де-де!

Ілько: Та чого?

Доця: Того, шо грунт вертати би, а він уже привик до него, як до свого.

VI.

(Ті ж і Настя та Федько).

Ілько: А ви шо розбрикалися, як коні?

Настя (Говорить сміючись): Батько хотіли бити. Я втекла, а він заки стямився, то трохи не зловили.

Федько: Якби я був надіявся, був би також утік загоді. Нема чого сміятися.

Настя: Але ж бо ти наївся порядного страху!

Федько: Дай уже спокій з тим! Говори далі, бо ще надійдуть і сюди та не дадуть скінчити.

Настя: Не бійся! Вони вже пішли до хати.

Федько: А з кіньми? От лиш не видко.

Настя: Та дай мині трохи віддихатися!

Ілько: Шо таке маєте говорити?

Федько: Зараз будеш чути. Говори ж!

Настя (Деклямує):

Може, сонце зійде нам,
Цапи браття товариші... .

Федько: Йой, Насте, та які цапи?

Настя: Уже тобі недогода?

Федько: Хіба ж таке! Говорить: цапи, та ще має бути догода.

Настя: Там так написано.

Федько: Навмисне подивлюся. (Дивиться у зшиток). Не видко добре при місяци.

Федько (Світить): Трохи невиразно.

Настя: А чо' пишеш невиразно?

Федько: А ти ж не могла догадатися, шо не цапи, але: пани браття?

Настя: А кілько ж рази ти мині наказував, шо я не смію нічо змінювати?!

Федько: Насте, не перечся, говори!

Настя:

Може, сонце зійде й нам,
Цапи...

а бодай тя! Я на цім місци буду заєдно милитися.

Федько: Відвикнеш.

Настя: Ая! Відвикнеш! Я думала, шо ти хотів написати: „кацапи", бо я твого писання не розумію.

Ілько (Досі говорив з Доцею): Шо ви там знов прибагли?

Настя: Написав вірш та хоче, шоби я деклямувала на зборах Січи.

Ілько: А вам уже не стало віршів у Кобзари?

Федько: Вона з Кобзаря вже давно вивчилася. Але я би хотів, аби вона опріч того деклямувала мій вірш.

Ілько: Деклямуй собі сам, коли написав.

Настя: А я ж не казала? Він сам соромиться.

Ілько: Такий то й вірш, як він сам його соромиться.

Настя: А він мене мучить шовечера своїми вірщами. А такі довгі, безконешні: у Кобзари нема ані одного такого довгого. Та й дуже тяжко їх собі затямити, бо не держаться купи. Колотяться мині в голові, як хрущі в горшку.

Федько: Насте!

Настя: Я ту січку назад тобі вертаю, нехай не заважає мині в голові. (Крутить головою і стріпує пальцями над чолом).

Доця: Тікаймо, Насте, уже йдуть із кіньми.

Настя й Доця (виходять).

VII.

(Ілько й Федько).

Федько: Ти чо' сегодні був у Грицька?

Ілько: Ніби тобі Настя не казала!

Федько: Вона мині ще не те казала.

Ілько: Шо таке?

Федько (тихцем): Казала, шо якби її силували йти за тебе заміж...

Ілько: Та чого шепчеш? Привик шептати до дівки під плотом, то й до мене шепче.

Федько: ...то втекла би від слюбу. Чекатиме, поки я з війська не верну.

Ілько: Може, не відберуть.

Федько: Чого би не мали взяти? Теперішними часами лиш кривого й сліпого не беруть. (Тихцем): Ми вже по слові.

Ілько: Знов шепчеш? Як то зараз пізнати парубка, шо ще недавно був хлопцем. Сам привик ходити краденим способом до дівчини та й думає, шо то кождий таку річ залагожує крадькома.

VIII.

(Ті ж і Іван та парубки).

Іван: А попутайте, хлопці, коні!

Парубок: Попутати попутаєм, але страху нема: ніякої шкоди тепер не зроблять.

Іван: А он іще полукіпки Тетянині в поли. Можуть поперевертати.

Ілько: Та й Семенова пшениця ще не звезена.

Парубок: Він сегодні возив пшеницю, може, вже всю звіз. (Одні сідають, інші лягають).

Парубок: Ану, зачинайте котрий: будем співати.

Ілько: Сиди тихо! Як Іван меже нами, то співу не треба. Вони допевне шось нам скажуть.

Федько: Шось доброго скажуть за мужика: усе лекше.

Іван: Ні! Не вгадали. Я сегодні вперед буду говорити на мужика. Бо мужик — бідний-бідний, а лукавий однако. Не тішиться тим, шо має, його колька коле, шо другий ще не загиб. Ось чого його дідько хапає.

Ілько: От, Семен непричком: чули ми за Тетяну й за него.

Іван: Закис у своїм болоті та й не тільки сам на світ не хоче, але ще й другого тягне в болото. Лиш котрий доб'ється до берега, ще не встиг ухопитися за маленький корчик, а то дивися, — не хто инший, ні, а таки любий твій сусід сіп за полу: вертайся назад! Ти не дбаєш, темний-невидющий, аби самому вилізти з болота, аби обмитися, обсушитися, ні, ти лиш за тим пантруєш, аби другий попри тебе не побілів.

Федько: Коби цю бесіду послухав Семен.

Іван: Є більше між нами таких Семенів. Бо нема в нас так, шоби один одному поміг. Він тішиться, шо другий глибше від него в болоті. А ти не тішся тим, кроть твою гаде!

Федько: Ого! Дістають Іван вогонь.

Іван: Не тішся тим, голово темна! Радше поможи сусідови вилізти з болота, а, може, заслужиш собі вдяку. Може, той сусід спроможеся подати тобі з берега руку та й тебе, вола невмиваного, витягне. Жалуєшся, шо кривда тобі, бо ти притолочений, бо ти прибитий до святої землі, як ота травичка на стежці, шо по ній люде топчуть. Жалуєшся на дужчого. А лиш назирив слабшого, ого, ти вже не той. Храпи роздув, зуби вискалив, пазурі висуває: з'їсти його! Не жалуйся

на дужчого, бо ти сам себе глибиш. Куди ж ти можеш знятися вгору, коли з кождого вмієш зробити собі ворога?! Мусиш блудити одинцем, бо ти вже заздалегідь дуже дбайливо старався за те, шоби другий тобі не став помочею, але завадою. А ми нарікаєм, а ми жалуємся, а ми відказуємо, а ми трохи крівавими сльозами не плачемо, шо ми найнижчі, шо ми найнещасливіші, шо ніяк нам зрівнатися з иншими людьми. Куди ж ти будеш рівнатися, коли й свого сусіда, такого ж ціпа, як і ти, не хочеш признати собі рівнею?! Куди ж тобі боротися з дужчим, коли поміж собою не маєш єдности?! Уперед заголомши в собі того духа поганого, шо до слабшого роздуває тобі храпи. Уперед зорудуй свої справи так, аби не мусів спотикатися манівцями одинцем, як блудна вівця. Уперед ізгуртуйся, ударь одностайне в одно місце. А тоді вже питай за перемогу! Доки не пізнаєш, хто тобі брат, доти не надійся на ніяку полекшу! А ти шо пізнав доси?

Федько: Хто тобі ворог.

Іван: Ні, не так! Бо мужик видить ворога там, де його нема. Пролупи очи ліпше, сліпаку! Не називай ворогом того, хто такий, як ти. Правда: ти робиш на другого, але й другий робить на тебе. Ні ременю на упряж, ні скла до вікон, ні плуга на ниву, ні навіть ланца на собаку ти сам не зробиш. Біг-ме, ні! Це діло инших. Іди до них із порадою. Може, ти ще до цего непривичний, може, ще боїшся? То приляж на живіт, посувайся поволеньки, оглядайся назад себе, куди від напастної пригоди гладко тікати. А скоро прилізеш ближче, дотулися злегонька. Оже не вкусив! Це ж такий робітник, як і ти. Ви світ завоюєте, як одної гадки будете! Коли ж бо один одному силу підточуєш, коли ж бо один одного за руки держиш,

коли ж бо один одному каміне під ноги підкидаєш. Замахуєшся, ой, замахуєшся на другого обухом, а поцілиш самого себе в чоло вістрем. Бо на шо ореш і сієш?

Федько: Аби мав шо їсти.

Іван: Лиш половина правди. Друга осьде: на те, аби й той пожився, хто не оре, але инакше працює на потріб твою. А ти обсів плідну землю та не знаєш, як свій вік на ній скоротати? Вона для тебе не молодицею вагітною, вона для тебе домовиною глухою. Там ти похоронив своє здоров'є, своє житє й усю надію. Бо ти її не любиш. А не любиш її через те, бо нема в тебе способу, ані нема в тебе сили, ані охоти працювати на ній. Не годен ти придбати нічо назвиш. Та це ще не все: ти й тілько не приробиш, аби напхати порожне черево.

Федько: Це ви вже за свого шваґра Максима.

Іван: Таки так! Бо йому не до плуга й не до ціпа. Раз ціпом ударить, тричі кашельне. А добрий він чоловік проте однако. Кождому рад догодити, кождому послужити. Ходив би, як пес за ногами. Він би в місті черевики чистив, кождого би обійшов, а сам став би коло порога та й — контетний. Та чому ж нема такого способу, аби його з цеї недолі сільської визволити? А чей же найдеся і там такий робітник силуваний, шо йому його робота боком лізе. Якої ж примхи не може бути для них переміни? Гей, люде, кілько вас на світі! Чому нема таким від вас ніякої помочи?

Ілько: Оже таки не знати, відки тут поміч має прийти.

Іван: На мій розум... не знаю, чи вдам. Бо читаєм ми ґазети, пишуть розумно про всякі річи. Дають нам раду на все. Але показують нам дорогу далеку, дуже далеку. Рівненький гостинець, ши-

рокий гостинець, але далеченько від нас. От, лиш трохи заздріти, от, лиш мріє поперед очи. А я би хотів, нехай би й стежечка, тільки шоб іти по ній зараз. Бо жаль мині сестри, і жаль мині шваґра, і жаль мині їх дітий. Отож нераз, як сон не береся, почитую в своїй голові. Шороку бранка. Кілько з нею заходу! Піп пише, писарь сільський пише, староста в місті пише, військо пише.

Федько: Усякі комісії.

Іван: За кождого згадають, нікого не пропустять. А не могли ж би оті комісії запитати попри бранку, кілько в тебе душ у хаті? Кілько потребуєш ложок, плугів, борін тошо? А може котрому затяжко з вас робити на ниві? Отам саме забагато ложок, а там плугів, а тут саме хибує нам чоловіка до легкої роботи.

Ілько: Не кождий здасть нову роботу, шо до неї не звик.

Іван: Навчити його! Служиш при війську три роки, послужи в школі шість. Учися всего. А тоді нехай скаже комісія, до чого ти вдатний.

Ілько: Є такий, шо не хотів би покидати своє село.

Іван: Бо йому здаєся, шо йде на чужину. А хіба ж ми вже не провиділи, шо є всякі народи на світі? Є німці, є поляки, є й ми, українці. Не йдеш на соту границю, а йдеш помеже свій нарід. Для дитини зачинаєся чужина зараз за перелазом, а скоро підростеш, скоро в розум уберешся, то ціла Вкраїна має бути для тебе рідним селом.

Ілько: Хто звик на селі, той капаритиме ціле житє на місци, а не рушиться.

Іван: Тим бо то: капарити. А ти маєш бути справний. Нашо тобі голодом мліти, із студени зубами дзвонити, коли можеш жити по-людски? Не дивися, шо доси якоєсь жили люде без такої

новини. Доси вас було трохи. Доси можна було грибом на місци сидіти. А тепер людий намножилося: де був один, там тепер десять. Чи на це треба аж такої великої голови, як коновка, аби порозуміти, шо скоро народу прибільшилося, то світ мусить перемінитися, мусить настати новітний світ? Бо як ні, як усе лишиться по-старому, то звишка людий призначена на загибіль.

Ілько: Це правда.

Іван: На наших очах стародавний світ конає, на наших очах родиться світ новітний. А при родинах мають бути болі. Не дивуйся ж, шо тобі лячно такої переміни. У тебе аж у голові кружляє, неначе дивишся в бездонну пропасть. У тобі аж серце тріпочеся, як тому горобцеви, шо зловили його в жменю. У тобі аж лехкі в грудях обриваються, шо й дух заперає. Такий острах дає тобі сама думка за таку переміну. А це перейде, бо це лиш болі при родинах новітного світу. Привикнеш, приладнаєшся до него. Лишень мусиш собі затямити, шо новітний світ инакший від стародавного. Новітний світ такої природи, шо не любить того, хто ходить одинцем. Дуже він того не любить, хто лиш собі добрий, а другому би ніж у серце встромив. Такому він в'язи скрутить, такого він обезвічить. Натомість дуже він те любить, аби ти гурту держався. Аби ти отарою один одному помагав. Він тоді на білій скатерті суті обіди тобі виставляє, хрещатим барвінком дорогу стелить, пахнющий васильок за образи тиче.

Ілько: Аж оскомина бере таке слухати.

Парубок: Не знати, до якого світа ми належимо?

Федько: До стародавного, чи до новітного?

Іван: У стародавнім іще ногами бродимо, а новітного вже руками досягаємо. Бо ми вже навчи-

ли свою душу, шо вона людей не цурається. Далекий став нам близьким. Хто працює, той наш брат. Чи Січ, чи читальня, усе те товариства, шо зводять нас докупи. Учимося всі, як привитати в один голос той світ новітний: Просимо, будь ласка, в нашу хату. Ожидаємо тебе нетерпляче. А тим, шо бокують від нас, будем їм товкмачити: „Зупиніться! Чого сіпаєте заєдно вліворуч? Покиньте оту давну привичку! Не видите, шо там уже терне росте? Ідіть трохи вправоруч, здорожіться трохи сюди до нас! Ади, яка сюди вигідна дорога!"

Федько: Маймо надію, шо всі пристануть до нас.

Іван: Годі вже! Доста з нас на сегодні. Місяць саме в полудне, ходім спати хоть на годину.

Ілько: Заснути хоть на одно око.

Парубок: Ходім там за горбок, відти й коні ліпше видно.

Усі (Відходять).

IX.

(Семен і Параска заїздять возом до Тетяниних полукіпків).

Семен: Злізай, Параско!

Параска (Злазить і бере вила).

Семен: Борзенько, раз-два: не гайся!

Параска (Підоймає сніп і випускає його назад): Ох, не можу!

Семен: Тобі шо? Ти не годна снопа зняти?

Параска: Мліють руки, сил не стає.

Семен: Хутко, Пара'! Не блавуч часу!

Параска: Лишім це, я боюся.

Семен: Шо я постановив, те виконаю. Ти не знаєш? Я тобі казав, пий горівку на відвагу. Не хотіла, а тепер маєш! Подавай же!

Параска (Бере сніп на вили і знов випускає його): Ой, це шо?!

Семен: Чи не комедія з дурною бабою? Жаби боїться! Та це жаба скочила.

Параска: Я якась така перелякана, шо боюся сама себе.

Семен: Нічо не думай на боки та не будеш боятися. Думай за те, шо перед носом. А диви: сніп, бери його на вили та й кидай!

Параска (Намірилася взяти сніп і відступає назад): Ой!

Семен: Уже знов?

Параска: Ади, місяць!

Семен: Перший раз його видиш?

Параска: Там також так, як я: брат на брата вилами.

Семен: То не дивися вгору!

Параска: Він мині сам ув очи світить.

Семен: Кажу ж тобі: не думай на боки! А як уже не можеш ніяким світом думати за те, шо перед носом, то думай собі за жандаря, шо надійде та й зловить. Це тебе трохи піджене, шо поспішишся.

Параска: Жандарь мині не такий страшний.

Семен: Не балакай пусте! Давай уже раз той сніп. Чуєш чи ні? Чи, може, маю инакше заговорити до тебе?

Параска: Боюся вилий, подам руками.

Семен: Давай чим хоч, тільки давай!

Параска (Подає руками сніп на віз Семенові): Ой, Господи! Як посипалося зерно. Отакими сльозами плакатиме Тетяна на нас.

Семен: Шо їй на гадку приходить! Здуріла баба. Якби ти господиня дбайлива, якби ти запопадлива, то тобі не приходило би таке до голови.

Одна лиш думка має бути тобі на пам'яти: чи в тебе є така пшениця?

Параска: Я нічо не година думати, бо боюся.

Семен: Ні, не те! Ти думаєш на боки. Дивися на мене! Я нічо більше не вижу, за нічо більше не думаю, лиш за оцю пшеницю. Вона мині спати не дає. Вона мене вогнем пече. Вона мене в поле за чуприну веде. Усі гадки мині з голови вигонить. Страх не має приступу до мого серця, бо в нім повно отрути на бабу, шо вона так величатиметься тою пшеницею. Розумієш? Така й ти маєш бути.

Параска: Я в свого батька таке не виділа.

Семен: А в мене вздриш. Подавай!

Параска: Та бо злодіями станемо!

Семен: Уже думаєш за злодійство? Не роби мене злодієм, мать твою, сяка-така! Я не злодій, бо я цеї пшениці не потребую.

Параска: Крадіж крадежею: ніхто не був у твоїм сумліню та й не знає, з якої причини ти це забираєш.

Семен: Не говори таке до мене, бо знаєш, шо зроблю? Ади, зложу всі снопи в один стіжок та й підпалю.

Параска: Бійся Бога, Семене, спамнятайся! Ти шо говориш?! Ти би хліб святий палив?!

Семен: То подавай же!

Параска (Бере за сніп і відскакує): Матінко Христова!

Семен: Цить! Якої примхи кричиш?!

Параска: Наокруги моєї тіни — ясність. Це Матінка Христова заступає мене від злого.

Семен: Це місячне світло по росі, дурна бабо! Доки ж я буду тобі говорити, шо не дивися й не думай на боки?! Думай за те, шо перед носом!

Параска: А тобі ж здається, шо Тетяна не думає за оцю пшеницю так само, як ти? Ану ж вийде.

Семен: На таку пригоду я прилагожений. (Б'ється по поясі). Ось у мошонці сто корон! Як отут баба застане мене, то й збіжє її, і гроші її. Це їй затулить рота, шо не писне й слова нікому. Усе мині одно! Бо як має тішитися цею пшеницею, то нехай тішиться і моїми грішми. Як уже йде мині на втрату, то нехай знаю, шо велика втрата. Або вона в селі, або я!

Параска: А бодай же ту відьму Господь покарав! Шо вона мині з чоловіка зробила!

Семен: А видиш? Варта ще їй скосити кукурудзи, нехай зогниють.

Параска: А, біг-ме, не дам. Буду битися з тобою, а не дам. Ти з Богом хочеш воювати? Псувати дар божий?!

Семен: Уперед мушу повоювати з тобою. Подаєш снопи, чи ні? Не видиш, шо зоряє?

Параска (Плаче).

Семен (Злізає з воза): Чо' хлипаєш, ти плаксива?! Іди, сховайся за віз та трясися, коли боїшся.

Параска (Ховається за віз).

Семен (Складає снопи на віз): Параско! Лізь на віз та ляж, аби снопи не розсувалися.

Параска (Вилазить на віз і лягає).

Семен: Вйо, маленькі!

X.

(Іван).

Іван (Дивиться здивовано за від'їжджими).

ДІЯ III-ТЯ.

ОСОБИ III-ТЬОЇ ДІЇ:

1. Тетяна, вдова,
2. Семен, господар.
3. Параска, його жінка.
4. Максим, господар.
5. Олекса, господар.
6. Ілько, парубок.
7. Доця, дівчина.
8. Файбішбавм, адвокат.
9. Нухім, адвокатський писар.

Адвокатська канцелярія. Два столи, крісла, дві лавки, полиця на папери, машина до писання.

I.

(Тетяна й Нухім).

Тетяна (Відчиняє двері до половини, виставляє голову й зазирає до середини).

Нухім: Ходіть ближче та й зачиняйте за собою двері.

Тетяна: Та не знаю, чи я трафила.

Нухім: Може, до адвоката?

Тетяна: Аякже! Аякже! (Входить до середини). То, ади, Йван із нашого села та справив мене до адвоката, а я вже й забула, як називаєся: якось так дивно.

Нухім: Тут канцелярія адвоката Файбішбавма.

Тетяна: От не скажу. Якось так дивно..., а, може, й так, як ви кажете. То вже шість літ минуло в Петрівку, як Іван мав процес, та чи то тут його заступали?

Нухім: А той Іван щось потребує? Він щось передає, чи переказує?

Тетяна: Він нічо не потребує, але то, ади, я маю термін, та він мене справив до того адвоката, шо його заступав. Аякже!

Нухім: Ви маєте термін? То тут, набезпешне тут! Ходіть сюди, сідайте собі. (Тягне її і саджає на крісло). Покажіть термін.

Тетяна: А, може, то не тут? Головонько бідна! Так якось дивно називаєся: біг-ме, не нагадаю.

Нухім: Але тут, кажу вам, що тут. Ви мене не знаєте? Мені здається, що ви мене знаєте.

Тетяна: Та відки, любчику? Ще моя нога не була в адвоката, відколи жию. Дай, Боже, аби ніхто добрий до вас не приходив, бо лиш біда та напасть носить хрестянина по адвокатах. Аякже!

Нухім: А я вас знаю: ви називаєтеся Марія, правда?

Тетяна: Та де Марія? Навіть не пригадую собі, чи в моїм роді була яка Марія? Але була, правда, була: небіжчика мого чоловіка та сестра небіжка. Ніби по мамі та рідна сестра, а по тату ні. Але я не Марія: мині Тетяна. Аякже!

Нухім: То-то-то: Тетяна, Тетяна, а жоноча сестра — Марія. Видите, я знаю, лиш поміняв вас одну на другу. Який маєте термін?

Тетяна: Але чи то тут Іван мав справу?

Нухім: Іван? Іван? Кажу вам: тут. Кілька разів Іван тут мав справу! Покажіть письмо!

Тетяна: Та бо він мині казав, шо тут адвокат такий старий, сивий.

Нухім: Ви дивитеся на мене? Я не адвокат, я — писар. Але я від вас возьму інформацію, розумієте, а адвокат піде заступати. Покажіть письмо. (Бере від Тетяни письмо). То ви — свідок?

Тетяна: Та який свідок?

Нухім: Ви пошкодована?

Тетяна: Та де пошкодована? Не хоче вернути моєї шкоди. Я просила, плакала, в руки цілувала, в ноги падала, ні та й ні.

Нухім: А чого ви так пізно приходите?

Тетяна: Де ж то пізно? Мині читав Василько, шо то на одинадцяту годину термін. А то відай ще нема й осьмої.

Нухім: Добре-добре, лиш вам було прийти вчора, та я би був пішов до актів прочитати, а тепер нема часу на те.

Тетяна: Де я маю час ходити днем наперед? Та таки й не година я ходити день за днем: то не осьде! Ще на молоді ноги, то би й пішов і вернув і знов пішов. Аякже! А старого які вже ходи? Уводно обертайся плечима до вітру, бо дух запирає.

Нухім: Кого ж ви скаржите та й за що?

Тетяна: Я не скаржила, то пан жандар заскаржили.

Нухім: Ну, але за що, кого?

Тетяна: А там же не стоїть написано?

Нухім: Тут стоїть, що Семен обвинувачений за крадіж.

Тетяна: Та видко діло, шо крадіж. Господи милосерний! Така шкода! Така шкода! Усе село дивувалося, шо зародила така красна пшеничка.

Нухім: Я виджу, мамуню; що ви любите багато балакати. Вперед мушу звідатися, чи варта з вами тратити час. Термін буде коштувати десять корон, розумієте ?

Тетяна: Та добре-добре, нехай коштує: він має відки заплатити, в него всього подостатком. Аякже! Таку шкоду бабі зробити. Гей! Де вже тота правда на світі?

Нухім: Яку ж ви мали шкоду, говоріть?!

Тетяна: Таже вкрадено мині з поля пшеничку. Півчварта полукіпка такої пшенички, як золото. Аякже!

Нухім: Хто вкрав? Семен?

Тетяна: Певне, шо Семен мав украсти: аже пшениця не має крил, аби залетіла з мого поля та до його стодоли.

Нухім: А ви виділи, як він брав?

Тетяна: Я не виділа. Шо маю казати, коли-м таки не виділа.

Нухім: Ну, говоріть же, що знаєте за цю крадіж?

Тетяна: Я ще в такім не бувала та не знаю, як говорити?

Нухім: А перед жандарем як говорила?

Тетяна: Та так само говорити й тут?

Нухім: Ну, а що ж?

Тетяна: Та отак я плакала перед жандарем, як отепер плачу перед вами. (Плаче). Бо я бідна, стара, немішна, з унуком, коби здоров. Йому чотирнацять рочків. Ще, може, навіть не скінчив. Відумерли його тато та й мама, а ніби моя дочка та й зять, іще маленьким. Аякже! Повмирали на тифус обоє. Отак одної днини два мерці на лаві. Господи милосерний! Та й не жиємо, але мучимося. Де ж така дитина, а він уже мусить працювати, як старий. Аякже!

Нухім (Нетерпляче): Йой, бабо, говори вже раз за пшеницю!

Тетяна: Та шо за пшеницю? Ади, отак туляюся помежи люде, иноді й заробляю... Яка то вже моя робота? Більше кашляю, аніж роблю. Усе маю гадку: коби хоть муки встарати трохи пшенишної на паску. Хоть раз у рік. Маю отам за-

гонець нивки та завше сажу: ба кукурудзи, ба трохи горошку, ба барабульки...

Нухім: За пшеницю, бабо, говори мені, за пшеницю!

Тетяна: Та я за пшеницю. Ади, торік думаю собі: от посію, — кажу, — трохи пшенички. Може, — кажу, — Господь милосерний уродить, та буде для баби й для сирітки на паску, а для коровки солімка. Бо худібка не зовсім любить житну солому, а пшенишну та таки лакомо ззість. Отак я собі обміркувала та й кажу до Василька, ніби до свого внука: чи не посіяти би нам, кажу, трохи пшенички? Бо я ражуся з ним як із господарем, хоча він іще дитина.

Нухім: Ну та й посіяла баба, а пшениця зійшла, перезимувала, баба її вижала, ну та й що потім?

Тетяна: А шо ж би? Склала я в копи..., було того півчварта полукіпка, ніби три полукіпки й п'ятнацять снопів. Так я тішуся, так Господови милосерному дякую...

Нухім (Перебиває): Але недовго баба тішилася. Що ж потім?

Тетяна: Кажу: най постоїть трохи, аби пріхла, а потому підем обоє та й поносимо додому на плечах, бо привезти нічим. Може би иншим часом хто з господарів і послухав та дав би худібки привезти. Але тепер годі: гарячий час. Аякже: само вожінє. Кождий хапає своє, аби звезти з-за погоди.

Нухім: Чекай! Говори, як пропала пшениця?

Тетяна: Я не була при тім. Вийшла я онодгі рано в поле, дивлюся — моєї пшенички нема. Своїм очам не вірю. Аякже! Шо це, гадаю собі, чи я вже не довижаю на старі літа? Але прихожу ближче та й таки закаменіла-м: лиш тілько ли-

шилося з моєї пшенички, шо трохи натерлося зерна та й валяєся по стебельцеви десь-не-десь. Бо не загромажено. Призираюся ліпше, а то сліди коліс: хтось заїхав уночи возом та й забрав. Аякже! Я, прошу пана, таки стуманіла, стала не при собі, геть затеряла розум і пам'ять.

Нухім: Далі, далі!

Тетяна: Вернулася я, йду дорогою, плачу та й кричу. Але так кричу, так кричу, шо люди вибігають із хатів та й іззираються на мене.

Нухім: Далі, далі! Шо мене обходить твій плач? Ти кажи за пшеницю!

Тетяна: Та за пшеницю кажу: нема моєї пшениці! „Люде добрі", — кажу, — „забрав воріг мою пшеницю. Злакомився хтось на бабину працю". Прийшла я додому, товчу головою до лави, товчу до стіни, товчу до стола. „Таки", — кажу, — „хочу вмерти. Нема мині чого жити на світі".

Нухім: Але як ти довідалася, в кого твоя пшениця?

Тетяна: Та як? Вибігла я надвір, кричу, голошу, як по вмерцеви. Аякже! А от Іван, — дай йому Боже здоров'я, — каже: „Мовчи бабо, іди, — каже, — борше до жандарів, та нехай трясуть у Семена, там, — каже, — найдеся твоя пшениця". Пішла я... Ні, не пішла, але побігла. Та й не побігла, лиш полетіла. Не знаю, відки набралося тілько сил у старої баби? Прийшла я на друге село та й не знаю, шо робити, де вдатися, де їх шукати? Бо я ще в такім не бувала.

Нухім: Але врешті допиталася баба, прийшла до жандарів, та й що далі?

Тетяна: Та й плакала-м отак, як отепер плачу перед вами, ясна канцеляріє. (Плаче). Бо, біг-ме, не знаю, як вас величати?

Нухім: Прошу вас, не величайте мене, говоріть далі.

Тетяна: Розповідаю панам жандарям геть усе дочиста. Кажу: так і так, двоє нас, кажу, в хатчині. Я стара, а внук іще дитина.

Нухім: Ну, виплакалася, розповіла, жандар пішов трясти, ну та й що далі?

Тетяна: Ба ні: не так. Пішли ми вперед до начальника, ніби до війта, кажуть пан жандар: так і так...

Нухім: Ну, разом із начальником пішли-сте до Семена, і що далі?

Тетяна: Каже начальник: так і так, будемо трясти. А Семен таки: Як, за що? Та до мене...

Нухім: Ай, ай, ай, бабо! Де трясли, у стодолі?

Тетяна: Ая, ая! От пан усе знають та ще випитуються в дурної баби. Там певно на тім папірчику все позаписувано.

Нухім: Прошу вас, Маріє!...

Тетяна: Мині — Тетяна.

Нухім: Прошу вас, Тетяно! Ви мені лиш кажіть, де трясли, що найшли? А більше я нічого не потребую знати.

Тетяна: Та довго не трясли, бо моя пшениця була таки на самім верьху. Відрахували півчварта полукіпка, а там далі вже не моя.

Нухім: По чім же ви пізнали, що там далі не ваша?

Тетяна: Бо моя була гладка, а Семенова вусата.

Нухім: Як, як? Не розумію. То в него були самі самчики?

Тетяна: Та то в пшеници не так, як у хрестянина, шо хлоп із вусами, а баба в запасці, то такий гатунок пшениці, шо одна вусата, а друга гладка.

Нухім: Менше з тим. Кілько домагаєтеся відшкодування?

Тетяна: Та яке пошкодуване? Нехай мині верне мою пшеницю, та й Господь із ним. Коли ж бо не хоче. Шо я напросилася, шо я наплакалася гіркими сльозами. У руки цілювала, в ноги падала. Ні, та й ні!

Нухім: Мусите сказати, на кілько грошей таксуєте собі оту пшеницю?

Тетяна: Я не пристаю на ніякі гроші: я не маю пшениці на продаж.

Нухім: Та я не купую в тебе, дурна бабо. Мусиш подати, яка вартість тої пшениці.

Тетяна: Люди отаксували на сорок і на п'ять корон.

Нухім: Но! Ми вже скінчили. Тепер, Маріє...

Тетяна: Мині — Тетяна.

Нухім: Тетяно, складайте десять корон.

Тетяна (Здивовано): Хто?

Нухім: Та ви.

Тетяна: За шо?

Нухім: За термін.

Тетяна: Та я ще маю до свого питомого доплачувати?

Нухім: Адже я казав тобі, бабо, на самім початку, що за термін треба заплатити десять корон.

Тетяна: Я гадала, шо то він має платити. Де, де, де? Як на таке, то я й пшениці відречуся: я не маю й зломаного крейцаря.

Нухім: Іди, бабо, йди, забирайся! Тілько мені часу забрала!

Тетяна: А мині Йван казав: „Ідіть ви", — каже, — „до того адвоката, шо мене заступав, та він озьме вашу справу на Семенів кошт". Якось так дивно називаєся, біг-ме, забула. „Такий", — каже, — „сивий, старий".

Нухім: Тут не сивий і не старий: тут лисий і молодий.

Тетяна: Та я ж вам казала відразу, якого мині треба.

Нухім: Ну-ну-ну! Може, я не вирозумів. (Показує Тетяні крізь вікно): Отам у тій каменицi червоній, видите?

Тетяна: Вижу, вижу.

Нухім: Там ідіть.

Тетяна: Дай вам Боже здоров'є! (Виходить).

II.

(Нухім пише на машині. Увіходять: Файбішбавм, Семен і Параска.

Нухім (Зачиняє двері, до Параски): А в вас у хаті дверей нема?

Параска: Я не знаю, як зачиняти такі двері.

Файбішбавм (Говорить хутко, вряди-годи гикається. Скулить праве око, а ліву брову підоймає догори. Правим ліктем б'ється в бік, лівою ж рукою жваво жестикулює. Іноді притакує собі головою). Кажу вам: справа дуже тяжка, мо-мо-можете — можете обірвати шість місяців арешту.

Семен (Здивовано): Шість місяців? За шо?

Файбішбавм: Ви не знаєте за-за-за що? Украли-сте в бідної баби ввесь її маєток.

Семен (До Параски): Ти чуеш?

Параска (Заломлює руки й киває сумно головою. Так робить за кождим разом, скоро лиш Семен обертається до неї).

Семен: Та суд буде робити з мене злодія задля такої жебрачки? Вона нічо не має: я ніяких її маєтків не видів.

Файбішбавм: Чоловіче, я читав акта. Украли-сте в ба-ба-баби з поля пшеницю.

Семен (До Параски): Я брав у неї пшеницю? Оце раз напасть!

Файбішбавм: Адже в вас була ре-ре-ревізія. Був війт, був жандар, трусили та й найшли бабину пшеницю.

Семен: Таже збіжє мині помервили. Аякже! Геть зопсували хліб. Я ще їх буду скаржити за те до суду. О, я свого не подарую.

Файбішбавм: Не розумію, чо-чо-чого ви відпираєтеся передо мною, адже я в суді не скажу, що ви призналися.

Семен: Я не видів ніякої пшениці.

Файбішбавм: Ви лиш без потреби утруднюєте мені оборону. Адже є свідки проти вас. Якийсь Іван Неважук та ви-ви-видів на свої очі, як ви брали.

Семен: Як він міг видіти? Та то діялося вночи!

Файбішбавм: Пас коні вночі та й ви-ви-видів, як ви заїхали возом на бабин ґрунт, забрали пшеницю та й по-по-повезли додому. Ще навіть виходив за вами на дорогу та й за-за-заздрів, що ви повезли пшеницю на своє обійстя.

Семен (До Параски): Тепер уже знаю, хто всю біду в селі робить! (До Файбішбавма): Та то мій воріг: він має на мене завзяток, шо я не хочу пристати до їх товариства.

Файбішбавм: До якого товариства?

Семен: Бунтівник: збунтував ціле село. Заложив якусь Січу, якусь читальню, вібрав себе на голову, заманює до себе людей: усю біду робить.

Файбішбавм: То ви по-по-політичні противники?

Семен: Противник і ворог, бий-забий на мене!

Файбішбавм: Но, один, пункт до оборони вже маю: це справа політична. Противники по-по-

політичні це найбільші вороги: один одного втопив би в ложці води, правда? Я при обороні вивикористаю цей факт і буду старатися переконати суддю, що такому свідкові не можна наслідно ві-ві-вірити. Але чи воно багато поможе, за-за-за це я вам не можу ручити.

Семен: Най пан його таки не допускають до свідоства, най пан кажуть, шо я не приймаюся такого свідка: я маю свої свідки.

Файбішбавм: Котрі ж ваші свідки? Най собі за-за-запишу та покличу їх при розправі.

Семен: Таки моя жінка — перша.

Файбішбавм (До Параски): Ви?

Параска (Потакує сумно головою).

Файбішбавм: Що ж ви знаєте за цю справу?

Параска: Таки нічо не знаю: таки несвідома-м нізащо. Хоть най зараз присягаю отут гола й боса! (Плаче).

Файбішбавм: Це мало, дуже ма-ма-мало. Але скажіть мені, що робив ваш чоловік уночі з двадцятого другого на двадцятого третього дня місяця липня?

Параска: Пан таке питаються, шо аж соромно перед святими образами. (Обзирається, зітхає). Та тут, правда, нема образів.

Файбішбавм: Ну! Чи виходив надвір? Чи їхав де?

Параска: Їздив, правда: їздив, але по свою пшеницю. Возив цілий день та не міг ізвести, то ще мусів уночи кінчити.

Файбішбавм: А відки взялася поміж вусатою гладка пшениця?

Параска (Зітхаючи): Не знаю. Може, замішалася. Таки не питайте, бо я за це не знаю. Моє право до горшка, до печи, до миски, а в поли — господарь. Питайтеся його: він то ліпше знає.

Файбішбавм: Слабший свідок.

Семен: Вона присягне.

Параска (Крізь плач): Бодай же ту відьму Господь покарав!

Файбішбавм: А якого ще свідка ма-ма-маєте?

Семен: Мошка.

Файбішбавм: Й-й-й-йяк на прізвище?

Семен: А лихе його там знає: я йому за кума не був. Мошко-арендарь та й годі: його знає ціле село.

Файбішбавм: Що ж він вам по-по-посвідчить?

Семен: Те, шо й вона.

Файбішбавм: А з тим Іваном, як Мо-Мо-Мошко жиє?

Семен: О, Йван йому також порядно заліз у печінки.

Файбішбавм: Може, він нам шо й поможе. Але ви мені скажіть, бо мені не хочеться ві-ві-вірити... Пане Нухім! Пшестань пан кляпаць на ма-ма-машинє, бо то мнє пщешкадза. [1]

Нухім (Сідає при столику й пише пером).

Файбішбавм: Мені годі вірити, що ви за то-то-той учинок не свідомі. А з другого боку, гм, як можна так по-дурному робити? Зложити к-к-крадену пшеницю на самім верху, аби відразу найшли.

Семен: Ей, а бодай же тя! Біг-ме, правда! Та я хотів зараз на другий день молотити.

Файбішбавм: А видите, а видите, Семене! Пе-пе-перше приповіли-стєся, що це діялося вночи, а тепер признаєтеся, що хотіли-сте на другий день молотити крадену пшеницю.

---

[1] Пане Нухім! Перестаньте клацати на машині, бо це мені перешкоджає. (Переклад Ред.).

Семен: Я вже її таки змолотив. Але до ніякої краденої пшениці я не приповідався й не приповідаюся.

Файбішбавм: Ну-ну-ну! Уже ми на тім розуміємося. Але як вас бо-бо-боронити? Що вас спонукало до такого вчинку? Ви, може, маєте яку злість на оту Те-Те-Тетяну?

Семен: А хто ж би на ню був добрий? Але я в неї нічо не крав: я собі це за крадіж не рахую. То як хто мене шпигає вильми в очи, а я відберу вили та й поломлю, то це буде крадіж?

Файбішбавм: Як, як, як? Не ро-ро-розумію: якісь вили, крадіж...

Семен: Та прошу пана: така жебрачка не рада, шо ще заважаєся на цім світі, а вона сміте по дорогах збирає, обірники робить та викохала таку пшеницю, як гай. Межя в межу попри моє, та в мене навіть жито плохе, а в баби, як на напасть: ба барабуля, ба капуста, ба кукурудзи, ба лихо знає шо. А тепер іще й пшениця! Ніби з господаря сміх робити: „Ади, в мене ліпше!" Гей! Та то як суд не загрозить, як не буде жебракам стриму, то прийдеся з села тікати! То не штука з-перед моїх воріт, із громадської дороги, викрадати гній. А, може, то й моя худоба погубила? Сегодні, прошу пана, засіяти морґ поля, треба корець пшениці — вартости двацять корон. А погноїти його, сто корон — мало. То це й я би так хотів, аби мині громада постарала обірник, а я би вже своє насінє дав. А потім би я з кождого сміявся, шо в мене ліпше родить, як у другого.

Файбішбавм: Слухайте Семене! Та таке сміте на публичній дорозі — нічиє.

Семен: А скоро ж нічиє, то не руш, бабо! Нехай висхне та нехай його отам вітер розмахає, не ти маєш запомагатися нічиїм. О, та вже ж во-

на не здойме з-перед моїх воріт, хіба би я вкалічів на оці руки й на ці ноги. Нехай пан домагаються від суду, аби наложив на ню великий кремінал за те, шо вона мене обкрадала такі довгі роки.

Файбішбавм: Лишіть тимчасом, чо-чо-чоловіче добрий, з кремінадами. Скажіть мені, чи їй ще хто збороняв збирати сміте з до-до-дороги?

Семен: Та таки Мошко. Але вона помінила йому за дозвіл два дни прати.

Файбішбавм: Ага!.. То Мошко взяв у неї з-з-заплату за обірник, а ви не хотіли продавати. Ага!.. То ви ніби пристали до спілки? Ваш обірник, а її на-на-насіння? Ви, може, думали, що своє берете? Ви забрали собі пшеницю, а їй лишили кукурудзи й ка-капусту? Розумієте, чи ви мене не розумієте? Ви будете казати, що то ваш обірник, Мо-Мо-Мошко буде казати, що то його обірник, війт буде казати, що то громадський обірник, а я буду казати, що то обірник ні-ні-нічий. Нехай суддя карний відсилає нас до цивільного суду розсудити, до кого належить такий обірник. Розумієте, чи ви мене не розумієте?

Семен: Я в ніякі спілки з жебраками не захожу. Я її пшениці не видів, я в неї нічо не брав, чого вона хоче від мене? Нехай пан домагаються від неї, аби вона присягла на те, що зловила мене за руки при своїй пшениці. Вона на це не побожить ніяким світом, біг-ме, не побожить! А ще най пан її налякають, шо мусить мині заплатити за передні роки за те, шо збирала гній з-перед моїх воріт. Та ще най пан їй загрозять, шо вона підпадає під великий кремінал за оту крадіж. То дурна баба: вона повірить.

Параска (До Семена): А запитайся ще пана за тото.

Семен: За шо?

Параска: За тото ніби, як говорити перед судом?

Семен: Ага! Прошу пана, я ще в такім не бував: най пан мині скажуть, шо мене будуть питати на самий перед? Як я маю казати?

Файбішбавм: Та що на самий перед? Будуть вас питатися, кілько маєте літ?

Семен: Кілько літ? А чи я знаю? Де чоловік пам'ятає за роки? Байдуже!

Файбішбавм: Ай, ай, ай! Та ще з цим мама-мати клопіт? Як? Не знаєте, кілько вам літ?

Семен: Пани в місті знають, бо мають калєндарі, а я шо? Буду шороку зав'язувати ґудз на ногавицях? Як женився, то знав, бо панотець почитували, а відтоді вже й не збагну.

Файбішбавм: А кілько ж було літ, як женився?

Семен: Та було двацять і три.

Файбішбавм: Но, а відтоді, як оженився, то кілько вже проминуло літ?

Семен: Параско! Кілько, зіправди, літ, як ми пібралися?

Параска: А буде вже... чи я знаю? Так на місяці я не годна вгадати. Якби було знате, була би пішла до панотця запитатися. А так: байдуже про літа. (Зітхає). Смерть сама прийде: не треба їй нашого рахунку.

Семен: Та наш найстарший хлопець був би мав тепер сімнацять літ, якби був жив.

Файбішбавм (Дивиться на годинник): Ну, ну, рахуйте собі. Мені вже час іти.

Параска: Прошу пана, а чекайте ж! А мене ж як будуть ся питати?

Файбішбавм: Так само. Кі-кі-кілько літ, кілько дітей?

Параска: Та кілько в него, тілько і в мене. Чей не привела-м собі дитини без чоловіка.

Файбішбавм: За пів години прийдіть там до тої салі, що я ва-ва-вам показував. Розумієте? А тепер треба доплатити решту. Давайте гроші. Ай, ай! Заки він добереться до грошей! Я ще маю одну розправу перед вашою. Пане Нухім! Тен чловек ма доплаціць дзесенць корон. Нех пан напіше на везваню, чи доплаціл.[1] (Виходить).

III.

(Ті ж, опріч Файбішбавма).

Нухім: Давайте вже раз!

Семен: Багато: вже раз дав, та й ще давай. Та коби хоть помогло.

Нухім: Як мій адвокат заступає, то мусить бути добре. Він собі дуже добре заходить із сендзьом: вони два великі приятелі. Навмисне вважайте, як лиш адвокат приступить до сендзього, то зараз подасть йому руку та й буде питатися, як йому спалося.

Семен (Дає гроші): А ви би не могли шепнути адвокатови, аби обставав за мною сильно, аби оту бабу порядно заглібив!

Нухім: Чому? Для вас? Я все зроблю. Та я вас знаю: ви Петро, правда?

Семен: Та який я Петро?

Нухім: Ви не Петро? А я все мав вас за Петра. Чому я мав вас за Петра?

Семей: А чи я знаю? Мині Семен, а в нас Петро за війта.

---

[1] Пане Нухім! Цей чоловік має доплатити десять корон. Напишіть, будь ласка, на повідомленні, чи доплатив! (Переклад Ред.)

Нухім: Видите? Я вас мав за війта. То ви не війт? Слухайте, Семене, для вас я все зроблю. Я піду задніми дверми до адвоката та й уже йому наговорю. Навіть не будете знати, коли й як, а то все вийде на добре. Дасте на пиво?

Семен (Дає).

Параска: Та коби хоть не задурно.

Нухім: Овва! Ви мені не вірите? Ви ще мене не знаєте? А я вас знаю: ви їх жінка, Марія. Правда?

Параска: Та яка я Марія? Мині — Параска. У мене є донечка Марійка, три рочки, коби здорова.

Нухім: А видите: я й доньку вашу знаю, лиш я помилився, котра з вас Марія. Ідіть же на термін, а я зараз скакаю задніми дверми до адвоката. Усе буде в порядку.

Семен і Параска (Виходять).

IV.

(Нухім пише. Увіходять: Максим, Олекса, Ілько, Доця).

Максим: Давно я вже в вас не був. Як ся маєте, пане?

Нухім (Подає руку): А! Як ся маєте, Петре!

Максим: Я не Петро: мині Максим. Ви ж забули?

Нухім: А, правда, правда: Максим. Що скажете доброго?

Максим: Знов до вас! Провадив я отут процес із Іваном два роки. Ади, на оцім столі зложив я панови адвокатови двіста корон своїми руками, лиш випросив для себе, шо подарували мині пан адвокат п'ять крейцарів на горівку. Тепер знов за-

ходитимемо в право. Знаю, шо без сотки не обійдеся.

Нухім: Дай, Боже, щастя!

Максим: Тепер маємо до вас на початок три справи. Оцей чоловік позиватиме за теля Івана, того самого, шо я його хочу скаржити. Це одна справа. Друга: я продаю цему чоловікови кавалочок поля. Зробите контрат. А трета справа: оці молодята. Вони побираються та мають інтерес у спадковім суді враз із опікуном, оцим чоловіком. А свою справу я вам аж тоді скажу, як уже продам поле та й буду мати гроші на право. Бо хочу заходити у глибокий процес. Робіть же, пане, так, аби ми до полудня були вольні.

Нухім: Ви розумний чоловік, нема що багато говорити.

Олекса: Та й досить він наплатився, заки набрався в вас такого розуму.

Максим: Сегодні задурно нема нічо.

Нухім: Зачнемо від контракту: ходім до табулі вишукати грунт. (До Ілька й Доці): А ви собі сідайте! Чого стоїте? Прошу! Адже ми знаємося. Ви Петро, правда?

Ілько: Ігі! Та де ж я Петро?

Нухім: Ви не Петро? А я вас мав за Петра. Чому я вас мав за Петра?

Ілько: Або я знаю? Мині Илько тимчасом.

Нухім: Прошу вас, сідайте собі, Ільку! Та й ви сідайте. Ви — Марія, правда?

Доця: Ото вигадали. Та яка я Марія?

Олекса: Її небіжка мама, а моя сестра, та називалася Марія, а вона — Доця.

Нухім: Так, так, так, їх мама Марія. Сідайте собі, Доцю! (До Максима): Підемо насамперед до табулі: треба зложити чотири корони.

Максим: А, може, обійдеся без табулі: я маю папері.

Нухім: Папери паперами, а табуля табулею. Але то не ви маєте платити за табулю: той платить, хто купує. (До Олекси): Ну, Петре, складайте.

Олекса: То шо на вас зайшла якась Петрівка? Кождому Петре та Петре! Говоріть трохи: „Іване" та борше вгадаєте, бо Іванів більше, як Петрів.

Нухім: З Іваном така сама біда. А ви ж не Петро? Я вас мав за Петра, бо ви війт, правда?

Олекса: Ага, куда він мене ловить! Не вигулиш із моєї мошонки крейцаря ні війтом, ні старшим братом. Най він платить: я знаю ще, чи він має шо на продаж? Не бійся! Це також добрий мантило: вчера плакав та скавулів від полудня, аби дати йому завдаток. Але я на крейцарь такий тугий, як кремінь: поки не відпише контракту, поти ніхто від мене феника не понюхає.

Нухім: А що ж буде?

Максим: Не журіться, пане, я тут не перший раз. Кажу вам: ади, на оцім столику зложив я двіста корон своїми руками, лиш тілько випросив для себе, шо подарували мині пан адвокат п'ять крейцарів на горівку. Най пан уперед прочитають папері. (Виймає цілу купу паперів).

Нухім: Ну, ну! (Переглядає папери). Ай, ай, ай! Та що я тут довідаюся? Книжка податкова, пашпорт на свиню...

Максим (Бере від Нухіма папери в зуби. Як говорить, то виймає з зубів): Цікавий я знати на котру? Бо я вже не одну продавав та й не одну купував.

Нухім: Ви цікаві, а я не цікавий. Кусник газети...

Максим: Це дитина найшла в панотця на смітю, коло гною.

Нухім: Наказ платничий з уряду податкового, наказ платничий, знов наказ платничий, картка з жидівської книжки...

Максим: Може бути! Мині раз жидівка в отакий папір та загорнула оселедець. (До Олекси): О! Я шаную папері. Відколи я був у процесі, відтоді не загирив би я ніякого папірчика, аби не знати шо. На такім невиднім папері иноді цілий процес стоїть. (Бере знов папери в зуби).

Нухім: Знов наказ платничий, ще раз наказ платничий, візване до арешту, знов наказ платничий, вирок із програного процесу.

Максим (Винимаючи з рота папери): Оце, це, це!

Нухім: Скоро це, то беріть собі всі папери: я з них ніщо не дійду.

Максим (Ховає папери в пазуху).

Нухім: А цей лишіть: це мій.

Максим: Ей, придивіться, пане, добре!

Нухім: Але кажу вам, що мій. А на що ви забираєте цей синій пом'ятий папір? Він уже зробив свою службу, тепер його дорога на сміте.

Максим: Скоро він вам непотрібний, то я беру. А тепер ходім, пане, до табулі.

Нухім (Показує пальцями, щоби дати гроші).

Максим: Ви вже, пане, не журіться: я за то відповідаю.

Нухім (Як вище).

Максим: Оце ж бо робота! Пан забули? Та я отут на цім столику двіста корон. Я буду тут мати новий процес. Пане! Я навчений платити адвокатам, як дзигарок!

Нухім: Ну, ну, спробуємо. Ви обоє лишайтеся тут, а ви оба ходіть зо мною. (Виходить, за ним Максим і Олекса).

V.

(Ілько й Доця).

Ілько: Ти зіправди виділа Настю в місті?

Доця: Кажу ж тобі: і Настю, і її тата, й маму. Боїшся?

Ілько: Чого?

Доця: Ану ж прийдуть сюди?

Ілько: Не прийдуть. Настя ж уже давно змовилася з Федьком, шо вийде за него. Він сам мині признався.

Доця: А коли ж він тобі признався, то чого ж ти ліз до них?

Ілько: А шо ж мині було діяти? Грицько запросив, неня та й батько йшли, та й я мусів.

Доця: А чому ж Грицько не хоче Федька, але так рощибаєся за тобою?

Ілько: Бо в мене на двацять сяжнів більше ґрунту, як у Федька.

Доця: Оже будеш видіти, шо вони за цими двадцятьма сяжнями прибіжять сюди.

Ілько: А я тобі кажу, шо Настя не схоче, та й старі не прийдуть.

Доця: Аякже! Вони дивитимуться на Настю. Ти гадаєш, шо вони чого привелися до міста?

Ілько: Велике діло, як прийдуть? Не покусають нас.

Доця: Діло не велике, але нова гризота. Остогидне хоть кому.

Ілько: Шо?

Доця: Сварка. Цілий тиждень уже гриземося. Вуйко лиш глипне на мене, нагадає собі, зараз найде притоку ганьбити.

Ілько: А ти мовчала ніби?

Доця: Зразу мовчала. А потім як зачала відгризатися, то вивчилася так пащекувати, шо й вуй-

ка перекричу. Чекай, небоже, заки вийду за тебе, то так звикну до цего, шо й на тебе буду гарчати.

Ілько: А я тебе на ланц та й до буди!

Доця: Ти ліпше обізвися за мною сегодні. Бо ще як прийде Грицько, то вони мене по кісточці розтягнуть.

Ілько: Я маю надію, шо вуйко вже подобріє. Аже видить, шо сваркою не розжене весіля.

Доця: А я такої надії не маю. Я знаю, шо він до самого слюбу буде мене гризти.

Ілько: Чути на сходах: уже йдуть. Якось недовго барилися в тій табели.

Доця: Біг-ме, потерпаю. Тепер будемо мати з вуйком великий клопіт.

VI.

(Ті ж і Нухім, Максим, Олекса).

Олекса: Я казав, шо таке буде. На шо то волочити задурно людий до міста? Така робітна днина, а ти тягайся по судах. Не знати, хто мині сегодні заплатить за днину?

Максим: Гей, люде, гей! Це не може бути. Може, пан, кау, не додивилися.

Нухім: Ви мені говоріть! Одну нивку продали-сте, а другу записали-сте на жінку.

Максим: Оже я піду й з нею в процес: вона мене підийшла.

Нухім: А хто заплатить за табулю?

Максим: Ви, пане, не журіться, я вас прошу. Ади, при цім столику двіста корон, як один крейцарь. А наколи прийде торговий день — є ще в мене кобила, є теля, є порося, маю вівцю, стоять іще добрі підвалини від стодоли — тож я все те зберу красненько до гурту, попродам, та й то-

ді зачнемо з ними гоцки. А хоч вийду з ними на край, а хоч ніж до горла: усе одно, нічо не дбаю. А тимчасом запишіть мене, пане, до цеї чорної книжки. Видите, як знаю, до котрої книжки записуєте своїх довжників. Бо моє імня тут уже нераз стояло. Навмисне подивіться, чи я не виконав усе шо до крейцаря. А тепер, Олексо, робіть подане за теля.

Олекса: Я знаю, чи шо з того буде? Може, шкода кошту.

Максим: Ви не питайте нічо: робіть.

Олекса: На твою дорогу я, небоже, не пущуся.

Нухім: Розповіжте мені, не бійтеся: я не зроблю подання, скоро не схочете.

Олекса: Нема про шо багато розповідати. У одного господаря...

Максим: У Федька Будковича.

Олекса: Ая'! Та була на продаж теличка. Як слимак: така красна. Шо довга, шо гладка, а шо костиста. Удалася в бугая...

Максим: А бугай расовий.

Олекса: Ая'! Теляти два місяці. Недорого господар править: вісімдесять корон.

Максим: Варт!

Олекса (до Максима): А йди ж ти! Ти на тім розумієшся, як безрога на перци. Який мині тут господарь обібрався. (До Нухіма): Але я торгуюся на своє нещастє. Даю шиєдесять, ба сімдесять, ба врешті вісімдесять без одного. Таку маю гадку: добро шо-то спустить, хоть кілька крейцарів.

Максим: Хоть на могорич.

Олекса: А цить же ти, дуплавий! Гадає, шо кожде так пропадає за могоричем, як воно.

Максим: Але то однако не красно так називати чоловіка. Біг-ме, не красно!

Олекса: Збавив-єс мене такої робітної днинки, та ще маю говорити до тебе красними словами? (До Нухіма): Відийшов я на хвильку, а Йван зайди та дай вісімдесять корон без торгу.

Максим: Ошука! Він отак із кождим робить. А мене як поділив відумерщиною?

Олекса: Збавив мене такого теляти, шо не можу віджалувати. Ех! ех!.. ех!.. Як собі нагадаю, то так, якби мині хто ніж у серце встромив.

Максим: Вірю вам, біг-ме, вірю.

Олекса (До Максима): А цить же ти! (До Нухіма): Та не знаю, чи я би не міг примусити Йвана, аби мині відпродав, бо я передніщий купець від него.

Максим: Ото робота: можна!

Олекса: А йди ж ти, мерзо! Уже за адвоката оббираєся.

Нухім: Найдіть свідків, що він це купував для вас.

Максим: Я сам буду свідчити.

Олекса: А вступися ж, погане! Воно би вже бралося фальшиво свідчити.

Максим: Чого фальшиво? Я би присяг направду, шо ваша правда, а Йван ходить ошуканством, бо він і зо мною так зробив.

Олекса: Певне, як ти скажеш, так сендзя зараз озьме та й послухає.

Нухім: Ви скаржте того Федька, най вам дасть теля або поверне шкоду. Нехай би був двом не продавав.

Олекса: Пуста ваша бесіда: шо мині Федько винен? Нема куди, вижу, шо нема куди. Я йому того не забуду. Таке довге, таке гладке, таке костисте!

Нухім: А що ці молодята мають за справу?

Олекса: Питайтеся їх: я, біг-ме, не знаю, чого вони привелися до міста.

Доця: Як то не знаєте? Також бесіда!

Олекса: Бо тобі цего не треба. Забаглося задови прута? Не можеш витримати без чоловіка?

Доця: Не можу.

Олекса: То біжи за ним. Чи тобі треба на него суду?

Доця: На него мині не треба, але треба мині на вас.

Олекса: А то шо? Я вкрав, чи вбив кого?

Доця: Ви знаєте самі, чого мині треба від суду.

Олекса: Оже не знаю! Я вижу, шо тобі нічого не хибує.

Ілько: А треба їй грошей з депозиту та й треба їй, грунт аби-сте віддали.

Олекса: А ти ще не оженився, а вже би-с брався зо мною за барки? Грунт я не можу віддати: я його гноїв.

Доця: То ви ще скажете, шо-сте на нім робили.

Олекса: А, може, не правда? Може, мало на нім наробився? От яка то сегодні вдяка. Ти її годуй від маленькости, а вона тобі он шо! Піду до суду! Гадаєш, шо боюся? Я там порахую, шо ти мене коштуєш.

Ілько: А як вона зачне вираховувати то, кілько на вас наробилася?

Олекса: А я ж не кажу, шо вони зараз будуть мене бити? Ходім, гай! Будем правдатися перед паном сендзьом. Най послухаю, чи й там так писки розпускатимете. Ходіть із нами, пане!

Нухім: Зложіть п'ять корон!

Олекса: Та нехай вони складають, коли їм так пришийно забаглося до суду.

Доця: А я ж відки озьму гроший? Ви порядкуєте моїм маєтком, та й ви давайте.

Олекса: А за днину хто мині заплатить? Я за шо буду волочитися через вас по судах?

Нухім: Ви зложіть п'ять корон, а я вам виставлю квіт на сім. Буде вам дві короні за день.

Олекса: Чуєш? Аби-с же потім мині нічо не випоминала!

VII.

(Ті ж і Грицько, Палагна, Настя).

Нухім: Що ви скажете?

Грицько: Ми прийшли, прошу пана, зборонити оцим молодятам, аби не побералися. Ми запераємо перед ними все: і суд, і табулю, і церкву, геть усячено. Нічо ми їм не зволяємо!

Нухім: А ви ж хто? Вони потребують вашого дозволу?

Грицько: Куме Олексо! А шо ж бо ви доброго робите? То парубок у мене їв і пив, ми вже з його батьком так, як стокмилися, а ви тимчасом лагодитеся до весіля, аби Илько та женився з Доцею?

Олекса: Куме Грицьку! Я так цему весілю рад, як дівка дитині. А шо ж я з ними вдію? Ади, я їй слово, а вона мині десять. Сирота, а рот, як ворота. Така сегодні вдяка на світі. За моє добре серце та ще накликають суд на мене. Добре то люде приповідають: „сироту де здибаєш, там бий"! (До Доці): Чекай, чекай! Пан Біг тебе покарає за мене. Ще зазнаєш гараздів замужем: будеш мати солодкі ночи, а гіркі дни!

Настя (Стає в кут і обертається до стіни).

Палагна (До Доці): А ти, дівко, сорому не маєш? Сама тягнеш парубка 'д собі?

Доця: Неправда! Хто мене видів, аби я його тягнула?

Палагна: А ти так дуже писок не розпускай! Тебе ніхто не боїться. Ти його зволочила. Таки ти!

Доця: Неправда!

Палагна: Таки ти! Парубкови би не приходило самому до голови одну дівку сватати, а до другої ходити.

Нухім: Тихо! Не кричіть! Тут канцелярія: скоро маєте який інтерес, то говоріть зо мною.

Палагна (Свариться тимчасом із Доцею).

Грицько: То, прошу пана, таке: ми запераємо перед ними всі канцелярії. Геть усі дочиста!

Ілько (Тягне Палагну за рукав): Вуйно Грицихо, а чекайте ж, а ходіть же сюди! А послухайте ж: шось вам скажу.

Палагна (З піднесеним кулаком до Доці): Ти! (До Ілька): Кажи, Ильцуню, кажи!

Ілько: Ви вуйно, запитайтеся Насті, чи вона хоче йти за мене заміж.

Палагна: А ти, Ильцуню, не дивися на дурну козу. Шо воно ще розуміє? То ще дитина. Та й не здавайся на ніяку підмову. Уважай, з ким собі заходиш...

Грицько: Бо я позапераю перед тобою геть усячено.

Палагна: Чекай, старий, ще не заперай! (До Ілька). Не дивися, Ильцуню, на те, як котра дівка ирже до тебе...

Нухім: Прошу вас, будьте вже раз тихо: най я скінчу з цими людьми. **(До Олекси й до Ілька).** Ви йдіть до суду, там чекайте на мене в сінях. Як лиш пан адвокат вернеться до канцелярії, то я вийду до вас та й поведу вас просто перед пана сендзього. Розумієте?

Грицько: Та куди ж ви справилися? Я не зволяю: я запераю перед вами всі суди!

Олекса: От іду за дурним розумом. Чи я знаю, на шо вони мене водять?

Олекса, Максим, Ілько, Доця. (Виходять).

VIII.

(Ті ж, опріч Олекси, Максима, Ілька, Доці).

Грицько: Та шо ж тепер буде? По якому це йде? Я перед ними запераю суди, а пан відчиняють.

Нухім: Усе добре буде. Кажіть, шо вам треба?

Палагна: Най пан так роблять, аби було добре: ми заплатимо. А я ще курочку принесу та й рибку постараю панові на сабаш.

Нухім: Для вас я все зроблю. Та ми знаємся! Ви — Марія, правда?

Грицько: Шо за Марія?

Палагна: Чекай, старий! Ні, прошу пана: я — не Марія, мині — Палагна. Але най пан так роблять, аби було добре. Ми будемо панови дякувати, поки житя нашого. У нас, ади, ставок, то я завше панови шоп'ятниці принесу рибку.

Нухім: Та добре, добре, але що я маю робити?

Грицько: Нічо більше, прошу пана, лиш позаперати перед ними всі канцелярії.

Нухім: Слухайте, я вас знаю, ви — Петро, правда?

Грицько: Котре Петро? Де Петро?

Нухім: Ви — не Петро?

Грицько: Ніби хто?

Нухім: Ви! Ви — не Петро?

Грицько: Ніби, ади, я?

Нухім: А я вас мав за Петра.

Грицько (До Палагни): Шо вони кажуть за якогось Петра, бо я гей не вирозумів.

Палагна: Пан обмилилися: гадали, шо тобі на імня Петро. (До Нухіма): То, прошу пана, оцей Илько, шо тут був, та він засватав нашу доньку Настю... (До Насті): Ходи сюда, дурна козо! Чого ти забилася в кут, як вівця перед вовком?

Настя (До стіни, здвигає плечима): Ая'!

Палагна: Воно ще таке несміливе: ніде не бувало.

Грицько (Досі думав): Ага! А хто ж панови казав, шо я називаюся Петро?

Палагна: Уже забудь тото. (До Нухіма): А ота, прошу пана, Доця та вона його перемовила, тож він нашу покинув, а з тою вже хоче женитися. Насте, та ходи сюда!

Настя (Як вище): Ая'!

Грицько: Знак тому, шо мене хтось мав прозивати Петром перед паном.

Палагна: Ото собі пан напитали біди з Петром! (До Грицька): А мовчи ж трохи: нехай я поражуся з паном. Ми би пана просили, шоби нас порадили, аби Илько назад вернувся до нашої. Вона дівка годна... Настуню, а ходи ж сюда!

Настя (Як вище): Ая'!

Палагна: Може, би пан зробили таке подане або як: пан то вже ліпше знають.

Грицько: Я кажу, шо нічо инакше не випадає...

Палагна: Мовчи трохи з твоїм запиранем. Послухай, шо пан нам порадять.

Нухім: Можна. Або настрашити його арештом, або запізвати, щоби вернув кошта.

Грицько: А я таки кажу...

Палагна: А цить же трохи!

Грицько: Коли ж бо не хотять мене послухати.

Нухім: Скоро він з нею любився і за те поминив женитися, то можна його до арешту.

Палагна: Так не було.

Нухім: А як ні, то запізвати його, щоби вернув кошта, кілько вона втратила через те, що він її покинув.

Палагна: Настуню! А ходи ж сюда!

Настя (Як вище). Ая'! (Бігцем виходить).

IX.

(Ті ж, опріч Насті).

Нухім: Можна начислити йому коштів багато, а як він дістане скаргу, то погодиться та й вернеся до дівчини.

Палагна: Та які ж би то кошта прибагнути?

Грицько: А я таки кажу...

Палагна: А цить же!

Нухім: Видатки на заручини.

Грицько: Коли ж бо не хотять мене послухати.

Палагна: Та то ніби таких заручин акурат не було, лиш вони були так у нас у гостях.

Грицько: А три дни мене голова не боліла? Таку моцну горівку пили! Я собі рахую за кождий день по п'ятці, а ще окромішне за біль.

Нухім: Лиш уважайте, що тоді можна позивати, коли подружжя розійшлося з його провини: ніби, що вона хотіла, а він не хотів.

Грицько: Та то би її запитатися, най каже. Насте!.. А де ж вона?

Палагна: Утекла дурна коза. Ходім та приведем її.

Нухім: А вважайте, не йдіть деінде, бо тоді пан адвокат заступатиме Ілька. Певно програєте!

Палагна: Ото робота! А де ж би ми мали йти? Ми зараз вернемося, лиш відшукаєм доньку.

Палагна, Грицько виходять.

X.

(Нухім при машині, увіходять: Файбішбавм, Семен, Параска).

Нухім (Справився виходити).

Файбішбавм: Пане Нухім! Ґдзє пан уцека?[1]

Нухім: Там иф сондзє хлопі на мнє чекайон: мам іх запровадзіць до сендзєго спадковего.[2]

Файбішбавм: Нєх пан зачека.[3] (До Семена): Дав вам пан судія три дні до намислу: маєте нядуматися за той час, чи рекурсуєте, чи приймаєте кару?

Семен: Та зле зо мною, прошу пана.

Файбішбавм: Тобі ще недогода? Лиш три тижні арешту зафасував та й недогода? Належалося шість мі-мі-місяців.

Семен: Я не брав її пшениці.

Файбішбавм: Говори трохи дурнішому тата-такі річи, не мені.

Семен: Але через те зле, шо платити би. Плати бабі сорок і п'ять корон за пшеницю, що вибуяла на крадених гноях. Я сміхом стану: баба вихвалютимеся. Нехай пан так роблять, аби я відсидів ті ґроші. Дідько бери, ще тиждень посижу.

Файбішбавм: Так не можна.

Семен: Біда, біда! Гей, люде, гей! Але все одно: нехай пан рекурсують! Волію ті ґроші — або ще й назвиш — дати панам, аніж бабі. Нехай пани заграють собі в карти.

Файбішбавм: Добре, пане Семене, будемо рекурсувати. Зложите тридцять ко-ко-корон.

---

[1] Пане Нухім! Ви куди? (Переклад Ред.).

[2] Там в суді чекають мене мужики: маю повести їх до спадкоємного судді. (Переклад Ред.).

[3] Зачекайте, будь ласка! (Переклад Ред.).

Семен (Чухається): Багато пан хотять.

Файбішбавм: Дешевше не можу.

Семен: А бабу би так не можна до криміналу за той обірник? Хап хороба! Ще би-м доплатив.

Файбішбавм: Ніщо бабі не вдієте.

Семен: Це недобре, це дуже недобре!

Файбішбавм: А чого ж ви, пане Семене, так ві-ві-відпералися тої спілки. Жид вам добре свідчив.

Семен: Бо вона би потім хотіла спілки з мого ґрунту.

Файбішбавм: Та яким правом?

Семен: А шо ж би то була за спілка? Для мене вся користь, а для баби вся втрата. То ми оба з паном адвокатом у такій спілці: мині арешт, а панови ґроші.

Файбішбавм: Платіть же цему панові за рекурс. (Виходить).

XI.

(Ті ж, опріч Файбішбавма).

Семен: Клопіт, біг-ме, клопіт. Де ж? Тільку суму платити!

Нухім: Та бо й є за що! А ви ж не чули? Три дні до намислу. Має пан адвокат над цим рекурсом мислити три дні! Сам пан сендзя казав.

Семен (До Параски): Тепер нічо инше не випадає, лиш просто йти до дяка з Тупих Голов. Погоди, Йване, погоди! Ще ж ми оба поборемося! Ти направо, я наліво: ти — вкраїнець, я буду — кацап.

Параска: Бідна головонько! Я знала, шо таке буде. Бодай же ту відьму Господь покарав!

С е м е н: Аякже! Казав адвокат: — „Нічо їй“, — каже, — „не вдієш“. Не розумію я цих судів. Йой! Господи милосерний, та коби мене зробили судею хоть на одну днинку. Я ж би оту жебрачку по-вісив у той раз!

ДІЯ IV-ТА.

ОСОБИ IV-ТОЇ ДІЇ:

1. Семен, господар.
2. Палагна, його жінка.
3. Михась, його син.
4. Дяк із Тупих Голов.
5. Олекса, господар.
6. Максим, господар.
7. Грицько, господар.
8. Ілько, парубок.
9. Доця, дівчина.
10. Лукиниха, баба.
11. Аниця, молодиця.
12. Дем'ян, господар.
13. Онуфрій, господар.
14. Микола, господар.
15. Іван, господар.
16. Січовик.
17. Парубки, дівчата, дитина.

Подвір'я перед хатою Семена. З-переду пліт, що відгороджує подвір'я від вулиці.

I.

(Семен і Параска ставлять під деревом стіл).

Семен: Отут буде найліпше: на прохолоді. Ти собі в хаті своє лагодь, а ми симчасом перекусимо надворі. Потім підемо на обід до хати, а по обіді знов сюди.

Параска: Чим я їх прийму, тільки людий?

Семен: Не журися! Давай барівчину горівки, хліб і чиснок. Решта байка: скоро горівка моцна, то закусим і січкою.

Параска: Тобі байдуже, мині ж лице лупає-ся, як нічим людий погостити.

Семен: Та й ти вже мині таке вповідаєш? Кажу тобі: барівка моцної горівки, а в макітри при-

неси грани з печи, та й доста. Якась напасть на ту горівку настала на світі. Навіть панотець із Тупих Голов, оже й він проти неї. Пішов я тоді з суду просто до панотця та й кажу: „Я вже ваш: пристаю, — кажу, — до кацапів. Невітриманна, — кажу, — година з українцями: вже забороняють навіть горівку пити." Але панотець мині вповідає: „Тверезість, — каже, — добра річ, держіться й ви її". Так на мене впало це слово, як на голову камінь. Гадаю собі: „От доведеся іце шукати инакшої партії. Але дяк моргає на мене. Вийшли ми надвір, а він каже: „Не вірьте! От я, — каже, — вже старий, а п'ю. Лиш не випадає в корчмі пити, а дома та й можна". От уже йде дяк.

Параска: Хоть застелю стіл скатерею.

Семен: До чого? Це самі свої люде!

Параска: Таки не перечмині, бо я привикла до цего в своєї нені та й не попущуся цего звичаю й на своїм господарстві. (Виходить).

II.

(Семен і дяк).

Семен: Слихом слихати, видом видати, витайте милі гості!

Дяк: Як ся маєте, господине? Моє почтеніе!

Семен: Дякую, як ви ліпше? Просимо, сідайте!

Дяк: Таки сяду, бо дорога неблизька: змучився. Давно вже я не ходив цими дорогами. Ще хлопцем. Дорога тота сама, а сили вже в мене не тоті: то бувало пробігав я її заяцем, на один миг ока, а сегодні та ледви дотягся.

Семен: Вік уже не той.

Дяк: Правда! Мині вже два роки поверьх шіс-десять.

III.

(Ті ж і Параска зо скатертю, пляшкою і хлібом).

Дяк: Як ся маєте, Семенихо?

Параска (Застелює стіл): Дякую за питанє. Гаразд! Як ви май ліпше, дужі, здорові?

Дяк: Якось Господь милує: тручаємо біду поволи. (До Семена): Але шо тут у вас? Якась парада, чи шо? Дивлюся, отам коло тої хати, шо на горі, народу — мир миренний.

Семен: Це наші противники — вкраїнці та справляють собі сегодні загальні збори в своїй Січи. То-то десь там Іван верьховодить! А я собі гадаю: „Коли ти робиш свої збори, зроблю й я свої"! Узяв та й запросив вас.

Дяк: Багато ж є таких, шо йдуть на наш бік?

Семен: Та де багато! Навіть мої кревні та свояки всі там. Геть їх Іван під'юдив проти мене. Є лиш кілька, шо зо мною. Вони тут прийдуть.

Дяк: Якась пошесть зайшла на нарід із тими вкраїнцями: у нас так самo. Уже як отець духовний стараєся нарозумити їх і повести на правдивий путь, оже все якийсь діявол попутає. Нарід ходить без Бога, без просвітку. Загибіль, кажу вам, загибіль буде. Згадаєте моє слово. Не дуже я потішу свого отця духовного, вже вижу. Так мене виряжали отець духовний, так наказували: „Старайся, — кажуть, — хоть у чужім селі звести нарід докупи, коли в своїм не маєш послуху". Усю надію я на вас покладав... а правда: чи хоть газета йде до вас?

Семен: З отими другими нема шо й говорити про газету. Де їм до того? Але до мене йде, хлопець мій читає. Таку маю втіху, шо раз! Добре пише, розумно, нема шо казати. Раз-у-раз на тих українців: ба сякі, ба такі, ба бити їх, ба

з села буком гонити. А я таки свому Михасеви: „Чекай! — кажу, — намісь українці читай ти мині: Іван, Тетяна, Василько, бо то на все одно вийде!“ Аж нудь із серця мині спадає, як таке слухаю. Бо то-то вони мене знівечили!

Дяк: А шо, правда, з вашим рекурсом, помогло?

Семен: Пусте: лиш гроші задурно викинув. Мусів відсидіти.

Дяк: Нема правди на світі!

Семен: Ой, нема! Бо то ще байка, шо я відсидів, але не вгадали би-сте, шо тот Іван мині наробив?!

Дяк: Преці?

Семен: Як я сидів ув арешті, то він озьми та поведи бабу до якогось адвоката та зроби на мене здекуцію за ті гроші. Заплатив я з коштами намісь сорок і п'ять та шось сімдесять корон, лиш без кілька крейцарів.

Дяк: Ов, погано! Дуже вас іскривдили.

Семен: Тепер ніяк межи люди вказатися: ще й злодієм називають!

Дяк: Ви були карані за політичне: за це нема сорому. Годі вам було вибрести з того: ви один, а вкраїнців багато. Шо годна вдіяти одна душа супроти цілої громади?

Семен: Таки й мій адвокат казав, шо: „це, — каже, — політична справа“. А зрештою, мині байдуже, шо вони за мене говорять. Сяк чи так, меже нами не прийде вже до згоди ніколи. Нігде на світі! Вогонь і вода! Покищо їх наверха, а я мушу боронитись. Але все таки маю надію, шо не вони мене, лиш я їх переможу.

Дяк: Наша справа чиста: мусить перемочи.

Семен: Оже спокою не маю однако. Усе нутро вивертаєся в мині, трохи мене в пропасницю

не кидає. То ти, Йване, голова, то ти всюди перший? А я ж хто, я гірший у тебе від Василька? А шо ж бо ти таке насупроти мене, га? Також жебрак! Біг-ме, жебрак! Пане реєнтий, отак я на сповіди кажу вам щиру правду: не москаля на них, ні! Москаль не такий дуже страшний дідько. Татарів, оце на них. Бо оповідають за наших прадідів, шо десь давними часами нападали на них татаре. Старих різали впень, молодих брали в неволю, а села з вогнем пускали. Якби мої очи вздріли моїх супротивників у такій пригоді, аж тоді би мині полекшало, аж тоді висхла би в моїх грудях отрута.

Параска: Уже знов? Семене, май Бога в серци!

Дяк: Семенишко! Українців нема шо жалувати.

Семен: Пильнуй свого, не втирькайся! (До дяка): Коби знатє, де ті татаре, шо з ними тепер дієся? Я би до них із хлібом - сілю повандрував, я би їх навколінках у наше село великими просьбами заманював. Отоді би переконалася наша громада, чи годен Тетянин Василько її оборонити.

Параска: Бодай же ту відьму Господь покарав! — Семене, а проси ж, може, пан реєнтий нап'ються горівки з дороги.

Дяк: Якби-сте в мині були, Семенишко.

Семен: (Наливає чарку).

Параска: Вибачайте, шо нема чим закусити, бо не було ще часу злагодити: мій господарь недавно лишень сказав мині, шо надіеся гостий.

Дяк: Семенишко, не робіть собі ніякого заходу: я не закусюю ніколи. Не знаю, шо то воно за знак, чи добре воно, чи зле, але закуска не йде мині в смак. Иноді пробую: озьму лиш тілько хліба, що зміститься в пушках. Оже не здужаю прожерти. Ззім лиш одну кришечку, а решту лишу.

Семен: Дай нам, Боже, здоров'я, а тим, шо гавкають на горівку, на безголов'є! (П'є і наливає).

Дяк: Пийте здорові! (Бере чарку й дуже трошки надпиває). Але не кажіть так, господине Семене, бо й я говорю, шо п'янство — загибіль народа. Нашому народови — треба тверезости. А чому? Бо нарід не знає міри. Можна випити, — але тихцем, аби не було соблазни. А найважніща річ із розумом. Отак, як я роблю. Я лиш потрошки п'ю, дуже потрошки. Майже лиш по одній крапельці, як лікарства. Але за те зчаста. П'ю цілий день потрохи. Рано встану, натще вже промочу собі горівкою губи. Покручуся трохи, знов кушаю. Навіть уночи, як збуджуся, то й тоді п'ю. Але потрошки, все потрошки. Ніхто мене не видів, аби я випив цілу чарку нараз. Чи дома, чи в поли, чи в дорозі, я мушу в свій час покушати горівки. А дивіть! (Витягає з кишені плящину): Отака плескатенька флящинка, я її завсіди ношу при собі. Як курець без тютюну, так я не рушуся з дому без неї. Скоро прийде той час, а я не нап'юся, то аж ослабаю. А лиш її покушаю, зараз одерзаю. Тоді й повеселитися, й побалакати, й послухати люблю. Але з розумом: усе в свій час і в свою міру. Привик я до неї. Рахувати, нагода була, бо я півець церковний. Де похорон, де празник, де хрестини, там без мене не обійшлося. І могорич на могорич. Бо давно був нарід багато ліпший: умів обшанувати кождого. Дехто зо старших іще й тепер знає мою натуру: як читаю псавтирю, або прийду на поминки, чи по богослуженію на обід, то для мене стоїть флящинка заєдно. А молодші — вже ні, не мають уваги. Треба витягати свою... Вибачайте, Семенишко, я розбалакався, а про вас забув. Дай, Боже, здоров'є! (Трохи надпиває, доливає і подає Парасці).

Параска: Нічо, нічо, я й так не можу пити, бо йду зараз до печи. (Трошки п'є і кладе чарку перед дяка).

IV.

(Ті ж і Михась).

Михась (На порозі): Тату! Із Зеленої приїдуть січовики на конях. Я побіжу та подивлюся.

Семен: Куди? Я би тебе обезвічив! Туди між українців? А ти ж не читав у газеті, хто вони? Твій тато — кацап, та й ти маєш бути кацап.

Михась (Виходить).

V.

(Ті ж, опріч Михася).

Дяк: Господине Семене, не кажіть „кацап". Ми не є ніякі кацапи: ми правдиві рускі.

Семен: Ми твердші русини від українців.

Дяк: Та й не кажіть: русини, бо це слово роз'єднує нас від решти руского народа...

Параска: От най би дитина пішла подивитися.

Семен: Та й ти?!

Параска: Я не піду, але діти. Та для них то така втіха! Наша Марійка, три рочки, коби здорова, а воно вже собі пробує співати: „Ой, там на горі".

Дяк (Затулює вуха): Не говоріть, Семенихо, не говоріть, нехай не слухаю! Ліпше камінь до шиї та в воду, аніж має бути вкраїнцем! Аже то запроданці, зрадники, відрікаються своєї віри, своєї церкви, своєї мови, тої, шо говорили наші князі...

Параска: Вибачайте, але я це не розумію.

Семен: Та й я зразу гадав, шо мині треба буде колись відцуратися своєї мови й наломлюва-

тися до московської... Але такий мав-єм завзяток, шо був би-м учився й по-турецьки.

Дяк: Погодіть, погодіть, куме Семене, ви обоє це не розумієте. Вас тото милить, що ми говоримо одною бесідою з українцями. А то вам треба собі добре затямити, шо наша мова попсована. Ми стратили своїх князів та й стратили свою мову. Там, у Росії, там правдива руска мова. Ми всі повинні так говорити. Ви не дивіться на те, що ваша газета пише так, як ви говорите. Вона мусить так писати, бо нарід би инакше не розумів, бо в школах не вчать правдивої рускої мови. Навмисне не вчать, аби роз'єднати нарід. Скоро би в школі вчили правдивої нашої мови, то ваш хлопець заговорив би так, що ви би не зрозуміли ані слова. Правда, яка крута мова в церковних книгах? Оже правдива наша мова ще крутіша. Наслухався я її досить, бо наш панотець читає таку газету, що пише правдивою рускою мовою. Я її не розумію: так глибоко писана. Учена! Наша проста мова не здатна до письма...

Семен: Мужицький писок не до гарбати, мужицька рука не до рукавиці, мужицький зад не до крісла, а мужицьке слово не до письма. За це вас люблю, шо говорите правду.

Дяк: А, вважаєте, українці...

Семен: Най їх шляк трафить!

Дяк: Вони, вважаєте, цураються тої мови, шо нею говорили наші князі, цураються тої мови, шо нею писане святе письмо, а хотять писати по книжках тою попсованою мовою, шо самі нею говорять.

Семен: Най їх шляк трафить!

Параска: Не розумію я це.

Семен: Чо' не розумієш? Шо тут розуміти? Ти не чула, шо вони проповідають? Усі, кажуть,

люде рівні, чи богач, чи бідний. Рівнає мене до Василька та й до Тетяни! Ацю! Не рівнай мене до жебрака (б'є кулаком об стіл), я — господарь!

Параска: Проси ж пана реентого, най закусюють, бо я йду до печи. (Виходить).

VI.

(Ті ж, опріч Параски).

Семен: А прошу, закусіть!

Дяк: Дякувать, господине Семене, я не закусюю, але губи промочити, то ще промочу. (Кушає горівки). Шо то за Василько?

Семен: Тої жебрачки син, шо через ню я тільки попаци́в. Читає їм ґазети. Коби ви послухали: в тім хлопце́ви дідько сидить!

Дяк: Вони всі в діявольських путах.

Семен: Знаєте, й мій добре читає, але так, як той байструк, то ніхто не вдасть. Кажу вам, не читає, але проповідь говорить. Такий якийсь язик у него виправлений. Таке воно ніяке, таке невидне, а як сяде за столо́м у читальни, як лиш відчинить рот, то так, як на скрипці заграє. Кождіське слово вирозумієте: кладе, як лопатою, розум у голову. Ще й руками розмахує. Ніхто би не повірив, шо то Тетянин Василько, хутче скажете, шо якийсь піп говорить проповідь. Така якась природилася відміна! Меже ними є досить письменних, оже жаден так не вдасть, ані парібок, ані господарь! Инший то ніби й гладко читає й борзо, а все таки не вирозумієте. А ота нужда, — кажу вам, — лиш озьме ґазету в руки, обізвеся кілька слів, то так, наче би над вами сонце зийшло. Матір би йому пороло!

VII.

(Ті ж і Максим).

Максим: Слава Йсусу!

Семен і дяк: На віки слава!

Семен: Ти де пропадав доси?

Максим: Дивився на Січу.

Семен: Та який дідько тебе там носив?

Максим: Ага, який дідько? Ану ж би я не пішов, а ви запитаєте: „Максиме! Шо там діеся в Січи?“ Я не буду знати, а ви сваритимете.

Семен: За це тя люблю, шо ти такий догадливий та й такий послушний. Сідай!

Максим: Постою.

Семен: Сідай, кажу! Ти в мене сегодні будеш намісь гостя. Посажу тебе за стіл, та й ані трішки не вистоюватимеш коло порога. (Саджає його на лаву). Ви не знаєте ще цего чоловіка, пане реєнтий. Це мій присяжний: він у мене так, як у Йвана Василько. Лиш не вміє читати. Писати знає, а читати ні. (До Максима): А ліра вже готова?

Максим: Ще ні, але вже роблю. Біг-ме, роблю! Найдалі до двох тижнів уже вам отут на дорозі заграю.

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! А бодай же тя! А смутної?

Максим: Не знаю, чи вона буде вам смутна, але буду над нею плакати.

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! А бодай же тебе вшуміло! (До дяка): Кажу вам, таку маю потіху із свого присяжного, шо раз! Нераз так усміюся, аж мене боки болять. Послухаєте самі: не треба буде й на комедію йти. Він і писати знає, й плакати, й приповідати. Лиш слухай та качайся зосміхи. (До Максима): А тепер говори за Січу.

Максим: Ще наше село не виділо такої паради. Біг-ме, ні! У читальни не було місця, та Пилип відступив свою стодолу на збори. Прибрали її, як коли церькову. Фани на стрісі, фани на дверях, фани на стінах, а всередині понавішувані вінки, верені, скатерті, образи... кажу: не стодола, але церькова.

Дяк: Діявольська церква. Служитимуть у ній українці службу діяволови.

Семен: Най їх шлях трафить! А коли ж будуть зачинати?

Максим: Ще чекають на січовиків із Зеленої та й на фіру з колії. Приїде якийсь студент.

Семен: А Йван шо? Дуже величаєся?

Максим: А ви ж не знаєте? Надувся, як индик, та й колотить людьми, як чорт болотом.

Семен: Тепер же покажи панови реєнтому, як ти пишеш.

Максим: Покажу. Я їх іще буду просити, шоби вони прочитали мині мої папері. (Витягає папери).

Семен: Це ні! Бо, біг-ме, шпурю в вогонь!

Максим! Ей! Та не будьте ж бо такі.

Дяк: Я таки не беруся читати, бо без окулярів не вижу.

Семен: Але його писане вздрите. (Показує дякові синю картку): Це він пише сам: зробив собі такий квач та й пише дехтем.

Дяк: А шо ж воно тут таке нахляпане?

Максим: Це мої кошта. Хрестики — то десятки, а ці палочки — то корони.

Семен: Не гадайте собі, шо мій присяжний зусім простий чоловік. (Сміється) Ги-ги-ги! А бодай тя вшуміло!

Максим: Уже маю чотириста сімдесять і п'ять корон кошту. Кобилу продав, порося продав, під-

валини від стодоли продав, і ще не стало адвокатови. Тепер же маю викрасти з хати кожух та й продам на штемплі.

Семен: Тілько ліри не продавай!

Максим: Ліру ні! Скоро програю процес, то буду Іванові вночи грати попід вікна.

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! А бодай же тебе вшуміло: як же я насміявся. Не треба й комедії.

Максим: У такий я процес із тим Іваном зайшов. Скривдив мене, дуже мене скривдив при поділунку. Він — мій шваґер велебний. А й чужий би так не напакостив.

Дяк: Вони всі без Бога. Українець не має Бога в серци. Він не знає, шо то любов ближного...

Семен: Най їх шлях трафить!

Дяк: Тікайте від них, поли дріть та тікайте!

Максим: Шо вони безбожники — оце ви вповіли вірну правду. Прошу пана реєнтого, послухайте ж, бо от вони знають, чи я правду говорю, чи брешу. Я маю собі таку постанову в серци, шо наймаю службу божу двичі або й тричі до року. Справляю поминки по небіжчикови тестеви. От і їх прошу...

Дяк: Ніби на богослуженіе.

Семен: На обід.

Максим: Правда: ніколи вони не погордили. Та й прошу й шваґра, ніби Івана.

Дяк: Він також повинен наймати за небіжчика богослуженіе.

Максим: Ше хутче від мене, бо має за шо дякувати. Дорабляється, ой, дорабляється на небіжчиковім ґрунті, а я схожу на біду.

Семен: На ліру.

Максим: Біг-ме: на ліру.

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! А бодай же тя вшуміло!

Максим: Ви кажете, пане реєнтій: повинен. Але послухайте, шо він мині вповів. Каже мині: „Я не піду"...

Дяк: Сатана!

Максим: ...і свою жінку, каже, не пущу.

Дяк: Юда!

Максим: Я своїм вухам не вірю. „Як же це, — кажу, — може бути?" А він каже: „Так, шо ні..."

Дяк: Богохульник!

Семен: Най 'го шлях трафить!

Максим: „Ти, — каже, — не маєш коли найти собі часу наймати служби та справляти поминки, але в найприкріщу роботу? Я, — каже, — знаю, чо' ти саме тепер нагадав собі за небіжчика. Валяв-ес ся, — каже, — цілу зиму, та жінка мовчала, бо взимі нема роботи. Аж надийшла, — каже, — весна, сонце блиснуло, люде йдуть у поле, та й тебе жінка гонить. А ти не знаєш, як утекти від роботи та й ану світити небіжчиком жінці в очи".

Дяк: Молитва Богу мила кождого часу.

Максим: Я так само кажу. Але він мині не туди гне. „Ти, — каже, — вже наперед собі вирахував, кілько днів проваляєшся. Бо зараз, каже, першого дня будеш ніби старати: никатимеш понадвірку, по хаті та заважати жінці".

Семен: Мой, Макси'! А жінка тебе як називає?

Максим: Дуплавим.

Семен (Сміється): Ой, дуплавий, гей стара верба! Ги-ги-ги!

Максим: „Тілько, — каже, — з тебе буде роботи, шо принесеш, може, зо двічі води. Другий же день, — каже, — будеш молитися та обід справляти. Третий день, — каже, — поправка та й недоїдки переїдати, аби не змарнувалися..."

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! А ти доїдаєш недоїдки?

Максим: Коби лиш були!

Семен: А хіба ж нема вже шо їсти?

Максим: Жінка вигонить вже з хати.

Семен (Сміється): Вигонить дуплавого геть!? А бодай же тя вшуміло, як же я сегодні насміявся!

Максим (до дяка): „На четвертий день будеш, — каже, — на похміле знемагати, а п'ятої днинки, може, — каже, — Пан Біг дощик пішле та отак, — каже, — цілий тиждень якось трутиш".

Семен: А ти ж як на похміле знемагаєш? Плачеш?

Максим: Я плачу через усі дні, а з похміля, то голова болить.

Семен: А в костех ломить?

Максим: Ломить!

Семен (Сміється): Ги-ги-ги! Ломить дуплавого? А бодай же тя вшуміло з твоїм Максимом, як же я сегодні насміявся! Це не треба й комедії.

VIII.

(Ті ж і Олекса).

Семен: А от уже йдуть кум Олекса. Де ви, куме, так забарилися?

Олекса: Дивився на збори. Слава Йсу!

Семен, дяк: На віки!

Максим: Я там також був, але вас не видів.

Олекса: А ти ж мусиш усе видіти, чи, може, я мав тобі мельдуватися, скоро де прийду? Ліпше скажи, чого ти продавав мині ґрунт, коли він на тобі не стоїть?

Максим: Я його виправую та ще вам продам. Біг-ме, виправую!

Олекса: А йди ж ти, мерзо, не божися! Лишень збавив мене такої робітної днини.

Семен: Шо-сте там виділи, куме?

Олекса: Привезли якогось студента, витали його, як якого митрополіта.

Дяк: То їх рабін.

Семен: А Йван шо?

Олекса: А шо ж би? Верьховодить. Сам у чужій хаті, а він просить, як до своєї. Хоть ти голова читальни та й кошовий від Січи, то не мусиш зараз удавати господаря в чужій хаті. Коли ж бо він усюди впхається! Так, як із тим телям: я торгував, а він озьми та перекупи. Але пан реєнтій ще не знають за ту теличку. То варт у газети пустити. Біг-ме, варт! Така красна: шо гладка, шо костиста, а шо довга...

Максим: А я, бувши вами, та би скаржив до суду...

Олекса: А йди ж ти, мерзо, а воно би не вилазило з суду.

Семен: А Микити не виділи-сте?

Олекса: Стояв там зо мною.

Семен: Чому ж не прийшов?

Олекса: Уже й не прийде.

Семен: Як? Не прийде?

Олекса: Бо так. Пристав до них.

Семен: Шо ви кажете?

Олекса: Те, шо чуєте. Стоїмо собі з Микитою з боку за стодолою на дорозі, дивимся на оту параду, аж надходить Іван. „Слава Йсу!" Я мовчу, бо я в гніву, а Микита відповідає: „На віки слава!" Гадаю собі: Коли ж ти з ним говориш, то я вступлюся набік...

Максим: Ви, рахувати, неподатний, твердий.

Олекса: А цить же ти, огидо! Воно мусить усюди впхати свої три крейцарі. — Відступився

так із на десять кроків, став собі під вербою та й стою. А Йван як зачав, як зачав, але! „Пристаньте, — каже, — до нас! То, — каже, — нема мусу перепрошуватися з касієром. Можете оба гнівати-ся далі, а в читальни не потребуєте сваритися." Реентий не знають: то той Микита та в гніву з читальняним касієром із-за межі. Як зачав Іван приповідати, як зачав намовляти, то Микита зовсім ізмняк.

Максим: О! він уміє солодко примовляти. А мене ж як підійшов при поділунку?

Олекса: А цить же ти, кажу, мерзо! Де той грунт, шо ти мині продавав?

Семен: Та бо ти мовчи, дуплавий, як господарь говорять. Я його посадив за стіл, а воно вже собі розбирає!

Максим: Уже мовчу.

Олекса: Не встиг іще Йван докінчити, а касієр із'являєся. Як із-під землі вирнув! Та й говорить до Микити: „Куме, — каже, — хоть гнівайтеся, хоть ні, воля ваша. Але я вам одно скажу. Видите, — каже, — не знаю, — каже, — хто з нас провинив у тій справі: ви, чи я? Але одно, — каже, — правда, шо я старший від вас. Оже хотянь я старший, то проте однако я перепрошаю вас." Та й Микита не втерпів: пристав до них. Іван, видко, мав храп і на мене, але я втік.

Семен: Ви боялися, шоби вас не спокусив.

Олекса: Чим він може спокусити? Я йому не забуду того теляти до самої смерти. Таке красне: шо довге, шо гладке, а шо костисте. Я був би за него дав і дев'ятьдесять. Але шо ж, пропало! Іван забіг, гроші всунув у жменю, теля на мотузок: іди ж тепер, правуйся з ним.

Максим: Сваріть, не сваріть, оже не можу втерпіти. Біг-ме, я би не дарував Іванови: я би

його правував доти, аж доки би або теля не випроцесував, або корову не стратив.

Олекса: А вступися ж ти, мерзо! Я твоєї ради потребую до хріну.

Семен: Мой, Максиме! Біг-ме, начупрую.

Максим: Вольно! Не скажу ані півслова, бо вижу, шо я провинився.

Олекса: Мині й так гірко, а він іще мині й догорює. Ех, ех, ех! Як собі нагадаю, то аж у мині серце кріпавиться. Щиру вам правду кажу, шо нераз мині аж сниться оте теля.

Дяк: Чи ви вже всі тут? Нікого більше не буде?

Семен: Та ще мав прийти Грицько.

Олекса: На него нема шо багато рахувати.

Дяк: Також перемовив його той якийсь Іван?

Олекса: Ні! Але той Грицько пристав до нас через те, шо січовик Илько та не хоче женитися з його дочкою: засватав, ади, мою сестріницю. Хоче Грицько, шоби я ті свати розігнав. Я би рад, але шо вдію? Такий якийсь непослух тепер настав на світі, шо не приведи Господи! Ота Січ геть бунтує молодіж. Таке кожде вгурне, таке вперте, шо не послухає, аби-сте камінь гризли.

Дяк: А, може, ще той Грицько прийде?

Олекса: Коли нема його доси, то вже не прийде. Видко, шо дочка перемогла, бо вона також не хоче виходити за Илька заміж.

Дяк: Не потішиться мій отець духовний. Він мав гадку, шо наша робота зачнеся в вашім селі та й обгорне цілий повіт. А то нас так мало.

Семен: Оже ми проте однако робім свої збори. Іван свої, а ми свої. Хоть мало нас, але самі добрі.

Дяк: Бо ми правдиві рускі. Слухайте ж, господинове! На самий перед дуже вас до цего пощуря... щупоря... агі, поощряю, даби ви навіки лишилися

справедливими рускими. Бо не думайте собі, що руская мова ховалася лиш під селянською стріхою, так як тепер ховаєся. Ні! Нею говорили бояре, ніби такі дуже великі пани-господинове й инші всілякі вельможі. А говорили ліпшою мовою, як ми тепер говоримо. Бо теперішна наша мова попсована: українці її геть зопсували!

Семен: Шляк би їх трафив!

Дяк: Господинове! Але то лиш у нас така біда: там за границею зовсім инакше. Там говорять рускою мовою дуже-вельми благородні міністри, найясніщі генерали, високі такі, ади, чиновники, делікатні дуже пани й инші сани...

Максим: Та й сани?

Олекса: А цить же ти, огидо!

Дяк: Господинове! Не слухайте тих юдів-українців...

Семен: Най їх шлях трафить!

Дяк: Не покидайтеся тої давної мови, бороніть віру наших отців. Виречіться фонетики, господинове! Це вам кладу на серце: виречіться куцохвостої фонетики. Її придумав сатана, даби знищити руский нарід, даби його сполячити. Держіться историческої правописи. Ще раз вас прошу: відречіться фонетики!

Олекса: Шо це таке фонетика?

Дяк: А ви письменний?

Олекса: Я на письмі — цілком сліпий.

Дяк: То не будете знати. Українці — запроданці...

Семен: Най їх шлях трафить!

Дяк: Давно не було ніяких українців: їх видумали ляхи, шоби розколоти руский нарід надвоє. А ми єднаймося! Соединеними силами подоліємо всякого врага й супостата. Молися, тверезися, вчися, працюй...

Максим: Пане реентій, лишіть! Шкода ваших слів: воліете тим словом дихати. Шо мужик знає? Аби оця фляшина повна та й доста з него.

Олекса: А заткай же ся, мерзо! Що ти завше з тою горівкою? Ліпше послухай, шо пан реентій нам скажуть.

Семен: Овва, куме! А ви вже нарікаєте на горівку?

Олекса: Бо я не розумію, який у ній смак. Таке то гірке, як полин, пече вогнем.

Семен: Оже п'єте!

Олекса: Сам би я її ніколи не напився: навіть би мині на гадку не прийшло пити. А в компанії яке? Дають та й п'ю!

Семен: Бо ви скупі: навіть їсти жалуєте собі.

Олекса: Коби-сте знали, шо я волію кулешу та барабулю, як мнясо. Мнясо забиваеся за зуби, та потім жолобай цілий день стеблом у зубах. Намісь робити, а ти штуркайся в зуби!

Максим: А фляшка дивиться на нас: чогось вона хоче.

Олекса: Ти, мерзо, ще не забув?

Семен: Куме Олексо! А, може, й я хочу напитися? Через те мене й кортить напитися, шо кождому така велика в очех ота горівка.

Олекса: Я вам не бороню. Але чо' ця нужда рвеся? Коби хоть година, а то вип'є одну порцію та заплáчеся, заслиниться. (До дяка): Кінчіть, пане реентій! Можуть вони там у стодолі слухати, послухаймо й ми тут: ми ж не гірші.

Дяк: Добре кажете: я щоднини не буду з вами. Слухайте ж, господинове! На самий перед дуже вас до сего пощуря... щупоря... агі, поощряю, даби ви лишилися навіки справедливими рускими. Бо не думайте собі, шо руская мова ховалася лиш під селянською стріхою, так як тепер ховаеся. Ні!

Нею говорили бояре, такі дуже великі пани-господинове й инші всілякі вельможі. А говорили ліпшою мовою, як ми тепер говоримо. Бо теперішна наша мова попсована: українці її геть зопсували.

Семен: Най їх шлях трафить!

Дяк: Господинове! Але то лиш у нас така біда: там за границею зовсім инакше...

IX.

(Ті ж самі і Параска).

Параска: Будьте ласкаві до хати! Проси, Семене, на обід.

Семен: А не буде в хаті дуже душно?

Максим: Як душно, то ліпше: піде горівка борше в голову.

Олекса: А цить же ти, мерзо! Хто тебе питаєся?

Параска: Та чей не подушимося.

Семен: Просимо до хати, будьте ласкаві! Пане реєнтій, куме Олексо, а просимо! Ходи й ти, дуплавий!

Усі (Виходять).

X.

(За плотом на дорозі. Ілько й Доця).

Доця: Таки не тягни мене, бо, біг-ме, не піду!

Ілько: Та чому?

Доця: Бо ти зараз схочеш, аби я записувалася до Січи.

Ілько: Ходи, кажу! Чуєш, чи ні?

Доця: Битимеш? Не боюся: ми ще слюбу не брали.

Ілько: До бійки не конче слюбу: можна й так. Лиш бесіду, ходи!

Доця: Але скажи мині, чоловіче добрий, чого ти так напосівся на мене? Шо тебе так пече?

Ілько: Бо я хочу, шоби ти таки вписалася до Січи.

Доця: Ще є час. Тепер як упишуся, то вуйко лоточитиме мині голову шоднини. Вийду за тебе заміж та запишуся й до фармазонів.

Ілько: Я хочу ще перед слюбом.

Доця: На шо?

Ілько: На те, шо ти по слюбі не впишешся та ще й мині сушитимеш голову, шо не сижу в хаті, але в Січи. То вже не одному таке лучилося.

Доця: Любчику! Не лиш не буду тобі боронити, але ще й нагонитиму, шоби-с ішов меже люде.

Ілько: То так говориться тепер, а потім инакша буде бесіда!

Доця: Не бійся! Скоро би ти був зазнав такого добра, як я зазнала, то вірив би-с мині. Я вже наслухалася й надивилася доста, які ті чоловіки, шо не викаже нікуди носа з хати. Нічо инше не знає, лиш уводно: роби, мало їж, роби, мало їж! Як є де пекло на земли, то саме в такій хаті. От таки в мого вуйка. Люде думають, шо як будуть одно одне гризти, то з того возьмеся в них більше хліба. А читальні та Січи трохи розводять оту призоту. Потішиться чоловік поміж людьми, шо колись настане на світі правда, та й веселіщий приходить додому.

Ілько: Но, то вже не буду тебе силувати, шоби-с уписувалася. Ходи лиш так та послухаєш.

Доця: Дай мині чистий спокій! Не довго мині пробувати в вуйка, та чого ще маю на відхіднім давати притоку до сварки?

Ілько: А я тобі радю, ходи та не пожалуєш: послухаєш, як Настя деклямуватиме.

Доця: Котра?

Ілько: Грицкова.

Доця: Та не може бути! А де ж би вона зважилася?!

Ілько: А оже буде! Як Федько наважився, то вона послухала. Зразу не хотіла, а потому як набрала охоти, то вже була б ся сварила, якби були призначили иншу до деклямації.

Доця: Біг-ме ж, піду, нехай вуйко сварить, як хоче.

XI.

(Ті ж і Михась).

Михась (Вибігає з сіней, вилазить на пліт): Ади, ади! Он-он-он, їдуть на конях.

Ілько: Та бо й зіправди. Це січовики з Зеленої, а буде їх із кільканацять.

Доця: Де? Я не вижу.

Ілько: Отам на першій горі: ще далеко.

Доця: Ага, вижу, вижу!

Ілько: Мой Миха'! А ти не підеш подивитися?

Михась: Тато не пускають: казали, шо битимуть, скоро би я пішов.

Ілько: Ти також кацап?

Михась: Я не знаю.

Ілько: Тобі здаєся, шо як тато кацап, та й ти мусиш бути? То не правда! Ти татови потакуй, поки не виростеш, а потому скажеш: „Тату! Коли ви — кацап, то йдіть на Сібір!"

Михась: Неня казали, шо я це не розумію.

Ілько: А коли ти годен хлопець, то порозумій. Усі парубки в селі — українці, а ти один будеш кацап? Та не соромно?

Михась: Я — не кацап, але на Січ не піду, бо тато битимуть.

(Здалека доноситься спів і трембіта).

Михась (Скаче через пліт на дорогу).
Ілько: А ти ж куда? Михасю! Тато битимуть!
Михась: Най б'ють!
Усі (Виходять).

XII.

(Аниця, з дитиною на руках, і Лукиниха, за плотом).

Анна: Вони вже осьде! Біг-ме, якби так не дитина, то би-х побігла подивитися.
Лукиниха: А ти дитину дай мині.
Анна: А ви ж не підете?
Лукиниха: Мині вже, Аничко, не до того. Ти йди, бо це твоя верства заводить таку новину, шо тобі треба з нею обзнакомитися, а моя верства, ади, отам на цвинтари. Ходи, Андрійку, до баби. Баба дасть колачика, яблучко, а ходи ж! (Бере дитину від Анни).
Анна: Я не забарюся, нене, лиш трохи подивлюся та й верну.
Лукиниха: Іди, йди! Я вже його якось забавлю.
Анна (Виходить).

XIII.

(Лукиниха з дитиною).

Лукиниха: Видиш, Андрійку, які коники: оце карий, а ото гнідий, а онто сивий.
Дитина (Лепече).
Лукиниха: Аякже! Вони кажуть: і-га-га-га!
Дитина (Лепече).
Лукиниха: Це такі пера на крисанях. Та й ти будеш такі мати, як віростеш. Дєдя постарає тобі коника та й топорець, неня купить крисаню, а баба принесе тобі таку паву та й затиче. Сядеш на коника...

Дитина (Лепече).

Лукиниха: Аякже! Вйо, конику! Боронитимеш дедю та й неню та й бабу від ворогів, так як давно боронили козаки людей від татарів...

Дитина (Лепече).

Лукиниха: Аякже! Вони забирали мурашкам подушки. А Андрійко не дасть. Андрійко вигравatиме коником, вимахувати топірцем, а на ворогів кричатиме: „Уступіться, вороги, ідіть собі геть, бо як я ще був маленьким у баби на руках, то баба наказувала мині, аби я не давав попуску ніякому ворогови!" Співатимеш за Нечая, шо його забили ляхи, але він лишив ще по собі брата Гниду та й сина.

Дитина. (Лепече).

Лукиниха: Аякже! Та й тебе, Андрійка, козака Мушку.

Дитина (Лепече).

Лукиниха: А як ти вздрів! Баба задивилася та й ні гадки, шо гуси залізли в огірки й капусту. Кричи, Андрійку: гиля, гиля! Ідіть собі геть, гуси, не робіть шкоди, бо Андрійко заб'є вас топірцем. (Відходить).

XIV.

(Дем'ян, Онуфрій, Микола на дорозі, за плотом).

Микола: От видите, Онуфрію, такий мали-сте завзяток на читальню й на Січ, а тепер кортить вас і самих подивитися.

Онурфій: Я кажу й тепер, до чого цесе? Чи їм хто за тото заплатить, чи, може, принесуть хоть трохи збіжя 'д хаті. От: парада.

Микола: Якби так усе зачав віраховувати, то вийшло би на таке, шо й ложки не треба до страви, бо можна залюбки нахлептатися з горшка.

Онуфрій: Це ви не кажіть, бо ложка ложкою, а без чого можна обійтися, то й можна.

Микола: А на мій розум, то без цего вже сегодні не обійтися.

Дем'ян: Правду кажете, біг-ме, правду. Я від ранку кого здибаю, то посилаю, отак як вас післав.

Микола: Мене? Я мав гадку й без того йти, лиш трохи припізнився, бо в неділю заставляють мене діти пасти худобу.

Онуфрій: Чого ви кажете, шо тепер без того не обійтися? А от давно люде не знали за це й якось жили.

Микола: Бо це було давно, а тепер инакше. Давно не заїздив богач фірою на ґрунт жебрачки, як от оцей, аби забрати її пшеницю. Аж адвокат його дивувався. Оноді я був у його канцелярії, а він мене випитується: „Скажіть мині, Миколо, нашо Семенови було красти бабину пшеницю?" Я вдавав, шо не знаю, але ми отут усі знаєм нашо. Шпекуляція: такий роз'язок дістав богач у голові, та й шо йому зробиш? Народу намножилося, тісно жити, та й хапається всілякої шпекуляції. Сегодні кождий береся до шпекуляції, кождий шукає розуму й чести, бо тепер такі часи, шо без того не прожиеш. Нарід шукає, нарід мацає, відки би набратися тої шпекуляції, того розуму. Шукає, бо мусить. На світі чимраз тяжче, чимраз тісніще, один одного задушив би. А так ні: ходіть ви до гурту, пізнайтеся та, може, вкупі діб'єтеся ліпшої чести, як от Семен. Може, й тобі буде добре, й другому через те не буде гірше.

Дем'ян: Правду кажете. Біг-ме, правду! Ідіть же, бо вже пізно: то вже десь давно зачалося.

Микола: А ви ж як?

Дем'ян: Я не піду.

Микола: Та другого посилаєте, а сами ні?

Дем'ян: Я вже того доста наслухався. Від п'ятнацяти літ бував я на вічах, бував на зборах, по Січах, по читальнях: усюди. Я вже все вислухав і все визнав. Ви май молодші, то ви йдіть.

Микола: Хіба ж таке! Та, може, ви сегодні шо нового вчуєте.

Дем'ян: Заки ви молодші наслухаєтеся тілько, шо я, то я ще можу заждати. Наслухався я вже і проповідей і співанок усіляких та й надивився не трохи. Ще ви мусите не на одних зборах набутися, заки мене наздогоните. От, ідуть кум Грицько. Я й їх пішлю за вами.

Онуфрій: Та хіба ходім.

Микола й Онуфрій (Виходять).

XV.

(Дем'ян і Грицько на дорозі, за плотом).

Дем'ян: А ви куда, куме Грицьку?

Грицько: Ади, десь дівчинище моя та втекла ще рано: шукаю та й шукаю, та й не можу найти.

Дем'ян: А вона ж чого втікала?

Грицько: Бо я, ади, хотів бити. Принесла оногди 'д хаті таку червону книжку. Я гадав, шо то набожна книжка, а то якесь пусте: із співанками всілякими. Та вона на тій книжці, ади, тарахкотіла водно мині над головою, я, ади, трохи не оглух. Але мовчав, бо жінка казала, шо дівчинище та буде сегодні на зборах із тої книжки співати чи проказувати, а я гадав, шо то ніби задля Илька, бо він заєдно товчеся по таких зборах. Аж сегодні рано, а вона мені вповідає за Федька, ніби, ади, шо Федько її до цего намовив. А я зараз бити. Але шо з того, коли то молоде, жваве, ади, отак помеже пальці втекло. Я, ади, оцими руками

отак лапаю (показує), а воно так, гей щупак, виховзлося та й щезло. Шо я нашукався, та й не мож найти. А моя стара ходить та посмішковуєся з мене.

Дем'ян: Дівчина певне на зборах.

Грицько: Гм... Не дурно ж вона сміялася з мене, шо я геть усюди шнарю, а за збори байдуже. А я боявся, шо дівчинище втекло на друге село до тети, та треба буде їхати за нею. Бо то вже так було раз. Добре, шо тут у селі. Але я не піду там за нею на збори. Прийде сама: зголодніє та й вернеся.

Дем'ян: Чому? Йдіть: набиратися розуму.

Грицько: А мужикови до чого розуму? Чи я ним буду орати, чи сіяти, чи молотити? Мужикови треба дужих рук, а розум то лиш на біду зводить. От Максим не зійшов на Ицкову суку, а розумний: він радить мині намісь адвоката. Як злісний не заблудить у лісі, так він бродить процесами. Він мене, ади, привів до цего процесу, шо я мав з Ильком.

Дем'ян: Та як, правда, скінчився той процес?

Грицько: Коли ж бо адвокат мене не послухав! А потому звалили на мене всю біду, ніби, шо я зле, ади, говорив перед судом, та й через то не вийшло так, як має бути, лиш кошта, ади, впали з него на мене. А я то казав перед судом: „Нічо, — кажу, — ви їм инакше не вдієте, лиш, — кажу, заперайте перед ними всі канцелярії, — ніби перед Ильком і Доцею, — замикайте, — кажу, — всі акта, геть усячину". Бо, рахувати, Доця малолітна та й сирота, то, ади, як позаперати канцелярії, то не буде судового дозволу, а без того панотець слюбу не дасть.

Дем'ян: Знак тому.

Грицько: Але мині Максим радить, він же

на процесах маєтки стратив: „Ви, — каже, — правуйте його наново, доти, — каже, — правуйте, доки не виграєте". Та й буду. Нехай він виграє ще зо двічі, а я лиш раз, то мині доста: я більше не потребую. Та й мушу поспішитися, бо Илько тимчасом ожениться. Таки вступлю от до Семена, переказував, шоби сегодні прийти. Там має бути й Максим.

Дем'ян: А я не хожу ні туди, ні сюди: я з кождим добрий. Ходіть, Грицьку, до Мошка, та подивимося на сторонські фіри.

Грицько: Я мушу йти до Семена.

Дем'ян: Іще встигнете. Ходіть! От кілько фір попасає. Будемо знати відки та й куди.

Дем'ян і Грицько (Виходять).

XVI.

(Перед хатою в Семена. Семен, дяк, Олекса й Максим).

Семен: Але ж духота в хаті: упрів, як на жнивах. Сідайте тут у затисі трохи, на прохолоді!

Усі (Сідають).

Максим: Так мині прикро, так мині нудно. Йой! Серце тріскає!

Олекса: А перестаньте же, мерзо, вже раз белендіти. Де той грунт, шо ти мині продавав, шо я через тебе таку днинку втратив?

Максим: Не сваріть, Олексо, не сваріть, бо, біг-ме, заплачу. Заридаю, як мала дитина.

Семен: А я знов маю таку натуру, шо б'ю.

Максим: Бийте, біг-ме, бийте! Ваша хата, ваша правда. Бийте, бо чогось мині так сумно, такий якийсь жаль п'є мині серце, шо аж-аж!

Олекса: Я не дивувався би, якби біда була багато випила. А то нужда трошки лиш напила-

ся, та не доста, шо мало не захлиснувся, але він іще тепер жвиндить та скавулить.

Максим: Бо я нещасливий, ой, такий нещасливий! Не знаєте, шо мині моя жінка піє, якої вона мині співає. Якби-сте знали, то плакали бисте враз ізо мною. Вона також із Іваном проти мене. Го-го! Обстає за Йваном. А мене паплюжить, а мене паскудить, а мене лає, а на мене бий-забий! Біг-ме, вірну вам правду кажу. Відказує на мене, дає мені огрозу, шо буде бити. Біг-ме, казала. Панове господарі та й ви, пане реєнтій! Вона не подарує, нігде на світі. Ще сегодні, але такий буду битий, але такий буду нівечений, шо не дай, Боже, нікому діждати та зазнати.

Семен (Сміється): Ги-ги ги! Будуть бити дуплавого, аж дранте летітиме.

Максим: Ой, біг-ме!

Семен: А над лірою якої будеш співати?

Максим: Сумної, дуже сумної. Буду співати: я не маю города, я не маю хати, якась біда мині кости ломить. Запроторив я кобилу, запроторив порося, а жінка з хати нагнала та й б'є дуже болюче. Матір твою пороло би, шваґре мій Іване!

Семен (Сміється): Го-го-го! Правда, шо не треба й комедії?

Олекса: Куме Семене! Кажіть най трохи вмовкне: я не прийшов сюди слухати його плачів та небилиць.

Дяк: Слаба голова, дуже слаба. Я також п'ю, оже мене ще ніхто не видів п'яного. Бо я знаю міру. Мині не токмо не шкодить, але ще й помагає. Як инший до тютюну, так я звик до горівки. Одної години не витримаю без неї. Шохвильки потребую хоть одну крапельку. Як лікарства. Але п'яний — сохрань, Боже! Навіть під подушку беру флящину. Збужуся: добро хоть губи промочу.

Більше не потребую. А дивіться: осьде вона (Показує). Я її завсіди ношу при собі. Така плескатенька, саме до моєї кешені. Мині з неї найліпше смакує (Кушає).

Максим: Йой, дайте мині, най хоть покушаю.

Олекса: А цить же, мерзо, не кавчи!

Семен: Стули хавку, дуплавий, бо вдарю. Таки скоро собі підмогоричу, то лиш би-х бив.

Максим: Бийте, біг-ме, бийте! Може, відоб'єте оту п'явку, шо приссалася до мого серця. Бийте, бо доки не виб'єте, доти не сяду супокоєм. Бийте, бо то-то баную!

Семен: Ні, не буду бити, бо тя люблю! За те тя люблю, шо ти такий бідний. За те тя люблю, шо ти такий нещасливий. Ти не рівнаєшся з господарями, як Тетянин Василько. Тебе не треба сажати під образи. Постоїш і коло порога. Дадуть випити, то вип'єш, скажуть послужити, послужиш. За це ж тебе люблю. Але ти проте однако ще Мошкови носитимеш воду.

Максим: Ой, буду. Так я вижу, шо буду.

Олекса: Пане реєнтій, не слухайте пустої бесіди, скажіть до нас яку проповідь! Нехай знаю, чо' я сюди прийшов. Мене питатимуться, шо я тут чув, я ще доси нічо не вирозумів.

Семен: Та бо ви погодіть, куме Олексо! От ідуть кум Грицько та послухаєм усі разом.

XVII.

(Ті ж самі й Грицько).

Семен: Оце, куме Грицьку, пан реєнтій із Тупих Голов. Ми тут робимо таке саме віче, як Іван.

Грицько: Ніби, ади, вони дяк із Тупих Голов? А я би мав до них интерес.

Дяк: Най чую.

Грицько: У мене є дівчинище, а її сватав, ади, ніби Илько: такий парубок є в селі.

Семен: Пан реєнтій уже знають: ми розповідали за вас. Ви кажіть за свій интерес.

Грицько: Та мій интерес, ади, який. Вони, пан реєнтій та ніби дяк, то ж вони, на мій розум, завше якось примішні до церькови. А я би їх хотів зарадитися, якби я міг заперти церькову, ади, перед Ильком та й перед Доцею?

Дяк: Як заперти?

Грицько: Ніби, ади, так, шоби не відчинили, шо ніби я та не зволяю йти до слюбу. Бо я маю гадку позаперати перед ними геть усячину. Ще раз буду позивати до суду та маю надію, шо хоть, ади, за третим опадом діб'юся до того, шо їм не буде приступу ні до якої канцелярії. А цим часом я хочу їх зайти штукою: ще й церькову їм заперечити. Бо такий я дістав твердий завзяток у своїм сумліню, шо таки, ади, нічо їм не хочу дозволити.

Олекса: Дайте, куме, спокій! До чого ви взялися? Ви гадаєте, шо сегодні так легко комусь заперечити слюб, як вам здаєся. Не слухайте, шо вам говорить дурний Максим. Шо він знає? От, тягне кождого до процесу, бо в него вже така манколія.

Максим: А я вам кажу, Грицьку, правуйтеся!

Олекса: А цить же ти, мерзо!

Семен: Ти хоч' і другого звести на ліру?

Максим: Усе одно: най буде на ліру.

Грицько: Ніби на шо ліра?

Олекса: Лишіть уже раз це пусте! Пане реєнтій...

Грицько: Ніби нашо ліра?

Олекса: Пане реєнтій, будьте такі ласкаві, скажіть нам проповідь!

Г р и ц ь к о: Шо вони кажуть за якусь ліру, бо я гей не розумів.

С е м е н: За таку ліру, шо на ній би грати під Івановими вікнами в саму опівніч. Мой! Таку маю постанову, шо би-м оту бабу повісив, а Йвана то би-м на вогни спік!

Д я к: Я маю надію, шо вже незабавки прийде сюди москаль, ніби справедливий руский. Там ліпша правда.

С е м е н: Певне, шо там не засудили би господаря за якусь жебрачку. А якби засудили на арешт, то не казали би платити. Або одно, або друге.

О л е к с а: Ей, куме! Арешт арештом, а вернути бабі треба. На мій розум, то під москалем так буде, й під турком навіть.

С е м е н: Це не по правді! Як я хочу відсидіти намісь платити, то яким правом посилати на мене здекуцію?!

М а к с и м: Нема правди, біг-ме, нема. Мене серце болить, як така неправда діеся.

О л е к с а: А заткай же ся вже раз ти, дуплавий!

М а к с и м: Змовчу, біг-ме змовчу, але буду плакати. (Затулює очі долонями).

О л е к с а: Пане реєнтій! Ми слухаємо.

Д я к: Слухайте ж, господинове! На самісінький перед дуже я вас до цего пощуря... щупоря... агі!

М а к с и м (Жваво): Матір його!

Д я к: По-ошу... агі... щряю, даби ви навіки лишилися правдивими рускими. Бо не думайте собі, шо руская мова ховалася лиш під селянською стріхою так, як тепер ховаєся.

М а к с и м (Сумно): Ой, нема в мене стріхи: ніде мині й сховатися.

О л е к с а: А цить же ти, огидо!

Д я к: Ні! Нею говорили бояре, ніби такі дуже великі пани-господинове та й инші всілякі вель-

можі. А говорили ліпшою мовою, як ми тепер говоримо. Бо наша мова попсована: українці її геть зопсували.

Семен: Най їх шляк трафить!

Дяк: Господинове! Але то лиш у нас така біда: там, за границею, зовсім инакше. Там говорять руською мовою дуже-вельми благородні міністри, найясніщі генерали, високі такі, ади, ніби чиновники, делікатні такі дуже пани й инші прочі сани...

Максим: Ой, сани ж мої, сани!

Грицько: Ніби, ади, які сани?

Дяк: Господинове! Не слухайте тих юдів-українців...

Семен: Шляк би їх трафив!

Дяк: Не покидайтеся тої давної мови, бороніть віру наших отців.

Грицько: Шо вони кажуть за якісь, ади, сани, бо я гей не вирозумів?

Дяк: Не спиняйте мене, бо забуду. — Виречіться фонетики, господинове. Це вам кладу дуже на серце: виречіться куцохвостої фонетики!

Максим (Б'є кулаком об стіл, жваво): Відрікаємся!

Олекса: А цить же ти, мерзо!

Дяк: Її придумав сатана, даби руский нарід знищити, даби його сполячити. Держіться історическої правописи.

Максим (Хапає руками за віко від стола й сіпає): Держімся!

Олекса: А цить же ти, мерзо!

Дяк: Ще раз вас прошу: відречіться фонетики.

Максим (Б'є кулаком об стіл): Відрікаємся!

Грицько: Ніби, ади, яка фонетика?

Максим: Шо вам питати? Відрікайтеся!

Олекса: А цить же ти, погане!

Дяк: Українці — запроданці.

Семен: Най їх шляк трафить!

Дяк: Давно не було ніяких українців: їх видумали ляхи, шоби розколоти руский нарід надвоє. А ми єднаймося. Соєдиненими силами подоліємо всякого врага й супостата. Молися, тверезися, вчися, працюй, статкуй!

Грицько: Шо вони кажуть за якусь фонетику? Бо я гей не вирозумів.

Олекса: Ет, лишіть це пусте! Я також не розумію.

Семен: А я кажу, шо проповідь дуже добра. Лиш коби вони намісь: „українці" та говорили „Тетяна, Василько й Іван".

Максим: Та й я так кажу.

Дяк: Я цю проповідь говорю, може, вже яких трицять літ. Оже на тім першім слові раз-у-раз мушу збаламутитися: така крута наша правдива руска мова. О: пощуря, — ба ні, щупоря, також ні, — по-ощуря, — — агі!

Максим: Матір його!

Дяк: Пощорюря... ще гірше... щопорь... тьфу, — порьщю... (Сердито): Оже не подарую: поорьщьрюряю... (Чути пісню січову).

Олекса: А це шо таке?

Семен (Заглядає на вулицю): А шо ж би? Іван ведеся з січовиками. Іде просто сюди. — Та він мині буде отут, попереду вікна, виспівувати?! Зіслав на мене здекуцію, а тепер іще буде мині галакати попід вікна? Я це не можу дарувати! (На дорозі похід).

Олекса: Куме Семене! А лишіть же, сидіть тихо!

Семен: Та ще й ота гнида меже ними, отой Василько! Мой! Ви мене злодієм зробили. Мій кремінал, а твоя смерть! (Хапає камінь і кидає на прохожих, потім бере другий).

Олекса (Ловить його за руку): А вам шо таке? Дайте спокій!

XVIII.

(Ті ж і Іван та Ілько й січовики. Одні перескакують почерез пліт, а другі входять через подвір'я).

Дяк (Ховається під стіл): Чого ви хочете люде? Я не тутешний.

Ілько: Дивіться, хто розбиває людям голови! Ще держить камінь у руці. Мало шо хибувало, був би хлопцеви око вибив.

Січовики (Прискакують до Семена).

Олекса: Лишіть геть! Чоловік підмогоричений та сам не знає, шо робить.

Іван (Здержує): Стійте! Не заводіть ніякої бійки.

Січовик: Кацап б'є, а ми будемо голови наставляти?

Іван: Уже сталося. До чого ж вам іще самим біди собі напитати?

Семен (Скаче до Івана, але його придержують): Е, небоже, ще я й з тобою порахуюся!

XIX.

(Ті ж самі і Палагна).

Палагна: Спамнятайся, чоловіче! Знов хочеш упасти в якусь напасть? Це якесь наслане, якась кара божа. Я гадала, шо він тут забавляється з господарями, а то гірше п'янюг. Уже кому, як кому, але вам, Грицьку, та й вам, куме Олексо, дивуюся дуже.

Грицько: Ніби, ади, чого дивуєтеся?

Олекса (Несміливо): Та шо я? Та я, біг-ме, тут ні при чім. Я до цего на примішний.

Ілько: Набралися ж ви, вуйку, доброї чести: до красного ж бо ви товариства пристали.

Олекса: Я ні до якого товариства не пристав. Хотів послухати проповіди. Коли ж бо тут

така проповідь, як гугнавого співанє. Бо то, аби другого навчити, то треба вперед самому шось знати.

Грицько: Шо вони кажуть за якесь дивованє, бо я гей не вирозумів.

Ілько (До Олекси): Пристаньте, вуйку, до нас.

Олекса: Та я би послухати любив чи проповіди, чи газети, коли бо ви зараз вимагаєте плати. Давай вам шомісяця шістку.

Ілько: Жаль тих кілька грейцарів?

Олекса: А ти мене пожалуєш? Як будеш женитися...

Грицько: Це ні, бо я перед ним позапераю...

Олекса: ...то не подаруєш мині ані феника, не бійся. Та й відки тих крейцарів набрати? Сегодні кождий собі добрий. От, таки Йван та не перекупили теляти?

Іван: Я вам відпродам. Приставайте до нас.

Олекса (Усміхаючись): Та най би вже було, лиш ви схочете чимало відступного.

Іван: Якось уже погодимося.

Семен: А ти, фариннику, вже перемовив? Мой, отут твоя смерть! (Нагониться до Йвана, але його не пускають).

Палагна: Отямся, чоловіче!

Січовик: А тобі, кацапе, ще недогода? Ти гадаєш, шо другий не вміє бити, лиш ти?

Максим: Бийте мене! (Лягає на землю). Таки бийте!

Іван: Тебе вже лиха доля побила. (Здержуючи січовика): Лишіть його! Якби знате, шо в цій голові від бійки проясниться, то я перший схопив би топорець та зробив би розколину в тім черепі, шоби заглянуло туди сонце та хоть трохи розігнало темряву. Оже не такий це мозок, шоби його вхопилося соняшне світло. Воно відіб'ється, як той

горох від стіни. Є такі люде на світі, сумлінєм і розумом каліч, шо їх нічо не направить, хіба одна могила.

Семен: Ти кого називаєш: каліч? Мой, на мак зітру!

Максим: Позивайте до суду за омразу, я вам буду за свідка.

Олекса: А цить же ти, мерзо! (До Семена): Ходіть, куме, лишіть геть.

Палагна: Іди, Семене, до хати.

Олекса, Грицько й Палагна (Виводять Семена).

Семен (На ходу): Ще я тебе найду: не втечеш ти моїх рук.

XIX.

(Ті ж, опріч Семена, Грицька й Палагни).

Максим: Бийте мене, бо доки не виб'єте, доти на сяду супокоєм. (До дяка): Пане реєнтій, дайте тої флящини, най хоть покушаю, бо шось мене в костях ломить порядно.

Дяк: Дай мині спокій, чоловіче, я не тутешний, я нічим не провинився.

Січовик: Відки ми приходимо до того, кождій біді терпіти?

Іван: Оця біда та нашкодила собі більше, як нам: одним-одніським каменем розігнала усе своє товариство. Отим-то не тратьмо на марне свойого завзятку. Ще пригодиться нам відвага й сила, сховаймо їх на инше діло. Бо ще настане така пора, шо треба нам буде підніматися великих трудів, хоть би прийшлося й головою наложити!

[СЕЛО ПІДОЙМИ]

[ПОВІСТЬ]

I.

Два поличники! Ех, два крепкі та голосні, як дзвін!

Два липкі поличники: що рука липне до лиця, неначе медом помащена. Два ясні, що з очей іскри добувають, та гарячі, що печуть вогнем.

Два замашні та щирі поличники!

Отакими двома почастував Петро Олійник Івана Тишука, що його називають люди Пошивайком.

І якось ніби не добирав Петро з тим поличником пригожого місця і не вичікував на догідну пору: ударив так, прихапці, без довгої застанови. Отже лучив, як відмірив! Пора: саме в неділю надвечір; місце: серед села, перед громадською канцелярією.

Там стояли святочним звичаєм люди купками балакаючи і все те бачили дуже докладно.

Як вітер розгонить дим, отак розігнав цей Петрів подарунок усі думки й мислі Іванові. Лишилась йому тільки одна-однісінька постанова: утікати перед третім поличником. Та й то оця постанова зродилася не в голові, але десь буцім у п'ятах, і розплилася холодом по всім його тілі.

Оце ж вона пустила його обертом у супротивний від Петра бік і займила навперед себе нав-

мання: дорога не дорога, перелаз не перелаз, грядка не грядка.

За ним, неначе круги по тихій воді, стелився людський регіт. Ловив його ззаду за свиту і стискав серце переляком. Проте ж однако не здержував, а підгонив. Це сміялися його знайомі й приятелі. Та й не сміялися з того, що він битий, але з того, що такий неперебірчивий: тікає, не добираючи стежок.

Бо і знайомому і приятелеві на селі смішно та втішно, скоро видить плечі втікача та непривичні йому швидкі рухи. Це заставляє їх забувати на обов'язок оборони та прихилює серце на сторону переможця. Мимохіть, насупроти їх наміру.

Повернись він ід' ним лицем, то вони б у той раз застановили сміх і чинились би, що дивляться кудиінде. Але Йван не обертався і не звільняв свого бігу.

Він не так, як ота самичка, що в її голові лиш одно зеренце розуму. Скоро назирить хоча б не знати якого дужого ворога, що закрадається до її молоденьких, то тим зеренцем нічого більше не знає і нічого більше не тямить, як тільки скочити напасникові просто до очей і лізти на видиму смерть. Ні! Іван, от-як той розважний самець, що нападе на слабше звірятко. Як же лучить на оборону, на несподівану та завзяту, і як дістане болюче по хвості, тоді — сором набік: пускається навтеки із скавуліннням-нарікання.

Саме такий Іван.

А на причинок іще — він лучив на багато дужчого від себе. Хоча присадкуватий, зате Петро твердий, як відземок. Упреться ногами в землю, достоту наче коріння туди позапускав: два хлопи не ворухнуть ним із місця. Такий дужий! Бо вже нераз у заліжку йшло за таку річ. А надто ще

червоний, як кармазин, здоровий, як горіх. Ледве чи найдеться в цілім селі на його силу і на його здоров'я рівня. Бо зашанований: легко робить, смачно їсть, господарство в нього велике, олійницю має, жінка запопадлива, ще й стара неня до помочі стає.

А Йван шо? Супроти Петра він — хрущ. Не тільки ростом малий, силою слабий, а ще й худий, як ота скипка. Годен мужик, от як непричком Петро, звалив би собі його на долоню, подув би: фу! а то дивися: летить Іван, наче теє пір'ячко.

Ні відки йому й відваги набратися, бо маєтком він із-помежи тих бідніших. А маєток хоч кому та додає сміливости й відваги.

Одна річ лиш заставляла кождого багача в селі вислухати його розмову до самого кінця. Одна річ лиш ставляла його на рівні з чільними господарями. Оця річ — це його мудре слово й гладка бесіда. Аби яка заплутана справа, дивися, а Йван крутне головою, пустить слова, як воду. А кожде доладне, а кожде прикладне, хоч рота роззявляй. Опріч потакування нічого до них і причинювати.

Довго він трудився, заки придбав собі такий послух поміж людьми. А через те довго, бо на селі розум без маєтку й без дужих рук ні почому. До чого він? Ним ні вирешь, ні посієш, він тебе лиш від потрібної роботи відводить. Він заставляє тебе оповідати людям на забаву всілякі практики. Ти розказуй їм на втіху якусь премудру річ, якусь сміховинку, що сміхом навчає розуму, а люди? Вони сміються, правда, сміються щиро. А всеж таки кажуть, що то смішний ти, а не приповідка твоя. Навіть само слово „мудрішки"

обернули на селі на такий лад, що воно означає їм лукаву побреховеньку.

А Йван переміг таку думку. Привчив людей, що його бесіда не є пусте марнування часу, що й вона до чогось придатна. Привчив людей, що й йому належиться на свій спосіб пошана. Отим то ніхто собі його не легковажив і не цурався кликати будинки пошивати (бо він цю роботу знав). А не один із цеї причини ще й майстром ув очі величав. Це ж ве́лико значить, бо за таке діло, як пошивати будинок, назва майстер не належиться. Пошивайко це не ремісник, бо таку річ більше-менше кождий сам собі вдасть. Його ж називали майстром задля показу своєї думки, що хоч у нього господарство невелике, отже проте він має ще інакший спосіб дати роботу своїм рукам.

Аж ось: на, маєш! Ув один миг ока все те пропало, за малу хвилинку від одного удару сміхом став. Злизали його повагу оті поличники, як корова язиком. Не біль на лиці його мучив, ні, лиш переконання, що пішли намарне всі дотеперішні заходи.

Це все він не думав, це все йому оповідала невиразними словами ота неперебірчива втека. Оповідала його ногам, його рукам, його серцеві, тільки з головою розмовитись не могла, бо в голові, опріч постанови якнайдалі втекти, не було місця на інші думки.

Аж як перехопився почерез низький пліт удовиці Палагни, як перескочив через придорожний окіп, а з дороги назирив свою хату, аж тоді порозумів, що вже розгубив людський регіт із свити по бур'янах та по яринах городами. Отоді то зачали його думки й мислі назад злітатися до його голови.

Перша свідома думка отака: „Лучив на свого! Тепер хоч у мишачу дучку ховайся!“

Сором і жура одне одному помагали: ніби звалилися йому на плечі, ніби пригинали аж до землі. А він обтирав полою ніс і побите ліве лице, бо сльоза капала з ока й цюріла долі лицем. Неначе зіправди двигав на собі якийсь великий, претяжкий тягар: так пиняво йшлося додому. А хата осьде, перед носом. Ішов і не доходив, ніби щось забув, ніби щось нагадував, ніби ще на щось мав заждати. Не діждався: крадьки заходив до свого города.

Споконвічне переконання, що на своїй загороді чоловік перед чужою напастю безпечний, доразу дало переміну Йвановим думкам. Ті, що так його гонили на зломану голову, що сповняли серце переляком, вони тепер посунулися в кут, у найтемніший куток. Там вони звилися в малий кружечок і остались тільки дуже неясними спомінами за втеку. Ті ж думки, що досі були ніби десь сховані, виступили тепер на найвидніше місце, ще й дивувалися з себе, де вони барилися досі. Отак то відвага раптом поконала переляк, а лють загнала в кут сором. Усе те сталося тої хвилини, коли Йван переступив через свій перелаз і опинився помежи своїми вишнями.

Отака переміна думок заставила Йвана схопити обома руками першу гілляку, що звисала понад стежкою. Стискав її так міцно, що аж кора місцями обсовувалася. Правою ногою викидав, копав навперед себе, ніби болото стріпував із черевика. Сильно, з розмахом, байдуже, що в коліні аж сіпало.

— Погоди! погоди! — приговорював уже вголос.

І те викидання ногою і ті огрози, усе те нікого іншого не торкалося, тільки Петра Олійника.

— Нехай! нехай! — ще раз погрозив, покинув гілляку і на ходу тряс головою.

Отже й цим не міг злости зігнати.

— Мой! мой!

Ударився в груди кулаком, аж задудніло. Там його пекло, там його давило, там загніздився якийсь твердий завзяток. Твердий, як камінь. Іван його чує в грудях, на самім дні серця.

II.

Сердитим увійшов Іван до хати. Сердитости тої не намагався він зовсім скривати в собі, а навпаки — узяв постанову дати їй волю перед жінкою. А через те, щоби спинити жоноче глузування над собою. Бо побоювався, що й вона зараз на самім уступі сміятиметься над ним так само, як сміялися люди біля церкви. Сам він знав, що сміятися жінка буде, що сміятися навіть мусить, бо він сміхом став. На це нема ради. Жінка чоловікові, як і чоловік жінці, лиш до означеної границі приятель, поза тою ж границею вони собі чужі. Не вмирати жінці, коли її подруга кладуть у домовину, отак же й не збутись їй сміху, коли чоловік став сміхом. Тільки, аби не на самім уступі! Бо не втерпить, і те, що має бути Петрові, те станеться їй.

Отим то до давньої сердитости, що приніс її знадвору, шукав іще Іван причинку в хаті: хотів показати, що жінка сама дала йому притоку до гніву. Не з великим трудом таку притоку найти. За це знав Іван добре, бо жінка в нього така, що свари її хоча щогодини, то не-помилуєш.

Ось і тепер: покинула лоском на долівці кухон-

не начиння, ще від обіду непомите, а сама пеститься з наймолодшою дитиною, що в колисці. Це вже в неї такий звичай, що доки дитина маленька, доти вона з нею пеститься. Скоро ж підросте і вийде надвір із другими дітьми, тоді вона за неї забуває. Забуває на смерть: що коли би хто зненацаду запитався її, кілько в неї дітей, то не зараз би нагадала.

Лишати ж начиння непомите навчилася вона ще дівчиною, ще тоді, як служила за кухарку в місті. Там заставляла її господиня до всякої роботи: одна ще непокінчена, а другу вже зачинали Там вона сама ні до чого не бралася: що казали, те робила. А тут ніхто нічого не розказував, то й не знала, до чого братися.

До цього всього Іван уже привик, бо й був час привикнути: вони вже десять літ, як побралися. Отже тепер мусів удавати, що це йому не довподоби. Лиш переступив поріг, назвав жінку капарницею.

— Ти, капарнице, забавляєшся? Тобі не в голові, шо діти далі приженуть худобу з поля?! А ти ще й не розпалювала?

Він не любив колискових дітей. Не дивився навіть на них доти, аж не зачали говорити й лазити.

Іваниха відхилилася трохи від колиски й роздумувала над тим, чого він хоче від неї. Не вірила в його гнів без ніякої причини. Аж як він їй повторив іще раз те саме, тоді вона, не вгаваючи ані на хвилинку, нарікала однаким голосом борзенько-борзенько:

— А шо ж я тому винна? Я не розідруся. І в неділю нема спокою. Нема спокою і в неділю. Та нема!

Таким способом нарікала вона довго. Не переставала доти, доки не розжалувалась і не розпла-

калась. Зрештою такої переміни її нарікання можна було догадатися зараз по першім її слові. Бо її голос, чи веселий і сміховитий, подобав на голосіння. Отим то її плач був Іванові байдужий: він до цього вже звик та й знав, що вона виплачеться хутко. Бо його жінка яка до роботи, така й до бесіди: розчинала одну, переходила на другу. Сварилася, нарікала, жалувалася, плакала, сміялася: усе всуміш. Забувала потім, до кого про що говорила. Могло здаватися, що вона не вміє думати, бо говорила й сама до себе. Розгонила таким способом нудьгу, бо сиділа днинськи самотою в хаті.

Отак і тепер: іще гаразд не виплакавшись, обернулася до дитини й сварила:

— Та спи вже раз! Чому не спиш? Через тебе нема роботи мині ніякої. Роботи через тебе нема мині. Та нема!

Нараз глипнула на Йвана, плеснула в долоні й засміялась:

— А тобі шо? Лице, як півбоханця хліба, аж око підпухло!

Затулила долонями рот і сміялася.

— Ой? — здивувався Йван.

Пішов до дзеркала й плюнув і обтирав полою цятки, що напаскудили мухи. Довго призирався на свій образ. Натягав пучками шкіру на лиці, аж око залупив... Підтягав брови, витріщував очі, кривив губи, повертав голову то в один, то в другий бік. Так і є: ліве лице напухло, червоне, як жар. Порядний буде синець попід очі на завтра.

— Ото ж мене вгараздив! — промовив, ніби жалуючись.

Не мав на це наміру, він думав підбунтувати всіх проти Петра, таке мав завзяття на нього, навіть жінку. А жалуватись — байдуже, що вона

йому поможе? Але Йваниха інакше порозуміла. Їй здавалося, що він жалується.

— Болить? — запиталася тим непевним тоном, яким жалують люди, коли хотять спочувати, а не годні цього щиро зробити з якоїнебудь причини.

— Біль — байка, — відповів сердито через те, що вона його не вирозуміла, — не першина, присхне, — ще сердитіше, бо проговорився. — Але спублічив, спаплюжив на віки вічні.

Це хотів вимовити найсердитіше. Отже не вдалося. Як той, що намагається дуже крикнути, коли невправний, то тільки намучиться, надре горло напругою, а голос вийде скрипучий, приголомшений, приглушений.

Іваниха вже була на добрій дорозі, вже хотіла запитати, хто вдарив, аж нараз залунали надворі проклони дитячими голосами. Це пригнали діти худобу з поля. Іван вибіг надвір.

Чорна корова й пеґріста ялівка пхалися враз до стайні, а Семенко, дев'ятилітній хлопець, тягнув за воловід, щоби пропустити одну за другою, і кричав, трохи не плакав. Його немиті ноги попалися, кров з натуги просікла, з цього аж у серце шпигало шилом, два пальці на одній нозі щиблені, обвиті брудними шматинками, перев'язані грубою ниткою. Це все його боліло, пекло і проти волі витискало сльози.

Пара коней стояли ззаду, дожидаючи терпеливо своєї черги, кождий з них підогнув по одній задній нозі, поспускали голови й дрімали, зовсім не зважаючи на маленьку Доцьку, що, наслідуючи брата, кричала на них.

За Доцею стояв маленький Петрусь із довгим прутом і проклинав також, але несміливо, стиха, буцім сам до себе:

— Слях би тебе тлафив!

А через те несміливо, бо з нього сміялися старші діти тому, що він іще зле говорить, що ще шепеляє.

— Лиши геть! Я сам! — визвоював Іван сина з клопоту.

Він любив найстаршого через те, що він перша дитина. Що він появився на світ тоді, коли Йван не розумів, що то рідна дитина. Що воно прийшло на світ таке немічне, непорадне, а потім задень набирало й набирає людського розуму. Це от-як дивувало Йвана, от-як дивує його й досьогодні. Пізніші діти не те, вони переходять те, що він уже бачив.

III.

Не вміє мужик долежувати рано. Його тіло радніське, що вже має нагоду втекти від тої постелі. Під боком давить, кулак під головами затерп, блохи тнуть, мухи в очі лізуть. Отим то Йван лиш прокинувся, лиш очі пролупив, геп, уже на землі. Підперезався, постоли на ноги, вже готовий до вандрівки. Має гадку йти до міста до суду.

Живуть у місті також люди, навіть дуже подобають на тих людей, що в селі. Нічого не роблять, добре їдять, інакше одягаються, іншою мовою балакають, а таке їх призначення, щоби на сільських людей напастувати. Хто хоче сусідові клопіт наслати, удайся до людей у місті. То чому ж би й Іванові цього не спробувати? Місто не за горами, піде: покищо спробує і цього способу на Петра.

Ба ні! Дорогою не піде. Це гостинець мурований: роєм тягнуться по нім люди до міста. Наздогонить його допевне якийсь чоловік возом. Як не з свого села, то з сусіднього. Зараз спинить коні:

— А куди, до міста? Сідайте!

Нічого не вдієш: сядеш. Господар стане розглядати й розпитувати:

— А чого?

— Так і так: до суду.

Тоді господар моргне вусом, блисне очима, обернеться до коней і буцім жалуватиме:

— Та й тяжку руку має воріг: добрий знак лишив. Хоть непись менний, виписав руку, як лопату, ще й синим попідмальовував.

Потім знов розглядатиме:

— Ц... ц... а десь має боліти?

Відбираєш поличники наново. Поволі, без поспіху, один за другим.

Знає це Йван, бо нераз і він провадив таку розмовоньку. Тому йде через ліс: трохи подальше, але один великий зиск. Не вернеться назад сором та не прожене з серця злости на Петра. Він її несе в собі, трохи не пестить, позволяє їй залюбки забирати, затруднювати всі свої думки. Нехай їй служать.

Отже на дорозі находяться такі челядники, що заваджають тим думкам. У лісі й понад нивами, що припирають до нього, крики й співи, грання, гамір.

Понад нивами поуставлялися жайворонки, один від одного на гони, ніби відмежовані, вимахують крильцями, підносяться все вище й вище, ріжуть такої коломийки та козачка, аж під тобою ноги дрижать. Уряди-годи по кілька слів заспівають та й знов за струменти.

Не здурите! Знає Іван, знає, чого ви так високо злітаєте: тікаєте, небожата, з-перед людського ока, щоби воно не доглянуло, які ви штудерні. У кождого з вас по скрипочці в лапках. Сміливо потягаєте смичками, голосно та дрібненько. Сила

в скрипників не вгаває. Коли ж вони спочивають, коли вони встигають виспатися? Бо курячих сліпот вони не знають: співають і після заходу сонця. А досвіта? Ще не благословиться на днинку, а вони вже грають. Завше веселої, завше дрібної, завше провідним, переднім, високим тоном.

А соловей у лісі? Цей таки співає. Ось на вираз вимовляє слова:

Потоком... потоком... потоком.
Забігай... забігай... забігай.
Лови.... лови... лови.

За кождим вершем переводить дух та й знов бере. Але вже на іншу нуту.

Та й ти нікого не здуриш! Знає Іван, знає, що ти навмисне добираєш собі таке місце в лісі, у глуші поміж деревами в тіні, де сонце не доходить, аби йшов лоскіт та відгомін лісом. Це підпомагає багато силу голосу.

Знає Іван, знає, чого твоя пісня найдовша, чого вона найкраща. Бо ти, небоже, позбирав голос і слова від усіх птахів. Ти лиш переповідаєш позбиране на свій спосіб. Ти пам'ятливий, навіть горобця вдаєш; і він тобі пригодився. То пусте, що горобець не пізнав би своїх слів у твоїм горлі, але Йван пізнає. А це вже не може бути, щоби ти сам один співав: вас мусить бути дві породи. Один співає поночі, а другий удень. Даєте собі переміну, чергуєтеся.

Та й за тебе, зозуле, знає Йван, знає, чого ти кукаєш лиш уряди-годи. Дожидаєш, небого, відповідного часу, коли твій голос піде під лад солов'їній пісні або жайворонковому гранню. Отим то ти й перелітаєш із одного місця на друге. Деби вдатніше.

Ба ні! Вони всі так. Ось таки жовна: „Луп-луп!...

Луп-луп-луп!“ Як музика в решето. Саме там, де треба: ані захутко, ані запізно.

Усе в змові, усе навчене. Якісь мушки, якісь жуки дзвонять на цимбалах, на таких мосяжних дротиках, тонесеньких-тонесеньких. Дзвонять тихцем, злегенька, дуже злегенька, але раз-попри-раз. Змова-наука: ані другому не заваджає. Навіть ворона знає, коли закракати — один голос!

А ви, крилаті мурашки, що літаєте роєм коло вуха, не плачте, не хваліться своїм голосінням! Знає Йван, знає, чого ви причепилися його голови, чого супроводжаєте його невідступно. Вас би вже на три кроки не було чутно, бо ваші голоси супроти пташачих, що ота павутина супроти нитки. Але ви над самим вухом ревне голосите, а то наче хтось плаче та помочі просить далеко-далеко, аж он за горою. Мусите бути близько вуха, бо грання ваше за ніщо.

Усі ви в змові, усі навчені.

Оце прогалинка в лісі, а онде на мочарі дикі качки. Гей, гей! Та це ж найбільші грішниці на світі: головою шубовсть у воду, а хвіст, ади, справила якраз насупроти неба! Інша річ — дерево. Та й воно буцім так, як качка: кріслату голову зарило в землю, а в зад нехай і грім б'є. Байдуже йому: родить верхом ягоди й гадки не має. Але йому так уже Бог дав. Качки ж самі, по своїй волі, накивують небові хвостами.

Ніби ліс панський, ніби ниви людські, а на них раз-на-раз птахи, жуки, овади, всілякі мушки та мурашки. Байдуже про людей, байдуже їм про панів. Безупинну, голосно на ввесь рот, співають, на всі лади грають, веселяться, забавляються...

— А бодай же вас, — зупинився думкою, легенький острах погладив по серці, — Бог любив,

— переінакшив прокліи і нехотячи, ледве замітно, здихнув.

Боявся клясти, бо то все в змові.

А галас ішов на ціле горло. Галасували відважні співаки, нікого не боялися. Тільки чим далі, тим той гамір переливався в якийсь інший тон. Опріч музики щось галасувало:

— Го-го-го! Го-го-го!

Отямився Іван. Та це ж місто вже. Це воно так галасує. Ось лиш вийде з ліса, побачить його, як на долоні.

Тепер йому вже не заваджають співи. Роздумує вже ясно сам. Дуже з того радий. Ще як йому не давала спокою ота лісова й польова забава, отже на серці лежав той каменець. Він його почував увесь час, ідучи лісом, чує його й тепер і чутиме завсіди. Перше не було спромоги думати над тим, що то його так давить на серці, але тепер, завваживши місто, знає він, знає, що це ота їдь, ота отрута, отой завзяток на Петра. Це вони впали невеличким, але тяженьким камінцем на саме дно серця. Полежать же вони там довго-довго. Ніщо їх відти не прожене. Бо й перше в голові лящали співи, а камінчик лежав собі й давив. Радий з того Йван, неначе зловив уже Петра в свої руки.

— Чекай, чекай!

Лежить камінчик. Не вижене його ні їда, ні пиття, ні радощі, ні смуток.

IV.

На думку Йвана це вже було нерано, бо сонце ще в лісі зійшло, на думку ж того, що замітав суд, було ще занадто рано, бо, опріч нього, ще й живої душі в суді не було. Отак вони обидва

не були в згоді. Зате ж замітальник слухав терпеливо Іванових жалощів. Йому здавалося, що за те, може, з мужиком хоть поснідає. Іван же знав, що цьому чоловікові розповідати на ніщо не придасться. Отже говорив на те, щоби кождого стрічного зробити Петровим ворогом.

— Двичі шарнув мене в морду. Каже: „Мовчи, Иване, най я говорю". Так мене взяв під ноги.

— За онучу обернув хрестянина, — доправив замітайко.

Так його назвав у своїх гадках Іван, бо не знав, яка він в суді персуна.

— Аякже, за онучу! „Мовчи!" — каже таким грубим голосом, як бугай. — „Мовчи, — каже, — най я говорю!" Я не змовчав, а він двичі в писок. Та й я вмовк!

„Мусів умовкнути, — сказав собі в думці, — бо був би ще бив. Доти був би бив, доки би я не вмовк. І нема права на него".

Поки замітайко задля приподоби відказував на Петра, Іван роздумував собі далі: „Мусів я вмовкнути, бо він — богач, бо він перед людьми має пошановок, а я проти него дурень. Його справа в людей наверха".

Оце його боліло, оце сплодило йому в серці той камінчик. Ага! Аж тепер йому вже ясно!

Надійшли писарі і сміялися з мужика, що був битий по морді. Тішилися, трохи не штуркали мужика перами в очі, чи не буде гарчати. А він рад із того, що паничі сміються. Буде мати ласку в них за те, що справив їм таку забаву. Не соромився людей міської породи. Як не соромився кота, свині, корови, коня, так не соромився і їх.

Насміявшись, післали його до лікаря. Допитався: іти би крізь оцю широку браму. Але ззаду каменици, там видко вузенькі двері, там видко ще

в куті й сміття. Правда, сюди ходи тяжчі: лізти би на вузькі сходи, пропихатися б дерев'яним старим ґаночком, але це байка. Довго товкся тим ґаночком, перевернув якусь коновку, гримнув, аж жидівка вибігла на ґанок, випустивши з відчинених дверей їдкий запах смаженої цибулі.

— Ігі! Чого товчешся?

— До дохторя.

— Та сюди? Не можеш у браму?

— Як? У брамі?

А йому здавалося, що добрий лікар, такий, що знає помагати людям, повинен мешкати десь у якійсь печері або в хаті на курячій лапці.

Лікар оглянув: знак є, порядний знак. Усе те спише в суді, а тут дома може дати обв'язку та й записати таку масть, щоби від неї лице стухло. За цю роботу треба заплатити, а решта в суді задурно.

— Може, ліпше в суді, — обізвався Іван несміливим і недопевненим голосом чоловіка, що ще не здався напевно ніякій постанові.

Ожидав, нехай лікар заправить грошей твердше, певніше, то він дасть, бо й має їх уже на цю річ злагоджені. Але лікар не достоював свого, то ж Іван не квапився трусити мошенкою.

Ідучи за лікарем долі сходами, сміявся Іван у душі з нього:

— Ото дурний! Утратив дві корони, як загубив.

Самому ж йому було так весело, неначе він ті дві корони, що були призначені лікареві, найшов собі де несподівано на дорозі. У суді записав лікар до протоколу, який знак, запитався, як звати того, що вдарив, та й більше ані слова. Іван до нього з низеньким поклоном:

— А прошу, а будьте ласкаві!

І в той бік не дивиться. Рипнув дверми, щез за порогом, ніби й не його просять. Біда!

— Хіба ж таке! — крикнув йому наздогін Іван, — а це ж по якому? — причинив іще трохи сердито.

Потому водив очима по судовій залі, чухав тім'я і говорив до себе на такий спосіб, щоби його вчув і той, кому належиться за таку річ довідатись. У тій залі сиділо два писарі. Один старший, білявий, грубий, вусатий. Другий молоденький хлопчина, може, 15-літній, коротко стрижений, безвусий, веснянкуватий. На цім писарчуку спинив свій погляд Іван, його взяв собі на приміту. А писарчукові байдуже, не чує на собі мужицького бистрого ока. Сидить собі за столиком, пильнує своєї роботи. Бо він іще недавно в суді, приймили на пробу, чи вивчиться гаразд цеї штуки. Отим бо то він прикладається до цеї роботи з усіх сил. Як сяде рано на крісло, то рад приліпитися до нього, як возьме перо в руки, то тисне його в пальцях, буцім намагається витиснути юшку з нього. Перелякано дивиться в те письмо, що має його переписати, а з таким завзятком, неначе хоче його з'їсти. А іноді шепче: „Хі-і!" — і біліє тоді, як крейда. Це йому повиділося, шо обмилився. До нього має Іван сміливість, бо він маленький, бо він іше й дитина. А маленькими то й ведмедята ласкаві, і погладити й на руки взяти можна, не покусає, не скалічить, іще в нього зуби цицькові.

Тихцем на пальцях, не перестаючи чухати потилицю, приступив Іван до писарчука, став собі ззаду за кріслом і обізвався. Але обіззався таким способом, що буцім кінчає зачату перед тим бесіду:

— Бо то так було. Я його не зачіпав, я до него не говорив, я навіть на него не дивився.

Писарчук злякався, затрусився, обернув голову назад кілько мога, побачивши ж мужика, крикнув сердито:

— Дайте мені спокій! Не заваджайте!

Іван махнув головою, ніби комусь притакуючи. Потім вихопив із-за пояса мошонку, пошпортав у ній, пошпортав, виймив якісь гроші, довгенько їм приглядався, перегнувся через поруччя крісла і поставив на столик кілька штук ніклевої монети. Поступився крок назад і держав у лівій руці відчинену мошенку. Праву ж наставив так, що міг її кождої хвилини запустити в мошонку на добуття причинку.

Спершу дивився писарчук на ті гроші якось здивовано, щось нагадуючи, а потім, як порозумів, увесь застиг. Але зараз ще встиг зашипіти, накинутися на мужика з лайкою, уже старший писар тут коло нього. Він стежив увесь час білозором за рухами мужика. Устав з крісла, оглянувся навкруги себе боязко, пішов бігцем до другого столика, згорнув гроші, кинув їх на ходу в кишеню і моргнув на Івана:

— Ходіть за мною!

Писарчук тимчасом почервонівся і взявся за перервану роботу. Іван замкнув мошенку, засунув її за пояс і на пальцях перейшов за другий столик. Розумів душею урочистість і таємницю цеї хвилини. Писар сів знову на своє місце, якусь хвилинку хутко писав, а потім крадьки з-під лоба глипнув на Івана і обізвався трохи не шепетом:

— Кажіть!

Іван пересував на животі ремінь. Лагодився, як до якогось заморського танцю. Пересував його обома руками.

— Та це би ніхто й не повірив, шо він зо мною зробив. Але я, біг-ме, правду кажу, — оповідав якось непевно.

Непевність писаря дала йому страх, не міг зловити відповідний тон до бесіди. Раз здавалося йому, що говорить заголосно, то знов, що затихо.

— Ніколи я йому згірдного слова не сказав, ніколи я з ним нічого не мав... а він мене так спублічив.

Ще не йшла бесіда до ладу, це його ще більше бентежило.

— А за що? Біг-ме, він сам не буде знати.

Писар рушився, а Йван злякався, застиг на півслові.

— Гм, гм, кажіть, кажіть! — заохочував тихцем писар, допевнившися, що ніхто посторонній не надійшов.

— Нехай би його пани питалися за шо? — говорив далі також тихцем. — Як же не дасть відповіди, отоді мене під велику кару. Бо прошу послухати! — це вже сказав голосно.

— Кажіть кажіть! — буцім заохочував писар, але знов тихцем, даючи тим навгад, щоби й Іван трохи притишився. Але Йван попав уже на свій звичайний тон оповідання. Говорив складно, плавно, грубим голосом, якого й догадатися було годі в такого малого чоловіка.

— У неділю по вечірни сходяться люде перед громадську канцелярію. Такий уже звичай завівся в нашім селі, у Підоймах. Так робили наші батьки, й ми так робимо. Але шоби то на яку сварку або, борони Боже, на бійку, або хоч би на піятику, це ні! Вірну вам правду кажу.

— Гм, гм, кажіть, кажіть, — бумкотів писар, не перестаючи писати і, розуміється, не слухаючи Йванової бесіди.

— Одні сидять у канцелярії, а другі на приспі під канцелярією. А я стою собі з тими людьми, шо собі з ними добре захожу (рахувати приятелі). Стою собі перед канцелярією та й балакаю. Говорили ми ба за одно, ба за друге, ба за трете. Делікатно, чемно, нікому насупроти не йшла наша бесіда. А Петро сидить собі на приспі з своїми. Також балакає. Не мішаюся я до їх бесіди, його право не мішатися до нашої. Правда?

Спинив свою бесіду цим питанням на пробу, для переконання, чи його слухають.

— Гм, гм, кажіть, кажіть! — загумкотів писар.

— А треба панови знати, шо в нашім селі, в Підоймах, тиждень тому поховала вдова Палагна сина Дмитра. А через шо пожив він смерти, то я тепер скажу.

— Гм, гм, кажіть, кажіть!

— Служив той Дмитро таки в нашого панотця за наймита. Аж цего року лучилася йому нещаслива пригода: покусав його, — преч би ся казало, — скажений пес. Забігла собака, не знати, відкіля, не знати, чия. Людям на шкоду й на гризоту. Правда: убили пса, але шо з того, уже запізно. Узяли його до міста перед таку комісію, чи як там, доконалися: існіськo, собака скажена. Прийшло письмо до громади: ану, хто покусаний, до Кракова гоїтися! Не було шо куди довго думати, бо чим далі, тим гірше. Узяли ж і вирядили Дмитра на колію: гайда до Кракова, дай Боже, на лік! Шось так через тиждень, а, може, й пізніще, допевне не тямлю, приходить письмо від Дмитра до вдовиці, шо вже він загоєний, уже здоров, шо вже незабаром вернеся додому. Може, пан знають, а, може, й байдуже:

— Гм, гм, кажіть, кажіть!

— У нашім селі та ніби є перестанок. Ніби він

називаєся перестанок Підойми, але так само міг би називатись і Овешківці, бо стоїть саме поміж нашим селом і Овешківцями. Колія йде якраз попри саме село, але перестанок геть-геть за селом, далеченько. Оце ж привело Дмитра ще до скрутніщої пригоди, як перша. Бо з першої вийшов уцілові, а з цеї? Бо як скоро він уздрів лиш своє село, то подумав собі (ніхто в його гадках не був, але так говориться): „Гей, — каже, — та то би лиш рукою досягнути ці хати, а ти бери та їдь іще тілький світ на те, шоби потім назад на те саме місце пішки махати". Не роздумав у своїй голові недотепа, шо його жде, але озьми та вискоч із вагона. Сталося те, шо мусіло статися: розмах повалив його на землю, як стебло підкошене, луснув головою об камінний насип, череп розтріскався, мозок розбризкався. Ані дрігнув, ані мигнув, ані пікнув: застиг на місци! Отака пригода!

Замовк і слідив очима, яке враження робить його бесіда на писареві. А цей не відривав очей із письма, лиш знов загумкав:

— Гм, гм, кажіть, кажіть!

— А до чого я це кажу? — обернувся до писаря з питанням, бо увага його здавалась Іванові невеликою.

Але писар на цей раз і не загумкав.

— Бо з цеї причини і мене біда напитала. От як, — кінчив із нехіттю.

— Кажіть, кажіть!

Рад був і цьому, і знов завзято розповідав:

— Така пригода хоч кого не тілько подивує, але й застановить. Мерцеви байдуже: йому чотири дошки й яма, та й він контетний. Иншої волі не має ні до кого. Не так тому, шо лишиться пі-

сля него. Тому або ліпше, або гірше. Правда, пане?

Писар так заглибився в свою роботу, що не завважив питання. Іван відкашельнув.

— Бо пан певне собі думають, до чого ти мині городиш байку-небелицю? А це важна-важна річ, біг-ме, важна, бо вона дала притоку до моєї приключки.

— Гм, гм, кажіть, кажіть!

— Після Дмитра та лишилася стара мати, немічна, бідна, сама одна, як палець. Ходить вулицями та плаче: „Земле,— каже, — прийми й мене, доки, — каже, — носитимеш мене на собі на горе та нужду?“ Баба стара, від неї вже ніхто кривди не зазнає, отим то кождий її жалує. Отак же й ми завели тоді бесіду за бабу Палагну. Каже Андрій Сербань (такий чоловік є в нас): „Видите, люде, — каже, — я собі нераз міркував те, шо Дмитрови таке вже мало бути, шо вже йому на роду так написано, шо акурат того часу мав смерти пожити. Виратували його люде від одного, а він попав, — каже, — в друге. Дохторі лічать, а доля його говорить: „Шкода вашого заходу, не трудіться! Ви його відратували від одного способу, а я маю на него ще десять способів. Отепер, — каже,— оздоровте його, коли вмієте та й здужаєте!“ Люди дивуються, притакують, а я перечу: „Ні, — кажу, — в ніяку долю не вірю, тут винувата Дмитрова голова нерозумна, бо ми всі знаємо, шо він на розум крепкий не був. Його й панотець ні до якої иншої роботи не вживав, лиш худобу пасти. Хлоп, хоч зараз до слюбу, а він із дітьми враз худобу пасе. Иншого був би й пес, може, не покалічив. Не дивувався б я, — кажу, — тому, хто, наприклад, — кажу, — в місті зріс, ніколи не їздив ані верхом, ані на возї, то та-

кий може бути, шо скакав би на бігу з вагона. Але ви, — кажу, — найдіть мині в селі такого, шо він уже не дитина, аби він не знав, шо таке скакане то каліство. Зіскочити з коня, як іде навзаводи, або з воза, хоча трюхом, то обійдеся, — кажу, — без прички? А то ж поміркуйте!..."

— Гм, гм, кажіть, кажіть!

— У вагоні. Не треба багато й розгадувати, бо тут до вас говорить, тут вас навчає не одна річ. Шо-перше: вітер дує на вас і нагадує, з яким розгоном ідете. То — друге: вагон гуде, дуркає та трясе. Трясун отой та гудіня наказує вам, яка сила вас на собі несе. А трете: мелькають поперед очи дерева, збіжа, хати, а камінці на насипі річкою бистрою женуться. То не говорить вам оте мелькане, оця плавба, шо не важся, чоловіче, пуститися помостини, бо тя вхопить ота камінна річка, як у отченаши амінь. Уважаєте, пане!...

Писар кивнув головою догори і вдивився на нього непритомними очима. Нагадавши ж, хто перед ним і чого, глипнув до актів і прогумкотів:

— Гм, кажіть!

— Уважаєте пане, ще не встиг я доповісти до оцего слова, чую, шось Петро говорить. Та де говорить, гукає: так голосно. Я байдуже, думка в мене така, шо до свого товариства говорить. Аж нараз дивлюся, він устає та й право на мене: „Чекай, — каже, — най я говорю!" „Ов, — гадаю собі, — богачу, то вже попри тебе бідному й говорити ніяк?" Але лиш думаю собі так, уважаєте, пане.

— Гм, гм, кажіть!

Привик Іван, що такі слова це увага, тепер же уважав це й за притакування, бо цю точку уважав за найважнішу.

— Лиш думаю собі так, не обзиваюся до него

ані словом. Біг-ме, ні. Вижу: напасть, отож поступаюся трохи назад та й кінчаю свою бесіду. А він знов: „Чуєш, — каже, — чи ні? Мовчи, нехай я говорю!“ Аж тоді я промовив до него, але більше нічого, лиш, ади, оці слова: „Я до вашої компанії не мішаюся, я вам бесіди не перериваю.“ Лиш це я сказав, а він мині: „А я до твоєї, — каже, — компанії вмішаюся та й твою бесіду переб'ю.“ Кажу вам напасть!

Приостав, стежив очима за рухами, а писар ставив ключки з чорних точок по білому. Збудився тишиною, як мельник будиться, коли млин стане.

— Гм, кажіть!

— „Коли ж так, — говорю, — то й я скажу, шо я передніщий, бо я це вже зачав. А він таки: „А я тобі покажу, шо я буду передніщий. Може, — каже, — не хоч?!“ „Ба ні, — кажу, — не буде!“ Лиш я це слово вимовив, а він до мене: „Ти, — каже, — кому тикаєш?“ Та гоп мене раз, гоп мене другий раз... Уважаєте, пане?

— Гм, гм, кажіть!

— То говориться: ударив у морду, але хто б'є? Оце треба запитати насамийперед. Хлоп, як звірь, нема рівні на його силу, та зняв руку вгору, не, прошу пана, вбік, але вгору, адіть, отак!

Підняв руку вгору вище голови. Писар дивився непритомними очима, не розуміючи, до чого ці рухи.

— На те, аби вдарити з розмахом, аби дати руці розгін. Свічки стали мині в очах, у вухах зашуміло, голова заходила ходором. Думаю собі: заб'є мене на смерть. Біг-ме, такі мене гадки знесли. А шоби-м ся з цего місця не рушив!

Клявся через те, що брехав, бо він тоді нічого не думав і не міг думати. Таких думок треба йому було на те, щоби виказати Петрів намір бити

в смерть. Отим то доказував навіть конечність таких думок.

— Скоро би я собі був тоді так не роздумав, біг-ме, був би смерти пожив. Не я був би прийшов тут до суду, ні, але був би суд приїхав до мене. Аякже! Щастє моє, шо я тоді подумав собі: „Ратуй життє, тікай з душею!"

Гострий голос за рятунком заставляє знов писаря загумкати:

— Кажіть, кажіть!

— Біжу навманці людськими грядками, біжу почерез плоти, лице лупає, зуби холітаються. Біг-ме, правда: о!

Запхав три пальці в рот, ледве влізлися, такі грубі, хапав за зуби й буцім холітав. Потому скривився і силувався не то заплакати, не то жалісливо заговорити. Перед панами не стидно. Отже не вдав! Лиш прижмурив очі й покрутив головою, неначе щось дуже гіркого з'їв.

— Прошу пана, я є в селі пошивайко. То яке моє тепер? Як зачну лиш говорити, кождий собі нагадає, шо за таку бесіду по морді набрав. Як сам собі нагадаю це за кождіський раз, та й сміливість пропала. Замок мині губу навіки! Оце раз пунт. Отак він мене злагодив, на отаке він мене звів! А прошу подумати, за шо?

Припочивав, щоби лишити писареві час на думання.

— Гм, гм, кажіть!

— То як богачеви забаглося говорити, то бідний зараз має губи на колодку? То є де таке право?!

Аж крикнув.

— Гм, гм, кажіть!

— За то ти, богачу, мене вдарив, шо я тобі сказав „ти?" Я сказати сказав, але коли? Уперед він

мині натикався, може, яких десять раз, а я на самім останку, лиш раз одніський!

Ожидав питань від писаря, був готовий дати всякі вияснення. Довго дожидав, терпеливо. Довга мовчанка. Здогадався, що вже конець.

— Ну, ну, йдіть додому, буде термін.

Те, що було, на його думку, найважніше, лишив собі Йван на самий послідок.

— А прошу, пани можуть мене запитатися: „По чім же ти міркуєш, шо якби ти був не втік, то він би тебе забив на смерть, аже люде були б його спинили!“ На таку загадку є отака розгадка. Одно, шо люде були б його не спиняли ніколи на світі. А чому? Бо він богач, кождий стоїть йому в ласку. Кождий до него внимається, ніхто би руки не простяг. А друге: його бояться; кождому житє миле, здоров'є. Він дужий, як віл, годуєся салом, пирогами, солониною ізмалку. Чи так, пане? Посту не знає.

— Розуміється! Оце ж я хотів знати! — сказав весело.

— А тепер дякувать за пораду, оставаймося здорові!

Оглянувся, заздрів капелюх на помості, забрав і вийшов.

V.

Ніяка важна подія в селі не обійшлася без Срулька. А щоби сталася не знати яка таємниця, він за неї знав. Щодень вандрував від хати до хати, довідався за всяку річ. Жид середнього віку, рудий, борода трохи підстрижена, пейси короткі, лиш до половини вуха, голова не голена, ніби жид, ніби ні. Ходив без ярмурки, одягався коротко. Лиш на сабаш робився чисто по-жи-

дівськи, а будньої днини не кождий збаг би, з яких він. Та й жінка його така ж. Вона одягалася, як на село, занадто з-панська.

До якого стану вони належали, годі збагнути, і від них не можна довідатися. Очевидно, найлегший спосіб зачислити їх до купців, бо вони навіть мали крамничку. У тій крамничці були дві вивіски: одна з ім'ям Сури Репіх, друга — Сруля Гармідера. Одна з тих вивісок висіла над дверми крамнички, а друга ждала на переміну у тій хатчині, де вони спали. Це залежало від того, хто був за свідка, а хто позивав мужиків до суду.

Як позивала жінка, тоді з'являлася над сінешніми дверми знадвору вивіска під фірмою Сури Репіх, а Сруль Гармідер ставав перед судом за свідка. Він свідчив, що пізваний обчислився при нім із позовницею за набрані боргом товари акурат на подану в позві суму, що пізваний признав той обрахунок за слушний і ретельний, правдивий, подану суму належною і обов'язався заплатити довг якнайхутче. Скоро ж він позивав, тоді з'являлася вивіска з його ім'ям, а Сура Репіх свідчила. Слово в слово так само, як чоловік їй. Обоє вони знали навіть, який параграф говорить за те, який має бути обрахунок, щоби мав силу правну. Розуміється, з обережности не покликувалися на той параграф. Мужики згідливо програвали справи, вірили, що акурат стільки провинили й обраховувались тоді направду.

Іноді лучалося, що й вони програвали справу, а це було тоді, як їх позивали купці з міста. Тоді подавали їх на екзекуцію. Ского його, тоді крамниця була її, і навпаки. Привичний до цього возьний не вважав на це і записував ті річі, щоби їх продати силоміць у правнім реченці. Тоді одно з них, непримішне до справи, позивало вірителя,

щоби звільнив фанти з-під екзекуції. Здивований віритель настоював завзято на те, що то все одно, бо вони — чоловік і жінка. Тоді вона дивилася з погордою на Срулька і казала:

— Я цего пана не знаю, я — незамужна!

Коли ж він ставав перед судом у такім ділі, як позовник, то так само з погордою дивився на неї:

— Я цю паню не знаю, я — нежонатий.

Обоє мали рацію, бо вонй були подружені ритуально, а такого подружжя австрійський закон не признає. Буцім промовляли до цілого суспільства: Не сотворюй законів народним звичаям наперекір! І тут вони знали, котрий параграф їх боронить.

Обоє сиділи замолоду по кілька місяців у криміналі за всякі провини, за ошуки. Тільки не в однім місці, а на двох протилежніх краях галицької України. Він — у Коломиї, а вона — в Перемишлі.

Це все були би признаки, що вони купці. Біда тільки, що по найсовіснішій оцінці ціла крамниця, враз із урядженням, вартувала одинадцять і пів корони. Ясно, що така крамниця не могла становити виключного джерела їх добутків удержання, то ж і назва купців їм не личить.

Щодо самого Срулька можна було помилитися, бо він, опріч того, був посередником-фактором, а фактор це також купець. Коли ж бо це факторство було такої вдачі-породи, що й мужики не важилися називати це факторством.

Фактор має бути допомогою при продажу й купівлі, має улегшувати. Срулько ж не тільки не влегшував, але, навпаки, утруднював, властиво ж грозив, що зашкодить, що розіб'є інтерес. Ішов до того, що продає, дивився нерадо, з-під лоба, як той чоловік, що має наказ від якоїсь вищої

влади виконати дуже йому немилий обов'язок, і говорив:

— А я нічого не зароблю при вашім інтересі?

Мужик же спокійно дивився, як на податкового возного, що не задля себе стягає податки, і спокійно відповідав:

— Та за шо?

Срулько знов питався:

— А я ж не годен йому сказати, що теля тільки не варта, за кілько ви погодилися?

По такім запитанню вимагав: дайте мені це або те, за що знав, що мужикові якраз під силу дати без великої кривди. Мужик не хотів, сварився, потім лагіднів, насмішливо торгувався, а наконець рад був, що Сруль спустив на половину. Відси просто ішов до того, що продає, і в такий самий спосіб провадив розмову. Скоро ж лучив на тугого, що не подавався, то випросив, а як на слабшого, то й видер.

Від Срулька також годі було довідатись, до якого стану він себе причисляє. Як свідчив жінці, то чинився зарібником, бо зарібникові належиться винагорода за втрати заробітку. Іноді господарем, а іноді купцем.

Мужики також не знали. Через те не всталилася назва його стану, а придумати нове слово не було одностайности. Одні називали його похатником, другі дерилицем, деякі жебраком-попрошайком, а інші просто: жидівська напасть. Намагалися нераз мужики прояснити цю непевність. Така раз була дебата:

— Не знати, чи Срулько прожив би в иншім селі? У нас нарід благенький, спокійний, якось туляється попри людей.

— Ледви, чи в иншім селі так би йому гладко

йшло, — відповідав такий, що звик усьому притакувати; інакшої бесіди в товаристві не розумів.

А гарячка, що привик перечитися:

— А я кажу, шо по инших селах так само би жив, як у нас, бо мужик усюди, вибачайте за слово, дурень. Ви литайте, чи він прожив би отаким мантилом у иншім краю або помеже иншим народом? На таке запитанє я вам відповім, шо ні. А чому? Бо ми жиємо ще вчорашним днем.

Та й вони розуміли таку неясну думку, яку становили слова: учорашній день. Розуміли її не так розумом, як своїм досвідом. Це по-вченому сказати б, що село Підойми жиє ще трохи в пастирських віках, трохи в середньовічних февдальних, а трохи в теперішніх, грошевих, капіталістичних. Ото ж і Срулько, відповідно до того, мусить коротати свій вік лицарем, розбишакою, побожним жебраком і новочасним купцем. Всього по пучечці.

Срулько не був вдоволений ані своєю вірою жидівською, ані своїм способом життя. Сповідався нєраз із цеї нехоті перед людьми, несміливо, обережно, а все ж таки багато сказав. Коли при своїм похатництві лучив на який могорич, то не втерпів, не відмовив господаревій просьбі: випити чарку горілки. Закушував кусником цукру.

Дивився, як мужики, позасідавши поза столом, частуються, як чемно та приязно припрошуються. Як показують свою душу геть усю, то лицем, то знавивороту, або виливають із свого серця то накипілий жаль, то притаєні жалощі, або сльозами, або сміхом. Тоді спирався денебудь ліктем, прискулював одно око і говорив:

— А в нашій вірі така установа, що навіть закурити не вольно. Бояться, щоби жид не отруївся, як не буде голоден.

— Зате в вас лекша робота, — доповідав цікавий.

Срулько махнув рукою:

— Ой, лекша. Ви гадаєте, що то легко світити лицем, забігати на всі боки, иноді капне що, а иноді будь рад, що кулаком у шию не прогнали. Ет, що ви знаєте? Робите на своїм, ніхто вам не має до розказу.

Махнув рукою, замовчав. Боявся зраджувати таємниці купецького стану.

— А то ще й кримінал нераз за плечима, — буцім жартував хтось.

Але Срулько взяв це за правду:

— Гадаєте, легко?

Провадив війну з суспільством, знав, що задурно нема ніщо. Не розумів, що є якісь дозволені й недозволені заняття. Знав, що найчесніший чоловік нераз за свою тяжку роботу мусить гірко покутувати. Чом би й він ні? Попастися легко. Найневинніший попадеться, а винуватець нераз за нього попадеться і набере гіркої. Карають за те, що доробився, бо другому завидно. Світ може остоятися без кари, коли б йому хто інакше казав, то він може би й потакував, бо так годиться, бо такий звичай, отже проте сміявся б у кулак із дурня, скоро би тілько довідався, що він зіправди має таке переконання. Адже якби світ із того мав завалитися, то вже би давно завалився, бо з так називаних нечесних, може, лиш десятого зловлять, а ті дев'ять любісько ходять собі по волі.

Отакий Срулько. Отак він і сьогодні своїм звичаєм вибрався по селу поселюшником. Івана застав на подвір'ї. Його приходом ніхто не тішився, то й Іван ні. Але кождий був цікавий, з якою Срулько новиною приходить. Отак же й Іван за-

цікавився. Зацікавився він найдужче тим, чи Срулько зорудує діло так, як він собі, знаючи людей і обставини, придумав, чи, може, попсує все діло. Бо він мав намір так справою повернути, щоби виглядало, показалося, що все те само з себе вийшло, без його й допомоги.

— У вас завтра термін з Петром? — запитався Срулько.

— Або шо? відповів Іван також питанням.

— А я би щось при вашім інтересі не заробив?

Це вже не Срулько, лиш його уста, самі без його допомоги, запиталися.

— Я не бороню, — говорив Іван поволеньки з припочивками, — іди до Петра, нехай тобі й удвоє тілько надає, шо мині.

— Я хотів би зо два когутики, — провадив далі бесіду Срулько якось таємничо.

— Та й я би хотів, коби який дурень злакомився давати.

— А ви думаєте, що свідок не може сказати в суді, що нічого не знає? — говорив таємничо Срулько.

— То ніби як, я не дам когутики, то ти намовиш свідків?

— Я не кажу, шо намовлю, лиш мені здалися би два когутики. Я піду до хати, скажу господині, шо ви мені подарували два когутики, добре?

Іван, не кажучи ні слова, вступився. Срулько ж пішов до хати, довгенько сварився з Іванихою і вийшов, несучи одного лиш когутика долів головою за зв'язані лапки. Іваниха дала через те, що в такій пригоді, яка лучилася Йванові, давно вже ожидала на прихід Срулька, сварка ж із ним ішла за те, що вона спершу хотіла збути Срулька кількома яйцями, аж нарешті погодилися на одного когутика.

Віднісши когутика (здобуток) жінці, пішов Срулько до Петра. Тут заховав усяку можливу обережність, щоби його несподівано не напав пес. Багацький пес недобрий, Срулько мав для нього велику пошану. Не був певний, чи пес прив'язаний. Дивився крізь ворота і держав їх сильно до стовпа притисненими, щоби так легко не відхилилися. Шукав за псом усіма змислами: і вухами, і носом, і очима, і шкурою. Отже собака хутче занюхала його, як він її. Наробила такого дзявкання, аж крізь вуха промикалося, аж глушило. Хоч собачий лай дзвонив Срулькові в вухах, отже він, так сказати б, був йому рад, бо побачив свого ворога на ланці коло буди. Собака заслугувала на ту славу, яку їй Срулько в своїх гадках приспособив. Аж надривалася, страхом проймало, що ось-ось задушиться. Бо вискакувала з буди з таким розгоном, що ланц здоймав її на задні лапи і валив на землю хребтом, неначе хто з усієї сили тягнув її ланцом до буди, а вона не давалась навпертого навіть на той випадок, якби мала з того задушитися. Обходив пса подалеки, обережно ступав, раз-у-раз оглядався в той бік, де пес був на прив'язі. Жид із музикою ніби соромився, що його лають. З такими приготованнями, в супроводі проразливого лаю, дірвався до сінешніх дверей. Відчинив їх хутко, шукаючи за ними охорони від напасної собаки. Однакож не найшов тої охорони, навіть не пробував користати з неї, а натомість відскочив, як попарений, назад. Із дверей вийшла на подвір'я стара, похила, як верба над водою, баба, роззиралася наокруги по землі і шептала:

— Коби-м яке лихо найшла, біг-ме, ноги поломлю. А ти, напасте, знов лізеш?

Срулько відступався задом, оглядаючися, щоби

не спотикнутись, або не зайти близько до пса. Руки протяг навперед себе, долонями надвір, щоби заслонити лице: мав таке віщування в серці, що баба доконче чимось кине в нього. Її Срулько боявся, за її серце ходила недобра слава в селі. Визнав уже те Срулько сам на собі. Як опинився на вуглі хати, обернувся і бігцем подався до воріт. Собака аж захлипувалася гавкаючи, а стара водно стояла похилена, тільки сперлася рукою на коліно й сварила:

— Паршивий! А він із самого ранку вибрався, шоби потягнути шо від хати. Та й Господонько милосерний не підкинув мині під руки хоч камінь, хоч камінчика маленького! Біг-ме, була би-м паршакови голову провалила.

Сердита сьогодні баба, навіть вимовляючи слово „милосерний", з'їдливо всміхалася, буцім покепкуючи з такого Господа, що навіть не був ласкав підставити їй під руки маленького камінця. Вона сердита була завсіди, а сьогодні боліло її в крижах гірше, як щодня, отож вона не тямилася від злоби. Мабуть, погода йшла до дощу, бо ломило в костях, і як баба нахилилася, то випростуватись було їй годі.

Срулько не тікав, вичікував на дорозі, доки Петро не покажеться. Ходив поперед ворота, сюди й туди, і заєдно лупав очима, чи не побачить. Дивився крадьки, боявся, щоби баба не завважила ті його погляди та не прогнала з-перед воріт. А собака не вгавала ані на хвилину, і Срулько не знав, чи благословити її за те, чи проклинати. Бо той лай міг сповістити Петра, що хтось із боязких чогось від нього потребує, одначе міг також навчити бабу, що жид таки не пішов. Те дзявкання давало знати, що пес таки присилений, що не зірвався ще з ланца, бо голос доносився невпин-

но з одного місця. Коли ж бо те дзявкання з другого боку аж різало по вухах, аж у голові гуділо. Усе те не давало також Срулькові добре роздумати над тим, що він властиво говорити має Петрові. Цим він не дуже журився. Здавався на послідню хвилину, що слина принесе на язик. Зрештою мужики такі невибагливі, що їх чимбудь та збудеш. Таких справ мав досить уже; з кождої якось вибрів, вибріне й із цеї.

Врешті-нарешті й Петро показався. Не гаючись ні хвилинки, Срулько зайшов хутко за ворота, але дійшов лиш до вугла і відти зазирав несміливо, боязко, чи не видко баби. Аж легше здихнулось йому: баби не було.

— До буди! — крикнув Петро на пса.

Але пес і не думав слухати. Усе ще кривлячися від собачого лаю, кликав Срулько Петра за ворота.

Послухав: бо раз, що Срулько умів догодити завсіди, а друге: він вірив так, як багато мужиків, у жидівську голову, боявся таки прички. Йому було б соромно перед людьми, якби мусів сидіти в арешті. Знав, що Срулько боїться його матері. Він її шанував за її злобу, бо вона так, як собака, пантрувала дому.

— Ходіть трохи далі, — говорив за ворітьми, — нехай не чую пса, бо не дає мені говорити. Сам себе не розумію. У багача, то й пес найліпший у селі, — сказав не без наміру і всміхнувся при цих словах силуваним сміхом, бо пес таки дошкулював його нервам.

Далеко щиріше засміявся Петро, аж просіяв, і буцім сердився, як сердяться родичі на дитину, щоби мати з її страху втіху:

— Ігі на тебе! Який я богач? Ніби в селі нема

вже богатших від мене?! Кождому лиш я великий в голові.

— Кажіть, що є, — дрочився Срулько. — Бо є!

Срулько уже міг усміхатись звичайним своїм сміхом, бо пес уже від них далеко, уже перестав і гавкати, лиш уряди-годи буцім відказував, зчаста припочивав і радше жалувався на щось, аніж сердився.

— Можете иншого дурити, мене не здурите. А Семен? Він — богач?

Срулько плюнув.

— Тьфу з такими богачами! Він наймит, не богач. У мене той богач, кому богатство служить. Може, від вас жиє хто ліпше в селі? Я звидів на своїм віку багато світа, отже таких гараздів, як у вас, ніде не бачив. Так би я до завтра діждав!

Петрові вже не під силу було здержати сміх.

— Га-га-га, го-го-го! — реготався. — А най же тя шлях трафить із жидом та й з усім! То як я, кажеш, жию? Пирогами, салом, солониною! Га-га-га! А Семен, кажеш, не богач? Наймит! А хороба би тебе напала!

І довгенько вони переповідали і перепитували на всі лади усе те, що передтим на самім уступі говорив Срулько. А Петро сміявся, а Петро проклинав жида, а Петро лютився. Отака втіха. Як любов, що переходить у заздрощі, у сварку, таке й їх було. Забув Петро й за свою журу. Соромився, як та дівчина, що її величають найкращою в селі. Отим то поважано заговорив. Мав намір перервати вже раз оту сороміцьку розмову.

— А ти, може, шо потребував?

— А є такий у селі, що би вас не потребував, — злегонька запитався Срулько, прискуливши око.

Якби хто нападом, несподівано, заскоботав попід пахи, якби кінські скоботи, аж півкнув несво-

їм голосом, але справді так, як кобила, коли її доторкнутися до скоботливого місця.

— Гі-гі-гі! Го-го-го! Агі на тебе, шо брешеш? Спам'ятайся! Кажи за себе, не за других.

— Так випало, що треба за других казати.

— А за себе?

— Нащо мені за себе? Якби я вас не знав, то говорив би за себе. Коли ж бо я вас знаю.

— Та шо таке знаєш?

Вичікуючи на відповідь, аж рот відчинив. Срулько провадив розмову поволеньки, злегонька.

— Я знаю, що ви задобре платите ще ліпшим. Ви є, як по-жидівськи кажеться, гонет, як найбільший пан. Я від вас нічого не жадаю. Що ваша ласка, то прийму.

— А, може, цей раз ошукаєшся?

— Не вірю.

Петро буцім лютився:

— Та бо говори вже раз! Я не маю часу.

Срулько вдавав, що й справді налякався Петрового крику.

— Я вам хочу казати за того Йвана. Чого він хоче від вас? Не рад, вибачайте за слово, свиня, що жиє, а він хоче рівнятися з таким господарем? Ацю! Свиняче вухо!

Оця пригадка за справу вигнала Срулькову хвальбу. Петро знав, що в суді не хвалитимуть. Через те мовчав. А Срулько все те бачив і провадив солодку розмову далі.

— Такий хам! Він гадає, що з вами виграє? Хто з вами може виграти?

— Бо ти не знаєш, як було, — промовив урешті Петро несміливо.

— Як, ціле село знає, то я би не знав? Я перший знав!

— Но? — запитався Петро коротко, а все таки безнадійно, лиш цікаво.

— У такій справі треба мати свідків. А він ким свідчиться? Війтом і Ільком? Ніби вони схотять йому свідчити?

— А чому ж ні?

— Бо, бо, — подумав хвилинку, — бо я можу в тото постаратися.

Спершу мав намір сказати, що „проти вас не важаться свідчити", але ще заки промовив пригідне слово, роздумався, що так буде ліпше.

— Ба чи? — спитався недовірчиво.

— Кажу вам щиру правду.

— А ти, може, вже був із ними?

Аж тепер промовив із відблиском надії в голосі.

— Зараз піду. От простісінько йду до них, — подумавши хвилинку. — А як ні, то я знаю інакшу раду. Я вам адвоката такого! — цмокнув у пальці.

— Кілько ж тобі за це дати?

— Я грошей від вас не хочу. Ви знаєте, я бідний, на прожиток трохи хліба.

— Дам півкорця пшениці, — говорив урадуваний Петро. — Біг-ме, дам. А ще потім, як буде добре, корець, аби неня не виділи. Сам привезу.

А Срулько аж минався з радощів і чемности.

— Нащо сам? У вас, Богу дякувать, є кому, є наймит. Нащо самому панови трудитися, коли він має ким послужитися?

— Га-га-га! — реготався Петро. — А бодай же тя вшуміло з Срульком та й з усім.

А Срулько вже йшов, та щось нагадав собі дорогою і вернувся назад наздогін. Говорив пошепки:

— Я вам іще фіру постараю. Поїдуть свідки, та й ви з ними.

Петро не знав, чи вірити, чи ні. Забагато вже наобіцював доброго. А ще Петро дуже добре знав, що Срулькові рідко коли вдавалися такі справи. Але що чоловік собі бажає, в те легко вірить. Ану ж удасться! Бо зчаста не вдавалося. За таку пораду мужика були би вже давно вибили. Срулька ж ні. Привикли до цього, що йому так вільно. А ще тим більше, що іноді вдавалося. Та й чому би ні? Хто завсіди в такім бродить, то колись мусить удатися штука, хоч припадком, нехотячи, хоч несподівано, проти його волі, наміру й старання.

VI.

Хоть як ці заходи Срулькові здавалися б сторонньому хитро обдуманими, пляновими, отже ніщо такого направду не було. Він нічого нового не придумав. Не старався навіть звідатись щось більше; послугувався тим, що ціле село знало. Завсіди на один і той сам спосіб.

Отож і нині так само поділився ролями з своєю жінкою. Вона мала піти до вдовиці Параски, а він до Ілька й до війта. Вони й радитись довго не потребували: обстанова сама показувала, яка має бути їх бесіда й поведінка. Рано в неділю вибралися обоє, щоби ще застати людей дома вполудне, як вийдуть із церкви. Вона одяглася як звичайно, виходячи в село, по-міському, в великім з пером капелюсі, у лискучій спідниці, мабуть, аксамітній. А він зайшов просто до війта.

Війт це найвищий ростом у селі чоловік, трохи вже сивавий, із довгою шиєю. Він не рад був приходові, не цікавився зовсім, як інші, а надодаток не рад, що приходить саме в обіди. Одначе по старій привичці, переданій йому батьками, просив Срулька до хати, як гостя, бо так годиться.

Не мав відваги дати волю своєму серцю та нагнати жида. Ще й просив його в хаті сідати, бо не вмів з ніким інакше в своїй хаті обходитися. Срулько сів на лаві під вікном і перше, що побачив, це миска яєць у замиснику. Він над цим не думав, він їх не шукав, самі вони влізли йому в очі. Йому здавалося, що це яйця мають таку звичку лізти людям ув очі, а не очі їх по привичці шукають. Війт і собі ж сів конець стола і склав руки на коліна, нехай спочивають. Не потребував їх до бесіди, не жестикулював. Дуже рідко, наслідуючи сусіда по розмові, піднималася одна або друга рука, тяжко, несміливо, й падала без сили, як глина, назад на давнє місце спочивати, переконавшись, що їй не до жвавої жестикуляції, лиш до ціпа. Війт і говорив зо Срульком, як із гостем.

— Показує, шо буде красний день сегодні.

— Дай, Боже, добрий початок, — погодумів Срулько по своєму красоту дня.

— Хоч і дошик не зашкодив би, але Богу дякувать і за погоду, — заговорив дзвінкий голос із печі.

Це війтиха порадася біля печі, запхала там голову, щось винимаючи, і заговорила, ще заки встигла виглянути на хату. Мусіла завсіди вмішатись до розмови: не вміла мовчати, як другі бесідували. Аж по цих словах виставила на хату свою голову з червоними, як рожа, лицями. Тепер було видко, за шо її ще дівчиною позвали в селі Галункою. Голова її зовсім, як яйце, борода — гострий кінець, а чоло — тупий. У них, опріч писанок, приготовляють на Великдень крашанки сині або червоні і називають їх галунками. Молодіж має звичай кидати їх до миски, що в ній миється, вірить, що від того буде, як галунка, глад-

ка. Ось через те й прозвали її Галункою; лиш їй вдалося миття.

— А ви завтра йдете, чи їдете? — запитався Срулько.

— Куди?

Галунка вилізла з печі й цікаво дивилася на Срулька. Вона любила кожду дитину й кождого мужчину, хоч най буде й жидок.

— А завтра на термін?

— Ще не знаю, — відповів нерадо війт. — До завтра далеко.

— Аякже! — притакнула Галунка. — Не можемо знати, хто дочекає до завтра.

Заєдно так говорила, що нічого нового не додавала до війтових слів, лиш лагодила їх або загострювала.

— Я вам дам фіру.

— А в тебе відки фіра? Та бо й зіправди. У тебе ж нема коней.

— Що вам питати, вам аби фіра.

— Не потрібую я твоєї фіри, — віщуючи якийсь підступ, сказав твердо війт.

— З чужого воза хоч насеред дороги злізай, — заглагоїла гострі слова Галунка.

— А що ж то вам шкодить? — спитав збитий з пантелику Срулько.

— Та й не помагає. Коби здоров'є, то й пішком можна зайти, — знов глагоїла Галунка.

„З цим так легко не йде", — подумав Срулько, а вголос обізвався:

— Бо я хотів би, аби та справа загодилася.

— А чо' ж ти до мене прийшов? Іди до них та годи!

— І я скажу, — притакнула Галунка, — нехай би перепрошувалися.

— А я міркую, що то війт повинен, — не давався Срулько.

— Ти мене не вчи!

— Ага! — знов глагоїла. — Має він доста з себе й без того.

— Кому ж, як не війтові? — ішов уже на впертого Срулько. — Я? Що я? Я — простий жид, мені аби що заробити. А ви перша особа в селі, вас кождий знає. Як скажете, кождий послухає, бо ви, рахувати, в селі чоло.

Він хвалив кождого. Не силувався збагнути клієнтів, що хто любить. Війт же був смирний, йому байдуже про славу. Його саме через те й настановила рада війтом, що він виноситься понад других своїм урядом. Отим то похвала Срулька не спіймала війта ані трохи за серце. Він на неї обізвався:

— Говори, Мартине, нехай твоє не гине.

— То лиш другому з боку так здається, шо віт таке велике чудо.

— Може, неправда? — не зважаючи на Галунку, говорив до війта.

— Пуста твоя бесіда!

— Бо війт сегодні є, а завтра може не бути.

— А я ще хочу піти до Ілька, він набезпечне їх погодить. Він судів не боїться, скаже Іванови, що не буде свідчити, та й він зм'якне. Він — штудерний, і жида перейшов; навчився розуму при війську.

Війт наставився вже сказати, що „коли маєш намір орудувати з Ільком, то вступися від мене", але цікава Галунка не дала прийти до слова.

— А шо, правда, він жениться з Параскою?

Параска була вдовиця вже в літах, а Ілько — парубок, недавно вийшов із війська.

— Так говорять люди.

— Ти мусиш знати, — цікавилася Галунка і аж приступила ближче з цікавости. — Та вона дуже за ним пропадає. Може й він не від того. Шо йому? Він би пив та їв, а до роботи, до ніякої, не возьмеся. Якраз лучив добре: удова богата, на якийсь час вистарчить.

Світила очима, говорила ніби з переляком та разом із радістю, аж усміхалася:

— Господи, які гріхи! Та йому не дивуюся, але вона? Маєток забере, а бабу нажене, як не схоче хутко вмирати.

Але Срулька це не цікавило, хоть завважив, що вона по стороні мужчин.

— То піти до Ілька, нехай їх годить?

— А мині шо до того? Відчепись ти від мене!

Галунка думала, заєдно соромливо зацікавлена такою сензацією дня, і не здогадалася навіть цей раз заглагоїти гострі слова свого чоловіка.

Срулько зажурився — і це не вдалося. Думав, війт намовлятиме, аби йшов. Тоді Срулько забере яйця, що стояли в мисці на замиснику. Отже не вдалося, треба буде братися за інший спосіб, силоміць. Цього способу хапався Срулько нечасто, боявся його й неприємно було, неначе того батька, що мусить на бажання сусіда карати рідну дитину. І так йому виділося, що це його гіркий, незавидний обов'язок, і скоро його не виконає, то попадеться ще в гіршу пригоду. Отим то з острахом і обережно, неначе кіт до миші, закрадався до замисника і на ходу говорив. Чи для того, щоби виправдати свій учинок, чи, може, щоби розмовою відвернути увагу хатніх очевидців від своєї поведінки. Це він сам не знав, почував тільки, що щонебудь та треба доконче сказати. Ось яка його бесіда, що супроводжала його вчинок:

— Я вже так зроблю, що вам не треба буде тягатись по термінах та свідоцтвом робити собі ворогів.

Кажучи ці слова, вхопив швидким малпячим рухом із миски раз три яйця, хутко, легко, звинно, що не дали ніякого шелесту, пустив їх у кошіль, і вдруге так само.

— Не руш! — крикнув війт.

Срулько затрусився. Перелякався так, аж губи поблідли, аж серце в грудях молотом застукало, аж щось здавило кліщами горло, що ні одному слову не під сили туди прімкнутися. Несподіванка нагнала йому такого страху. А така несподіванка, що він ніяким світом не надіявся побачити війта таким скорим та сердитим, ніяким світом не надіявся почути з нього такий сильний голос. Оцей спокійний, нерухливий, трохи не лінивий хлоп став на себе неподібний, неначе перекинувся в іншу людину. Буцім якась сила досі в нім дрімала, може, навмисне притаїлась, а, заманивши таким способом Срулька в небезпечне місце, раптом прокинулась, раптом знялася на цілу височінь і показалась, яка вона страшна. Ніби та сила нагадувала величезну травоїдну звірину. Лежала собі в холоді, ліниво ремиґаючи, бездушна, заспана купа м'яса. Байдуже їй про те, що кругом неї діється. Вилізти на неї, ударити її, то вона й не порушиться, бо крізь грубу шкуру нічого не завважує. Аж нараз, ані гадки, ані мислі, а вона зривається на тяжкі ноги, реве, аж дрожаками на траву дує, згинає грубе карчило та замахується крутими рогами. Срулько ж стоїть голіруч, притиснений до стіни.

— Постав то назад! — гукнув таким самим, страхом проймаючим голосом.

Протягнув руку, сукувату чиколонками, і пока-

зував пальцем, твердим, немов із самої кости й рогової шкури, на те місце, куди би яйцям із кошіля назад вертатися. Усміхаючись на кутні зуби, гірко та соромливо виймив Срулько з кошіля дрижачою рукою одно яйце і послушно поставив на призначене війтом місце. Оце діло звільнило горло від кліщів, і Срулько несміливо, задихуючись промовив:

— Нате, нате! Я хотів купити для дітей.

Справив руку знову до кошіля і дивився на війта винувато, бо вона спинилася над кошілем і не хотіла влазити до середини. Ніби там щось наважилось попекти або покусати її. Ніхоть цокнув, як залізний, бо ніби готовий витягнути ще одно...

— Лиши його! — задзвонила своїм голосом Галунка.

Рівненько, одностайно, спокійно. Ніби її тут досі не було, ніби не чула війтового крику, ніби не бачила Срулькового страху.

— Лиши його! Нехай озьме для дітей! От, попрошайко.

— Дерилице! — поправив війт.

Але озвався своїм спокійним попереднім голосом і відступився.

Срулько відітхнув. Одно око само прискулилось, а друга брова піднялася вгору: дивувався.

Галунка мала рацію, її правда, Галунчина: оця травоїдна звірина лишень розмахнулася на те, щоби обігнатися від мухи. Більше нічого. Пусто-дурно страху наївся.

Відразу серце втихомирилося, відразу стало легко дихати, відразу переляк ластівковим летом утік. Такі люди, що їм приходилося зчаста зазнавати душевного трясуна, привикли зміняти борзо свої настрої. Зовсім відважно заговорив до Галунки:

— Нема в вас трохи воскобоїни? Я вам за те дам перцю!

— Ця напасть гірше цигана, — воркотів під носом війт.

А Галунка допитувалася дзвінким голосом, на що йому воскобоїни, відки в нього стільки перцю, що аж хоче його міняти, що це за така крамниця, коли там нічого нема, а як є, то він за гроші не продає, лиш на борг, або міняє за збіжжя та яйця. Війт же показував менше цікавости, зате більше впертої постояности, і заспокоював Срулькову гарячку запевненням:

— Не треба нам твого перцю!

— Є тої трошки воскобоїни та озьми собі так, до чого вона нам, — заглагоїла аж до цеї міри війтові слова.

Бо вона навиділа всіх мужчин і любила та жалувала всі діти. Не розуміла, яке то може бути життя без клаптика ґрунту, без праці на ниві, без збіжжя свого, без коров та без свиней. Гроші — вони круглі: розкотяться та й чоловіка не нагодують.

Вийшла зо Срульком до сіней, винесла з комори воскобоїну. Заглянув Срулько до сіней, веселий на лиці:

— Бувайте здорові!

По старій привичці вийшов війт випровадити Срулька за поріг, як гостя. А Срулько упертий, як цап, (ти його десять раз, а він ув одинадцяте туди ж) уводно не вгавав співати свою давню пісеньку:

— Я вже справу полагоджу, що будете мені дякувати.

— Гай, гай! Іди, йди! Це не моя справа, — нагадував йому війт.

— Чому не ваша? Свідкові така сама тяганина, як і заскарженому.

Зазнав він на собі, що фальшивому свідкові гірше приходиться потерпати за свою шкуру, як тим, що правуються.

— Іди, йди, бо ще відбере, та не донесеш меже діти, — жартувала дзвоночком Галунка.

А Срулько йшов хутенько, на серці ж йому було легенько та приємно. Так тішився тільки тоді, коли довелось ненадійно зробити який великий інтерес. Забув, як за вартісний добуток несе в кошілі, тямив тільки, яким великим трудом та якими хитрими забігами довелось його придбати.

VII.

Хата на горбку, з одним низьким та широким вікном, стодільчина буцім на тоненьких стовпах, замість стін плотом забезпечена, а лиш всередині трошки соломи, більше нічого. Подвір'я незагороджене, зарослe травою, протоптана стежечка. Оце домівка Сороки. Здалека вона подобала на якусь дитячу забавку, але зблизька здавалося, що це якась оселя людей, що вже давно вимерли. Пустка. Подекуди вапно, а місцями й глина пообпадала. Сюди пустився Срулько. І як ішов стежкою, тим дивним подвір'ям, у траві щось зашелестіло, і якесь дивне маленьке звірятко прибігло до Срулька. Коли б воно було не зарохкало, ніколи Срулько не здогадався би, що це порося. Воно перісте, буцім якесь сиве з білими пругами, тісні вушка, коротеньке, з грубим животиком. Відродилося. Бо якби не це, ніколи не були б його Сороки купили. А так купили, бо дуже дешеве. Цілий ярмарок сміявся з нього, ніхто й не думав купувати. Щоби збутися біди, чоловік відпродав

за щонебудь. Воно трохи підросло, а на ярмарку було ще менше. Уродилося вже такою відміною і прийшло на світ через помилку, бо навіть його мати, клаповуха льоха, не надіялася його привести на світ. Вона мала всього десять дійків, а воно було одинадцяте. Господар був певний, що воно незабаром загине, бо для нього дійка не стало, кожде було сильніше від нього, захопило свою дійку й його не пустило. А в свиней такий звичай, що до чужої дійки не приступай. Отже виховалося. У того господаря було двоє дітей: брат і сестричка. Вони для іграшки годували його молоком і вигодували. Потім господар його продав, щоби за ті гроші купити дітям дарунки. Бо вони жалували поросяти через те, що звикли до нього, що вигодували його своїми руками, через те, що воно їх любило й ходило за ногами, як песя.

За цю історію поросяти дізналися Сороки таки на торзі, бо чоловік, що продавав, як із нього сміялися люди, то він виправдувався:

— Я би був це не тримав, але діти наважилися, та шо було діяти! Плакали би.

Одному сміхованцеві сказав це, іншому друге, і так уривками розповів усю історію. А Сороки все вислухали й купили. Воно осталося пещене й на новім місці, бо стара пестила ті гроші, що їх загіркувала. Любила в нім ту свою тяжку довголітню працю, що за неї вона встарала. Показалося потім, що воно обласкавіло ще дужче і було розумніше над усяку іншу свиню. Уміло само на ніч зайти, уміло само собі відчинити дверцята від кучі. Це давне слово лишилося на ознаку найгіршого, бо куча — хата. Видко, що в ній держали слов'яни свині, як навчилися від інших народів будувати хати, доми, кам'яниці, колиби та хижі. Коли ж і на свині придумали хліви та карники,

тоді й куча лишилася на ознаку притулку найгіршого, без помосту, без стін, лиш загородженого як кошниця, плотом та мервою покритого. Зрештою, Сороки були переконані, що це ліпше, бо взимі свиня не замерзне, коли дуже зимно, то вона зариється глибоко в землю, а на помості може застигти. Може й правда. Уміла входити й до хати й упоминалася помий. Як миски мили, то вже напевне свинка ввійшла. Розуміла, як пес, що до неї говориться, нічим не була дурніша від собаки. І таке чудо творилося, бо ця відміна, цей недородок, недоношене, понадлічбове, що для того старалася ласкава природа вже його внутрі задушити, показувало собою поворот до прапрасвиней, ще з того часу, як усі звірята, що для своїх дітей дояться, були ще найслабші, найменше розвиті, найнесміливіші, а через те, може, й найменше розумні. Це було би одно. Друге ж йому зовсім супротивне. Своїм розумом, своєю вдачею, досвідом, поведінкою воно перейшло всі дотепершні свині. Одною ногою стояло в глухій старовині, а другою у недосяжній будуччині. Не росло через те все, ще називали його поросям. Таке чудо!

Ба чи має де чужий нарід у якім краю такі звірята?

А в нас є: ось біжить навіть за жидівськими ногами. На приспі сидів старий Сорока з ліктями на колінах, а пальці запустив у волосся похиленої голови. Бо годі водно здіймати руки догори та чухатись у голову. А чухатися треба конче: у патлах повнісінько порохів. Учора коло машини молотив цілий день. Прийшов уже пізно ввечір, він і жінка, та ніяк було злагодити лугу, обмитися. У неділю ж рано якось гріхувався, бо це річ суботнішня.

Обіч старого мився Ілько в макітрі. Порскав і охав, такий рад був свіжій воді.

— Ов, пане капраль, ви так пізно встаєте? — дивувався Срулько.

— Ще не трубіли таґвахі, — відповів Ілько і втирався дуже докладно.

Лице смагляве, волос чорний, аж улискувався.

— Заспав сегодні й до церкви не ходив.

— А і ти, небого, не виростеш вже ніколи. Кажи, шо з тобою робити? Ані різати тебе, ані продати.

А свинка штуркнула його рийкою в ногу. Зробив для неї те, що поділився з нею приємністю, не пожалував задля неї витягнути одну руку з чуприни, щоби робити свині таку саму прислугу, як його голові. Розумів, яку невимовну приємність цим їй справить. Вона аж лягла і. прижмуривши очі, підставляла за кождим чухом інші місця до шкробання.

Довго призирався Ілько в маленьке військове дзеркальце.

Старий не боявся Срулька: знав, що він у нього не візьме нічого, бо й нема що брати.

Ішли до хати: Ілько наперед, за ним Срулько, а старий із самого заду, неначе він тут зовсім чужий, нікому непридатний. Ніби боявся, що його насварять: „чого ти тут заважаєш?" Отим то намагався прислужитися чимось, щоби переконати, шо він не без заслуги говорив до свинки, бо буцім у всіх була така, що вона має тут право на пробуток.

— Шо ж, небого, лишайся надворі, помий іще для тебе нема.

І порося, неначе розуміючи навіть такі потайники людської бесіди, якийсь час лежало, а потім схопилось і побігло в траву.

— Шо ж ви, нене, вже злагодили обід?

Баба, закутана хусткою, без брів, запевняла:

— Уже, синку, уже даю.

Срулько сперся одним ліктем на стіл, а старий сів на лаву одалік, усе зазначуючи, що він тут чужий.

— Чекайте ще, нене, уперед закусимо.

Відчинив свою військову скриньку чорну, вийняв білий хліб, солонину і пляшку горілки. Як поставив те все на стіл, то Срулько з переляком відскочив.

— Не бійся, не вкусить!

— Не хочу вам заваджати.

Сів за стіл і кликав старого:

— Ану, батьку, ходіть ближче!

Старий зморщив чоло, щоби сховати перед людськими очима усмішку, що проти його волі ворушилася на лиці, та й ішов трохи несміливо чи радше соромливо до стола.

— Сідайте!

Потім обернувся до старої:

— Та й ви, нене!

— Постою, синку. Сідай, сідай, не вважай на мене!

Здіймила з полиці чорний хліб і поставила далеченько від білого, щоби не посварилися: чорний перед старого, а білий перед сина. Старий сідаючи чухався в голову довго, порохи сверблячкою свербіли. Він її хотів сильно начухати, щоби хоч на обід відогнати ту сверблячку. Та де-де. Прожени її з одного місця, а вона за малу хвилинку на друге. „Як з-з-зубами! Матір твою шануючи, образи в хаті та й вас, яко гречних." Це все не говорив старий голосно, тільки думав собі потихо.

Лише випив свою чарку, відразу калатнув, ста-

рий же пив свою, як воду, поволі, смакуючи, розуміючи, що це добре не так легко приходить, аби його марнувати. Скінчив, скривився, відкашельнув і несвідомо почухався.

— Не забуваєш за мене!

Стара обернулася до стіни і пила з перервами, ще й похвалила:

— Але ж бо й моцна, як вогонь.

До накраяної солонини мусів Ілько припрошувати старих зовсім, як гостей на храму, з принукою до кождого куска окремо. А до білого хліба не міг таки їх припросити.

— Їж сам, ми до цеї лекшинки не звикли.

— Аж гріх його їсти із солониною, бо він не потребує ніякої омасти, він може стати в пригоді, як нема нічого до разового хліба, то він пригодиться, лакомо можна з'їсти й сухий, — роздумував і навчав уголос старий.

Але Ілько мав свою науку.

— А я кажу, що разовий хліб не варт омасти.

Обоє старі в один голос ахнули. Вони вважали хліб святим, особливо хліб разовий, що годує людей простих. Його можна образити, вгнівити, та потім не вродить, ображений тікатиме від них. Це була традиція-переказ із давніх літ, його не повинні держатися, бо ґрунту не мали. Байдуже їм, чи зародить. Вони на купованім. Багатий рільник мусів боятися гніву хлібового. Отже це перейшло й до них, як перейшла віра убогих християн до багатих панів. Старий тільки зострахи покрутив головою, а стара просила:

— Дай спокій, не говори на святий хліб.

Подала миску бараболь, також мащених солониною. Тягали поволі, майже ліниво, і їли аж дивно, що ці прості голодні люди можуть утерпіти

так поволі їсти. А їли так смачно, що й Срулькові нагадався обід:

— Богу дякувать, слава Богу! Добре жиється, пане капраль, як при воську, — говорив трохи з насмішкою, трохи із заздрістю.

— Це ще за гроші з Прус, — промовив Ілько, не дивлячись на Срулька, бо брехав: солонина й горівка це дарунок від удовиці Параски.

— Ціле житє бідуємо, нехай хоч раз із-за синової ласки смашно закусимо.

— А я міркую, що ще буде ліпше. От як пан капраль оженяться, як перейдете жити до Параски, то й білого хліба не схочете, лиш усе пироги.

Старій у голові закрутилося, через те вона не дочувала добре та говорила заголосно, бо сама себе слабо чула.

— А я за це Бога не просю, лиш за те просю Бога та й синови ражу, — дивилася довго на нього, — нехай би женився з Катериною, вона дуже за ним, хоч маєточку обмаль, але дівка молода, красна, годна, доробляться.

— Уже ви здайтеся на розум пана капраля: вони знають, що роблять. В удови хліб готовий та й вік недовгий. Можна й додушити.

Стара заговорювала:

— Дай Боже жартувати, аби не слабувати, — здихнула.

— Біда лиш, що можуть найтися такі злі люди, що пошкодять: удовин син, ксьондз, війт, — зачинав уже Срулько братися до свого інтересу.

— Нікого не боюся!

— Ну-ну-ну! Так не кажіть. Ви ліпше подумайте, якби собі добрих людей з'єднати. От завтра Олійників термін із Іваном Тишуком, війт та й ви за свідків. А ви їх погодіть. Подякує вам війт, і Олійник подякує.

— Вони, може, вас з цим прислали до мене? Боїться богач ув арешті посидіти? Нехай зазнає й цего, буде розумніщий.

— А я кажу, що вони вам дуже здадуться, — говорив і дивився в вікно, говорив бездушно, борзо, як деклямацію, — вони чоло в громаді, можуть вам заперечити.

— Не боюся! — все ще легковажно. — Удовин син Василь зробить до суду подане, шо баба дурна, а вона письмо з громади, шо ні.

Подумав Срулько хвилинку борзенько, обернувся від вікна до стола і різким голосом запитався:

— А як найдуться такі, що зачнуть бабі товкмачити, а вона послухає та й оскочить?

— Ніби ви? — подивився на жида з погірдливою усмішкою.

Срулько знов обернувся д' вікнові й монотонно проказував, наче молився по-жидівськи.

— Я не хочу в те мішатися, ви знаєте, яке моє. Хочу щось при тім інтересі заробити.

— Жид усе на своє гне, — трохи сердито сказав старий.

Але Срулько не зважав на нього, говорив далі до вікна:

— Не тепер, іще є час. Може, й самі прийдете до мене, — обернувся знову до стола. — А тимчасом раджу вам, підіть до Йвана та кажіть, нехай погодиться.

— А як не послухає? — згоджувався вже Ілько.

Аж кинувся на лаві і вголос засміявся:

— Кого? Вас не послухає? Воськового чоловіка?! Вам розуму не позичати, ви знаєте, як йому огрозу дати. Ніби ви мусите свідчити? — навчав. — Ані він, ані суд, вони вашими очима не диви-

лися, ніхто не може знати допевне, чи ви виділи, що межи ними зайшло...

Підморгуючи незамітно, дивився, чи Ілько його розуміє. Коли ж здавалось йому, що так, говорив далі:

— Та ще вам раджу, озьміть у Параски коней та повезіть їх усіх до міста. Вона коней дасть, я вже там післав свою жінку. А то вам пригодиться.

— Не треба мині вашої жінки, як схочу, сам озьму, — хвалився Ілько.

Цьому Срулько не перечив з обережности, щоби не наразити собі Ілька.

— Ви воськовий чоловік, замельдуете в суді, що погодилися, та й просто на могорич.

Ілько вхопив за пляшку:

— Добре кажете.

Не ходило йому так за могорич, як за товариство, бо від нього бокували й господарі й парубки, не так через те, шо бідний, як радше через те, що публіку робить із себе: жениться з старою, щоби забрати її маєток та, розуміється, пропайнувати. Бо ані він, ані інший, не розумів цього подружжя інакше.

— Добре кажете. На то конто ще по одній!

— Ей! Та поп'ємося, — всміхнулася стара.

А старий тільки понурив голову і ждав терпеливо та послушно — дожидав. Як випили ще по одній, почастував Ілько й Срулька. Не відмовив. Випивши, сягнув до кишені і закусив кусником цукру.

— Беріть солонини, — гукав на нього Ілько.

— Та шо ти говориш? Де ж їм до солонини?

— Гадаете, шо Срулько втримує так твердо свої приказаня?

— Не приказаня здержують чоловіка, — навчав

Срулько, — але зараз люди задзвонили б, як у дзвони, потім і в школу не пустять.

— Не бійтеся, ми не скажемо!

— І стіни мають вуха.

Його не кортіла солонина, от бульби був би радо вкусив. Гидився свині, як песього м'яса. Гидився б і з людьми їсти через те, що вони так багато їдять. А він привик кусником м'яса, мищиною юшки та трьома барабульками обділити всю родину. А Ілько на підпитку зачав відказувати на всяку релігію, а потім і на святих. Старі налякалися.

При другім келішку старому аж піт виступив на чолі. Він чув, що з-під кождого волоска на голові мокро просякнуло. Може, затопить оту проклятy сверблячку? Та де-де? Ще гірше. Тьфу до мари, це не тяжко струпи поначухувати! Подумав тільки, але не говорив, бо соромно.

Вони його вспокоювали і боялися за нього. А старий ще й лютився. Чухаючись у голову, нарікав буцімто сам до себе, але всі його чули дуже докладно:

— Лихе наднесло жида, до гріху приводить. Було би всьо по-Божому, также ні. На тобі, Сороко, жида до хати!

Це він перед кимось незнаним, перед кимось невидимим, але всевидючим оправдував свого сина. Тільки стара його розуміла і щиро притакувала:

— Аякже, аякже! Постороннні люде приводять до гріху!

А тим вони себе обоє розуміли, що однаку віру мали. Не змовлялися, не приповідалися одно одному, в що хто з них вірить, тільки довге життя враз змішало обидві їх релігії і зробило з того одну спільну.

VIII.

Якої ж віри вони обоє? Записані вони були до гурту вірних католиків грецького обряду, але вони цього не знали. Вони мали свою віру і, якби їх запитався, якої віри вони, здивувалися б і допевне відповіли б, що руської, а найборше мужицької віри. Їм здавалось би, що вони визнають таку ж саму віру, як всі інші в селі. У головних зарисах воно було правда: як усі люди в селі, вони визнавали християнську віру з домішкою останків давньої, слов'янської. Заходила тільки різниця в подробицях, у детайлях. На це вплинуло дві річі. Раз те, що стародавня віра переходила в забобон, і кождий що іншого з неї вважав за правду, а що іншого за пусту байку. Друге, що вони не мали нагоди пізнати науки християнської віри. Обоє лишилися змалечку сиротами, своїх родичів не затямили. Обоє зросли на службі. Він у жида, а вона в дворі. Про такі річі, як релігія, не мали нагоди освідомлятися. Довідувалися за таку річ прихапцем, не мали часу звідатись докладно. Коли поженилися, то також тільки прихапці одно одному передавали свої враження і відомості в релігійних справах. У церкві також не мали нагоди довідатись, бо в них правилося лишень що другу неділю, а на друге село вони ніколи не ходили. Вдоволялися зовсім тим, що знали; не були цікаві довідуватись про більше справ. Вистачало їм то, що свої погляди встигли одно одному передати і в той спосіб вирівняли недокладності. Вони знали обоє, що не все їм відомо. Думали навіть, що так має бути, бо вони невчені, та й це не їх річ глибоко сягати в такі нетрі. На те є піп. Коби вони знали письмо, то би також знали. За католика знали тільки, що в місті є якісь

купці-католіки, радять у них купувати, в їх склепах, — вони ж воліють у жидів. Неясно їм було також слово „хрестянин". Чи воно значило того, що вірує в Хрест, чи взагалі чоловіка, всяку людину для відрізнення від звірини. Нераз чув старий від жидівки, як, протягаючись, жалувалась:

— Так щось хрестянина крижі болять.

Хапаючись руками за спину, стогнала й нарікала:

— Ой, вей! так щось...

У життя позагробове слабо вірили, зате твердо вірили в пекло, що чекає їх обоє по смерти, бо тим страшив їх піп завсіди. Вірили також у воскресення мертвих на Сафатовій долині. Обтинаючи нігті, старанно ховали обрізки в пазуху, бо як на страшнім суді прийдеться вставати з гробу, то котрий не має нігтів при собі, буде так. До чого такі руки? Знали допевне, що є такі люди, що жиють до смерти, ходять і пакостять людям. Це — опирі, але то не кождому судилося бути опирем. То-то ж би оконома лякав! Чи по страшнім суді довго ще будуть люди жити, цего не знали й не журились тим. До пекла певно підуть, буде їм там дуже зле, бо не буде кому поминки справляти, хіба би Ілько оженився з удовою. Скортить забавитися:

— Ану, справляймо поминки по старих!

Стара боялася, що вдовине майно зараз розкрутиться, що легко прийшло, легко розійдеться. Натомість як доробиться з молодою сам, то пошанує. Із старим засушеним грибом світ немилий, мусить шукати забави деінде.

Опир: нагнати страху або й задушити й не боятися ніякого права. Вірили в Бога й боялися Його дуже. Це дух наймічніший, кого схоче, того може знищити дотла. І дуже людей карає. Голодом,

війною, посухою, повінню, вогнем, заразами, пошестями, хоробами. Ані люди, ані ангели проти Нього не встоять. Дідьки й чорти також ні. Бог любить людські молитви, людські пости, побожне й тверезе життя. Ненавидить грішників, пияків, злодіїв, робітників лінивих, а особливо відьом, чортів і дідьків. Хто ж багато молиться, багато постить, не має звички вкрасти, хто працює щиро на лані або в господаря — отакий найде собі ласку в Бога. Для такого рай по смерті. Для всіх інших пекло. Так навчає панотець. Вони йому вірили, виділи, що його наука щира й правдива, що він рад би їм неба прихилити.

Але шкода його слів. Не поможе! Бо, рахувати, зачнім від молитов. Вони не вміють усіх молитов. А ті, що вміють, то сам панотець говорив, що вони їх перекручують. Коби вони письмо знали, то, може, вичитували би всілякі молитви, а так знають тільки трохи, та й то кепсько. Далі — постити. Правда, що вони понеділкують, рідко коли скором видять, зате ж як лучиться дурничка, то не зважають на понеділок. Пияки! Оце вже їх заріже, бо вони від цього ніколи не відкажуться. Ану, нехай навіть у велику п'ятницю почастує хто келішком, то вип'ють! І люблять її. Говорять вони завсіди: „нехай Бог простить, напився так смашно горівки", але знають, що за це прощення нема. Або — не красти. Де простий чоловік може втерпіти! От вона, вертаючись з поля, гарбуз для свинки вкраде, а він принесе з поля буряк. А за топливо нема й що згадувати! День-у день збирає в лісі патики. Злісний уже навіть не дивиться. Іде в друге місце, чиниться, що не завважив. Або робити щиро — ані гадки! Якби зачав щиро робити, то за тиждень такої роботи хоть лягай та жди смерти.

Горілку вони дуже люблять, коби тільки нагода, то вони б її не переставали пити. Тоді журасмуток десь щезають, якби їх ніколи й не було. А натомість чи радість, чи що підступає під серце, і так легко, так якось дивно. Капають тоді щирі сльози самі з себе, співав би тоді смутної, обнимав би тоді цілий світ, роздав би на бідних усі маєтки, якби мав, а покищо скинув би з себе сорочку — беріть, коли потребуєте! Піп має час молитись ув-одно. Учений на молитви, вичитає з книжки, а там є такі,. що Бог їх дуже любить. Читає їх щоднини з газет. Багачеві також не штука заслужити собі рай. Має час помолитися. Ніколи не забуде. А ще котрий письменний, то вичитає. Красти не потребує, має свого доста. А найважніше, що має за що наймити службу. І сам помолиться, і другий, і панотець. А по смерті лишає дітям маєток — також поминки справляють. Аби на самім дні пекла, то врятують! А які парадні похорони! А їх яке? Грішники, найгірші в селі. Кождий їх має за найгірших. Комусь би й таким бути. Нічого не поможе. Ще надія на сина. Буде маючий, забагне забавитися з людьми — нема притоки. Ану, наймай службу за померших! Акурат, не витягне з пекла, отже полекша від того має бути велика. Особливо святі, ці мають ласку в Бога. Якісь такі вдалися, що витримували багато посту, знали всілякі молитви, чуже ніколи не порушили, а навпаки, ще й своє роздавали на бідних, працювали щиро і за дешеві гроші, а, може, й задурно. Одні з них уже повмирали, бо, поминають, їх замучили безбожні, а другі певне ще живуть.

Вірили в дідька, в чорта і в диявола. Яка різниця поміж чортом і дідьком — не знали. Мабуть, невелика. Може, лиш гатунок інакший, як є худо-

ба або свині всілякої породи. Одним миром вони, мабуть, мащені, люблять сидіти в болоті, а найрадше під мостом. Чорт, мабуть, гірший. Зате дідько хоть збиточник, любить людям помагати. Соленого не любить. Бог його ненавидить, б'є громом у дьоготь. Але він, хоч слабший, завсіди вміє якось виховатися. А, може, така плідна нечиста сила, як миш, що годі її викоренувати. Хто вміє собі заходити з нею? А хто ж би, — багач. Котрий багач уміє так приспособитися, що тримає собі дідька на стриху, чи між худобою на стайні. На їх думку, кождий багач має дідька, не кождий однакого: один ліпшого, другий гіршого, як котрому під сили здобути якого. Один панотець не має. Бо й нащо йому заходити собі з дідьком, що його так дуже Пан Бій ненавидить, коли панотець певний за ласку в Бога.

За диявола знали із проповідей у церкві, що він любить намовляти людей до гріха. Мабуть, також якийсь кревняк чорта або дідька. Вірили у ворожку, що вгадує, також її Бог не любить, але то мало що їй шкодить; мабуть, уміє відвертати від себе гнів божий. Вірили і в планетника (ворожбита, що його називають люди богом або божком). Певне, і його Бог не любить. Суд його не любить, бо вже сидів тричі в арешті. Але люди тайкома ходять до нього і зносять йому все добро. Вірили в відьму, що вміє людським коровам відбирати молоко. Зразу старий думав, бо так ціле село говорило, що його жінка — відьма. Показалося, що неправда, бо вона ніколи не принесла додому молока.

Але найщиріше і найсердечніше вірили в Сина Божого, Ісуса Христа. Він був Син Бога й Богородиці. Обставав лиш за бідними, за таким, як Сорока. Приставав з ними, боронив їх. Багатих

жидів ненавидів. Жидівку перемінив у свиню, а її діти в просята, через те жиди не їдять свинського м'яса, бо то з їх тети. Та що з того? Перемогли, убили Його за те, розп'яли на хресті, через те по-нашому зветься Ісус Хрестос. Малюють його розп'ятого, що пожив смерти за бідних. Воскрес на сам руський Великдень, на Вознесення вознісся на небо, а бідні як були, так є. Мужики згадують його при кождій стрічі: Слава Йсусу, — а пани ні. Може, і правда, що жиди його забили, хоть стара жидівка присяглася: „Люди кажуть, що ми забили їх Бога? Біг-ме ні!" Та це були інакші жиди, вони робили коло поля; то ті мали забити, що жиють із ошуства по крамничках та по корчмах. От Срулько! За тридцять срібняків? Го-го-го! За три мідяки продав би!

Усе це встигли вони довідатись від людей. Одну річ, однакож, розказала йому жінка із свого досвіду, що християнинові як грозить смерть, то налягає тоді на його душу такий смуток, і тоді християнин за одну хвилинку малу-невеличку, за один миг ока, нагадує собі все своє дотеперішнє життя. Хоч неодно призабув, то в такій хвилині стане воно йому, як живе, перед очима. „Аж дивно, — розповідала, — як може за таку хвильку тілько гадок перелетіти в голові". Це сталося з бабою тоді, як вона семилітком упала з високої грушки. І як летіла надолину, то нагадувалося їй усе, отак за рядом, як жилося. „І була б я, певне, ніколи не затямила своєї матері, бо вона відумерла мене ще дуже маленькою. А тоді побачила я в гадках небіжку, як давала мені колачик. Така красна молодиця, чорнява, у червоній хустці, та й мала маленьку сливочку під оком, такий знак синенький. Потім я випитувалася в старих людей, що затямили мою небіжку неньку, і всі признали, що во-

на була акурат така на образ. І все мині тоді нагадалося, з ким я товаришувала, яку я запащину носила, як я за небіжчиком батьком голосила, як мене на службу дали, геть усе! І не тільки усе те я передумала, але мала час дивуватися, чого я так довго паду, чому я вже не на земли, але ще в повітрю. І так сумно тоді хрестянинови, аякже! Такий смуток тоді приходить — чепляєся". Здихала тяжко і дивувалася. У цей смуток вони обоє вірили, і як тільки приходила їм на думку смерть, то знали, що перегадають наново ціле своє життя, найменшу дрібничку з наймолодших літ, за яку би тепер не згадали ніяк, ніяким світом. І так холодом віє, так легонько на серці, а смуток є однако, проте. Потім відлежала кілька неділь, ще досьогодні болить у крижах.

От через те вони боялися всяких безбожних слів від сина. Від інших людей вони чули нераз безбожні слова, не дивувалися їм і не боялися. Їх сумніви в справах віри це загальна річ. От панотець не вірить у дідька і в чорта, лиш у диявола, а є такий, що в святих не вірить, зате вопівночі через місток не перейшов би, бо там під мостом лихе якесь страшить. Не один у святих недовірює, не один і в Бога не дуже, але пішли ти його вночі до церкви, чи пішов би? Ага! Тікав би, що чотирма кіньми не наздогониш. А коли ж не віриш, то чого боїшся? Через те вони були вірні. Боялися кари, бо Бог любить карати таки зараз. Ану ж би й сина покарав? Що не доробиться нічого так, як вони, ось через те зупиняли його безбожні, Богу противні слова. Інші діти вже покарані. Один десь пропав зовсім. Може, в Америці, а, може, вже на тім світі. Дівка також, як пішла до міста, зразу приходила, навідувалась до старих, а потім пропала, шукали її, відпитували, як

камінь у воду. Коби й цим разом таке не сталося! За доньку приходило запитання до громади, як заховувалася. Певне, вже мали за щось судити в кримінальнім суді.

Із пляну, який собі Сурка уложила, ідучи до Параски, нічого не вийшло: не потребувала ним послугуватись. Залякати бабу, що причиниться до розлуки з Ільком, що намовить людей і її рідного сина, аби не дозволили на це подружжя — ось який був плян Сурчин. Одначе Параска із самого разу, як тільки розговорилась, призналася до всього й відразу дарувала їй усяке довір'я. А ще, на диво, Параска без ніякого наміру з'єднала собі спочуття в Сурки, у тої самої, що сама опісля з того дивувалася, що привикла дивитися на мужика, як на свій добуток. У ній збудилося на одну хвилинку жіноче спочуття. То так іноді мужик годує воли на продаж, і щось таке станеться, що, продаючи, роздумає собі, що вони йдуть на заріз, нагадає собі, як він їх годував від малого теляти, як вони ураз із ним працювали на полі, нагадає собі це все, і дивися, а він воли не хоче продати, жене назад додому. Потім дурить себе і жінку, що замало, дешево давали, а в серці дивується, чого він такий дурний, що йому було сталося? Отаке й у Сурки.

Отже не зразу напало на Сурку таке спочуття: як тільки ввійшла до хати, нічого більше спершу не бачила, тільки стару бабу, що її треба залякати, що подружжя не буде, бо він молодший, бо син не дозволить, бо війт заперечить, бо піп не хоче дати шлюбу, бо ціла громада возьме собі до помочі суд, аби не допустити до такого гріха. Побачила стару бабу, що в неї треба вимантити. Ніхто би не вгадав, кілько їй літ: стара, поморщена та й тільки. Вона ще була в перемітці, не

роздягалася, чогось буцім ждала, від смерти чоловіка мучила її самота. Нудьгувала, здавалося їй, що вона скучає за Ільком, а їй нудно було взагалі за живою людиною. Його рано не надіялася, через те не знала, що з собою робити. Побачила Сурку і здивовано дивилася на неї, не знала її. Лице пожовкле, замолоду було біле, на чолі грубі морщини, як батоги. Обличчя збоку було зовсім інакше, як із-переду, неначе дві особи: збоку воно здавалося якесь менше, очі сиві, витрішкуваті, а ніс зовсім губився поміж очима, буцім виростав зараз понад верхньою губою, а зверха́ його зовсім не було. З-переду ж лице широке, вугровате, верхня губа довга, покрита густими дрібними морщинами. Сльозаві очі, як ті шибки в вікні без свого образа, показували тільки те, що за ними.

— Дай Боже добрий день, — привітала її Сурка.

Параска сумно відповіла на привітання.

— То ви мене не пізнаєте? — дивувалася Сурка.

— Якось не можу собі нагадати, — відповіла байдуже, майже непритомно.

Її гадки були далеко відси. Гостею вона не цікавилася, найрадніша була б зараз її збутися, коли ж вона не вступалася, то вона її так, як не виділа: „Постоїш та й підеш, нашо мині тебе?" Та Сурка заспівала весело, неначе дається пізнати рідна, давно безнадійно пропаща́ сестра. Ця веселість не торкнулася Парациного серця, вона все таки байдужно відповідала.

— От, не знаю.

Сурка аж крикнула, таким дивом дивувалася:

— Як то? Мене? Не знаєте? А я вас знаю дуже добре.

Параска буцім сердилася, буцім засоромилася і говорила віднехотя, дуже нерадо.

— Та люде говорять на мене всіляко: може, ви й чули, не перечу.

Параска зітхнула.

— Що діяти, людям рота не замкнеш.

Веселість не покидала Сурку, хоч на серці в неї все було байдуже, отже голосом очима, губами показувала веселість.

— А ви не знаєте? Пес бреше, а вітер несе! Людям зась до вас!

Параска заметушилася.

— Прошу, сідайте собі!

Протерла полою лаву й посадовила Сурку. Сама стала перед нею, ухопилася правою рукою за підбородок, лівою підперла правий лікоть, схилила голову набік і притакувала собі майже до кожного слова.

— Аякже, аякже, чуєте? Та в мене — наймитчук. Таке воно ніяке, таке нездале, а й воно з мене сміється. Таки, кажу вам, ув очи сміється з мене. Я дою одну корову, а він кричить на другу: „А ти, стара, може б віддавалася?“ Та й годуй собі ворога в хаті. Я би його зараз нагнала...

Сурка з удаваним спочуттям кидала по слову, буцім обрушуючися на наймитчука; коли ж переконалася, що Параска не зважає на те і не зупиняється з бесідою, умовкла. Бо Параска із таким захопленням розповідала, що забула, хто з нею розмовляє. Так їй було приємно розказувати, що не могла здержатися, аби й Сурку припустити до слова.

— Навіть вони мині кажуть...

Вимовила слово „вони“, усміхаючись соромливо, була переконана, що кождому це звісно, що при слові „вони“ на нікого більш думати, як на Ілька...

— Навіть вони мині кажуть та кажуть: „Наже-

ніть (бо ми собі ще викаєм), шо будете біді терпіти? Якби, — кажуть, — так на мене, я б його одної днини в своїй хаті не держав". А я на те відповідаю: „Як схочете, то наженете, а я тимчасом без него обійтися не можу. Потому ж робіть собі ви з ним, шо хочете".

Приступила до Сурки, доторкнулася злегенька її плеча і соромливо всміхнулась. Потім раптом, ніби щось собі нагадала, відступилася назад і знову вхопилася за бороду.

— Та й чо' ті люде від мене хотять? Чого я в їх очах така велика, шо нікого не видять, тільки мене. Чи я в світі нажилася, чи я де бувала? Де-де! Кажу вам, любко, шо я в місті лиш раз була. За ціле своє життє один-однісінький раз, тоді, як робили запис передслюбний. Аже й я хочу жити, аже не вмру посеред господарства, як собака в буді.

Забула, хто сидить перед нею. Почутила в собі якусь непереможну хіть висповідатися зі всього щиро, слово по слові. Не затаїти нічого. Отже не було перед ким висповідатись. Ілько не хотів слухати, йому аби випити. Усі інші, і сусіди, і знайомі, почитували, що вона зле, непристойне, негодяще робить. Вона й сама була цеї думки і остановилася на тім, що таки треба те зле зробити, усе одно, нехай собі люди, що хотять, говорять. Через те таїлася. Аж ось появилася якась незнайома жінка, що спочуває їй. Чи можна здержати слова, що рвалися з її уст уже віддавна? Пустила їх, най ллються, най приносять полегшу.

— Та й, чуєте, не тільки самі, але ще й сина намовили. Ганьбить мене, аякже! „Забаглося нам, — каже, — на старість?"

Це договорила, розплакалася. Лице скривилося, очі прижмурилися, гидка стала. Їй і так безнастан-

но сльоза йшла з очей, а тепер цюрком цюріла. Утирала полою очі й ніс і хлипаючи приповідала:

— Кілько я муки набралася, кілько я труду піднялася, заки вигодувала, а він ганьбить!

Розжалувалася своїми словами, як мала дитина, і заголосила. Диким, нечуваним голосом, як сова опівночі. Сурці аж мороз по тілі пробіг. Отоді й усі пляни розбилися. Вона досі мала намір потакувати людям, що Параска негарне діло задумує, але — вона їй за заплатою поможе. Тепер же побачила перед собою тільки жінку покривджену, що жалується з довір'ям, що годиться її пожалувати.

— А в нас, у нашій вірі, є така встанова, що чоловік не повинен сам жити: має дружитися та плодити діти. Так Бог любить.

Параска обтерлася, сіла біля неї, сперлася одною рукою на коліно, а другою взяла Сурку за плече:

— Любко, та де мині те в голові! Але я господаря потребую в хаті. Аже те все розлетиться без господаря. Син мені вповідає: „Чо' вам треба, не-не, йдіть жити до нас." Знаю я, знаю, яке житє в дітей. Лиш не дай Боже вийти на діточу ласку!

— Хто йде на чужу ласку, той уже злагодився вмирати, а вам іще не до того.

Знов хапала Сурку за плече:

— Аякже, аякже! А він, знаєте, шо? — таємничо, — а він каже: „Неня здуріла". Біг-ме, таки так каже, шо я здуріла. А в мене, знаєте, шо в грудях? Ади, зараз після смерти небіжчика, лиш як я нагадала собі, шо треба йти заміж, а то, ади, отут у грудях уродилася якась така горяча жилка, пекуча від серця аж до горла. Пече мене день-у-день, ніч-у-ніч, не перестає ані на малу хвильку. Нехай ніхто не гадає, шо то мині так легко приходить. Тяжко мині і гірко, а ніхто не вірить.

Сурка придобрилась:

— Я вам вірю, я таку річ розумію.

Хоч не припускала, аби вона розуміла, отже рада була з того і сповідалася далі:

— А рідний син не вірить. Каже: „Уперед причепилася до сусідського парубка, ніби до Николи, а як уздріла, шо він її не хоче та ще глумиться над нею, а вона тоді до капраля."

Усміхнулася миленько при цім слові і буцім повеселіла.

— Та бо й вони мині кажуть: „Любила одного, а за годину, дивися, уже й роздумалася та до другого, то як, — каже, — в таке вірити?"

Стулила руки, як до молитви, і говорила задумчиво, поволі, ніби щось пригадуючи і ніби не до Сурки, але до себе:

— А я їх як перший раз уздріла, то відтоді вони мині з гадки не сходять.

Лице зробилося гидке. Билася в груди.

— Біг-ме, правду кажу вам, аби з цего місця не поступилася. Брешуть люде на мене! Я жартувала з Николою. Де би я за таке думала з таким молодим парубком. Дивує мене, як люде ще за те не забули?

Підперла бороду рукою і задумалася. Дивувалася, щиро дивувалася. Отже не з людей було її диво. Дивувалася з себе. Бо після смерти чоловіка, як тільки подумала об тім, що можна би їй вийти заміж і то за молодого, що злакомився б на її маєток, зачала шукати нагоди, щоби розмовляти з Миколою. Майже силоміць накидалася йому. Коли ж він сміявся з неї, отоді зродилася ота жилка, що стала в грудях поперек, від серця аж до горла, ота жилка, що ще й досі пече її. Здавалося, що ота жилка затягне її десь у бульбону. От лиш баба захлиснеться, от лиш зуби вишкі-

рить, от лиш ноги виставить та й поминай, як звали! А все через те, що Микола такий був тугий, що ніяк не могла його переконати в тім, що йому ще було би найдогідніше. Ні глум, ні сміхи її не бралися. Аж як Микола уже досхочу наглумився, а потім і вилаяв, аж тоді побачила Ілька. Він і досі говорив нераз до неї масненькі слова, але вона його так як не чула й не виділа. Тоді ж, як Микола відогнав, переконалася, що Ілько це справді для неї чоловік найдорожчий, що без нього нема їй життя на світі, що ота жилка зробить їй смерть.

Тепер же її три дива дивували. Перше, чому вона до того часу не завважила Ілька, друге, чого вона хотіла від Миколи, як могла бути така дурна, що думала, буцім він їй під пару, буцім без нього їй не жити, а третє диво, що тепер зовсім забула за Миколу, буцім ніколи з ним і не балакала. Над оцим вона дивувалася, над оцим вона задумалася так глибоко, що й забула за Сурку. Ото ж коли вона рухнулася й проговорила, то Параска кинулася, ніби чого перелякалася. Отже нагадала собі зараз, хто з нею сидить і зострахи, шо так довго не говорила, що таке собі думала, боячися, щоби Сурка не вгадала її думок, уважала за потрібне зараз говорити, щоби все те заговорити, щоби забулися її думки. Тому говорила з поспіху й такі речі, про які, на її розум, треба б мовчати.

— А вони не вірять. Я кленуся перед ними, в душу й тіло кленуся. Отак, як на святі сповіди, говорю їм щиру правду. Ні, та ні! Або мовчать, або заговорюють инакшим. А я вижу, шо не вірять.

Сурка доразу зненавиділа її. Кинула на неї недобрим оком. Побачила в думках того парубка

чорнявого, як перед ним оця погана баба божиться, а він намість нагнати її: „Уступися від мене ти, паскудо", а він мовчить, а все задля її маєтку. Забула, що він їсть солонину, що він від неї дуже далекий і звичаями і вподобанням і переконанням, що їй байдуже про його почування. Усе те забула, тямила тільки бабу й мужика. Зліть розбирала на ту бабу. Коли б не те, що не забувала ані на хвилинку, чого сюди прийшла, коли б не те, що змалечку в неї вмовили, що задля інтересу треба все перенести, пропустити мимо найтяжчу образу, коли б не те, вона би зараз випустила колюче насмішливе слово, що вкусило б її в самі печінки. Оте слово вертілося вже в неї на язиці, вигострене, якраз доладне. Отже вона його не випускає, хоть яку би це справило їй полегшу, вона держить його в собі силоміць, відгонить його з думки тими розрахунками: кілько і як удерти з цеї баби при такій нагоді.

— Не вірять вони.

Покрутила головою, здихнула тяжко-глибоко. Оті здохи проривалися якимось внутрішнім дрижанням і подобали на хлипання дитяче після довгого щирого плачу.

— Не знають вони, як то мині гірко.

Нахилилася до Сурки й говорила пошепки:

— З того мене отут болить. З нічого иншого, лиш із того, аякже! Уводно пече, не перестає ані трохи. Ніхто мині не вірить.

Іноді м'ясна муха, принаджена помилково запахом, схожим на м'ясний, знесе свої яєчка в зовсім непригоже місце, де вони марніють, навіть хробачки з них не викльовуються. На отаку муху подобала Параска. Щось та порушило ті її почування, які опановували її за молодших літ. Неначе щось попсувалося в ній. Лиш про те думала, лиш

тим журилася. Хотіла б примусити його бійкою, щоби їй вірив, що вона його любить. Це заставляло її забувати за сільські звичаї, що удова має бути поважна, що задля рідних дітей має збутися цеї жури. Коли діється таке зо старим удівцем, що пропадає за молодою дівкою, то на селі не від того, щоби тихцем підозрівати ту дівку, що вона йому щось поробила, що очарувала його, за стару ж бабу кажуть просто, що вона зсунулася з глузду.

Сурка аж дух у собі притаїла: завважила, що Параска, задля полегші своєму серцю, готова висповідатися з усіх таємниць, ану ж пригодиться це на щонебудь. Боялася і за свій віддих, аби він не спинив Параску і не заставив її отямитись.

— А ще кажуть: якої кольки ще тобі забаглося, стара торбо?

Знов нахилилася до Сурки і знов говорила пошепки:

— А то, любко, не той старий, хто прожив довгі літа на світі, але той, кому смерть скора написана. Хрестянин не має рахувати ті літа, шо минули, але ті, шо ще має жити. Не дивися назад, але дивися наперед себе. А мене ще Господь милосерний потримає на білім світі, бо я ще всего не виконала.

Говорила з переконанням і з вірою в правду своїх слів. Отже Сурка її не розуміла. А це, на думку Параски, було таке просте. Вона цими словами намалювала ціле своє дотеперішнє життя. Господарством так досі була занята, що для неї кождий день був закороткий, що для неї ані одна робота ще не викінчена. Виділа, який іще довгий час перед нею, заки скінчить оту працю, що завдало їй життя. З привички праця й життя в її думках усуміш. Праця ще лиш була розпочата, то

й життя ще тільки зачалося. Де ще його край?!

— А кілько ж вам літ? — питалася Сурка, щоби дати їй нагоду зобрехати і вменшити собі літа.

Але Параска не брехала, що знала, те сказала.

— Не знаю допевне. Коли мині було над тим думати, шоби літа рахувати. Може, буде 60, а може, 45, а, може, 50, біг-ме, не знаю. То би нагадувати по роках найстаршої дитини, а в мене троє старшеньких дітей одно за одним повмирало.

Не треба було штукою заходити: пообіцяла Параска все: і заплатити, і обдарувати, і фіру на завтра дати, ще й просила Сурку навідуватись до неї.

IX.

Коли б був Срулько знав, що справа так гладко піде, напевне не пожалував би ні труду, ні кошту поїхати до міста. Усе пішло так, як він радив. Тільки він не знав, що так станеться. Не вірив навіть у те, бо досі, хоть брався до таких інтересів, отже рідко котрий удався. Якби так який мужик за таке діло брався, і якби йому так не вдавалося, допевне був би нераз битий. А Срулькові та можна: йому не дивувались. Надіялися, що поможе, але не вірили в удачу. Через те й не кривдували собі на нього, як не вдалася справа: це буцім не Срулько винен, це не справдилася їх надія, та й годі. Бо хто раз-на-раз у таких інтересах бродить, то колись же й невдачу мусить потерпіти, нема так, аби водно вдавалося.

Учора не дав Іван ясної і виразної відповіді Ількові на його раду, щоби перепроситися з Петром. Не сказав ні сяк, ні так. Сьогодні ж, коли Ілько кликав його з-під будинку судового до шинку, то він не сперечався. Сказав лиш:

— Та я піти піду, але від ходів до злагоди ще далеко.

„Не дуже", — подумав Ілько, бо він знав, як поводиться той, хто не хоче злагоди. Такий відповідає спокійно: „Вступіться, чого ви хочете від мене". Не дивиться й не слухає ніяких порад. А той, кому залежить на злагоді, але не конче, що може бути, а може й обійтися, котрий знає, що його противникові більше на тім залежить, той дорожиться. Хоче показати, що не він сам по своїй волі, але люди його спонукали до угоди. Такий хоче, щоби всі, і примішні до справи і сторонні, бачили на свої очі, що його силують. Він хоче мати свідків, що його присилували. Опирається спокусі з усіх сил. Перечиться, трохи не сварить-ся. Його треба силоміць ухопити за руки чи за плечі та й тягнути. Він запирається ногами в землю, кричить, і на нього треба кричати. Не дуже ганьбити, делікатними словами, але без крику не обійдеться. Це належить до формальности. До цього один хлоп не береться, треба їх двох. Бо він сіпається, легко може виховзнутись одному. Не завадив би й третій, що би ззаду в шию кулаком поганяв. Але це не водиться. Отакий має свідків, що він сам не шукав за погодою, що до цього його люди спонукали. А з Іваном так не було. Вони ж обидва знали, і Іван, і Ілько, отой спосіб добровольної угоди. Не буде мати Іван притоки нарікати, що погодили його люди насупереч його волі. Отим то поступав він за Ільком трохи соромливо, з похнюпленою вдолину головою. Отже не випадало таки так без ніякої оборони піддатися. Через те вже в шинку питався Іван не знати кого, бо він став собі збоку, трохи одалік, і питався ніби себе самого:

— Чо' ж ви мене сюди привели?

— Сідайте та мете знати! — сказав війт і, взявши за плече, посадив його за стіл.

На широкій лаві під стіною сиділи три: Іван, Ілько, Петро, а збоку побіч Івана війт. Кождий інакший. Війт високий, аж надто сивавий, лице весело, але не сміявся. Петро середнього росту, кучерявий, широкоплечий, грубий, самі м'язи без товщу, червоний, поважний, але сміявся голосно. Ілько посмалений, причесаний, а Іван малий і худий.

Ілько мішався в розмову, хотів багато говорити і завсіди казав щось недоладне. Та на нього не вважали. Серед слова перебивали йому бесіду й говорили своє так, буцім він не в їх товаристві говорить, але при другім столі до чужих людей.

— То не повинно бути гніву меже своїми людьми, чоловік чоловікови пригодиться, — говорив війт.

— А що ж я кажу? Я казав їм іще вчера. Ліпше без термінів, нашо тягатися. От я був при війську, нераз...

— Не знаєте, — кінчив війт, — чи вам до них не буде треба.

— Та дуже мене скривдили, — не давався Іван.

— Нині таке, за кривду чоловік...

— Ви мусите вважати, шо чоловік у злости не раз дурне зробить...

— Нема звіра без кости, а чоловіка...

— Забудьте! Зачинайте, Петре!

Петро кашляв, Ілько похилився і тер долоні, здержуючи втіху.

— Дайте пиво!

І війт випив. А як дійшла черга до Івана, то він устав, кивнув твердо головою і сказав:

— А я вам таке скажу. Шо правда, то правда. Зневажили вони мене дуже. Але знаю, шо не хтобудь мене зневажив. Від господаря, від першого богача в селі: дай, Боже, здоров'є, Петре!

Як Іван пив, то війт говорив:

— Отак то розумію! Я ще вчера...

Йому перебив регіт Петра.

— Га-га-га! Ігі на тебе, який я богач?

Потім, беручи Івана:

— Вибачай, Іване, шо тобі тикаю. Я так привик іздавна.

— Шо ж, ви — старший. Ви оженилися борше, то я, парібок, вам викав, а як я женився, то ви вже були господар.

Ілько мовчав засоромлений. Його поминув Іван, і він боявся, що зовсім буде пропущений з черги. Червонівся і дивився десь убік, удаючи, що йому не залежить на черзі. Але Петро не поминув його. Петро розставив ковбасу, що встиг уже купити, краяв хліб, а війт казав дати собі оселедець.

— А це ж по-якому?

— Як усі, то всі! Не треба ж!

— Ба ні, таки дай! — настоював війт, — сегодні понеділок, а я не їм скоромно.

— У церкві ж почитують, шо в понеділок нема ніякого посту, — пояснював Петро.

— Мене мало то обходить, шо в церкві почитують, — говорив війт; беручи величезного оселедця, поставив його на стіл і відділив собі трохи соли, що стояла на столі настругана.

І війт і жид виходили з одного погляду, що сіль може зопсувати всю релігію, бо може стрефити харчі.

— Я пощу в понеділок від маленькости. Так мій батько робив, та й я за ним. І синови перекажу. Нехай собі панотці вчать у церкві, як знають, я своє знаю.

— Це ви не говоріть, бо в великодний понеділок не постите.

— У кождий!

— Не може бути: ви мусите мати якийсь инак-

ший рахунок, а я на той рахунок не пристаю: скоро вже прошу, то будьте ласкаві. Так би виглядало, шо ви гордите нашим...

Його не слухали.

— Не хочу вам казати чому, шоби вам не зогидити.

— Нехай чую! Може й ми покинемо ковбасу.

— А коли-сте цікаві, то скажу: у місті до ковбаси та домішують теляче та й яловиче мнясо!

— А шо ж то шкодить? — говорив Ілько, сміючись на кутні зуби, бо вдавано; не був певний, чи його бесіда буде приймлена, — та при воську...

Та не приняли його слова, Петро перебив:

— Хоть у нас нема того звичаю мішати до ковбаси яловиче мнясо, але мині небридко.

— А я би та не їв, аби мав з голоду загинути, — говорив із якимось переляком вийт.

— Та мині здаєся, шо то людське мнясо. Худобина ж має такий розум, як чоловік. Я звик до худоби, як до дитини. Свиня — инша річ, вона на те є, аби її різати. А худоба, — за худобою жаль. Ви рахуйте, шо як свиню різати, то вона кричить, не дається. А худоба — німина, ані голосу з себе не видасть.

— Робіть, як знаєте. Я при тім не був, як різали теля до цеї ковбаси. Вижу перед собою мнясо, а з чого воно, байдуже. Беріть, Іване, просимо!

І поки вони їли уже накришене, вийт прилагоджував свою страву. Ухопив оселедець за хвіст, розмахав і вдарив оселедцевою головою до свого зап'ятка — аж тричі. Це на те, щоб морська сіль облетіла. Потому мачав оселедець у ту сіль, відгорнув перед себе і їв. Але їв, починаючи від голови і нічого не лишаючи, голова не голова, кості не кості, шкіра не шкіра, очі не очі, нічому не дарував. Лишилося лиш трішки хвоста, що дер-

жав у пальцях. Це не можна було прожерти, бо нігті заваджали. Аж прицмокував, аж упрівав при цій їді, — травоїд, потребував соли, любив її. Бо в тім оселедці тільки й смаку, що сіль. Коли його вимочити в воді, щоби стратив смак соли, то ні війт, ні ніхто з цих не їв би цю морську рибу, гидували б нею гірше, як війт телятиною.

По таких перепросинах пішли всі до суду. Свідки присвідчили, що не виділи бійки, Іван же не знав, від чого були знаки, від побою, чи, може, від чого іншого. Петро відперся, що не бив. Отак справа скінчилася. Вони не знали того, що це не є річ приватна, що тут нема ніякої злагоди. Не розуміли, длячого суддя їх випитує. Брехати було їм дозволено, та вони вважали це за річ зовсім непотрібну. То чого слухаєш та марне час тратиш, коли люди погодилися? І суддя не наставав на правду, стільки привілею зазнавало старе право перед новітнім, що злагоду признавали хоть у малих побоях за обов'язуючу, давали їй приступ у судівництві хоть обходами.

Вертаючи, зустріли бабу з коромислом і коновками. Спрага палила, просили пити. Баба поставила коновки на землю. Перший Петро ухопив повну коновку, як пір'ячко, і пив довго, аж баба зачала сваритися.

— Не бійтеся, ми зачерпнем свіжої! — потішав війт.

Від Петра взяв війт коновку і пив, і пив, і пив, як корова. Коло другої коновки заходився Іван. Він не здужав удержати коновку коло губів, не мав довір'я і кляк перед нею, нахилився і так напився. Ілько ж не хотів. Він щось натякав, що на таку ковбасячу спрагу здалося б пиво. Але на нього не зважали. Як ішли, то в війтовім животі за кождим поступом лиш: буль та буль!

Баба поморщена, закутана в якусь стару зимову хустку, на ній одіж — одні лахи. Коли б її побачили в якім селі, то зараз же прийшло би їм на думку звідатися, що вона за одна, де мешкає, з чого жиє, яка пригода звела її на таку біду. А тут у місті не дивувалися: міське створіння та й годі! У місті виводяться всілякі чуда, то чому й такому не бути?

X.

На диво всім та на чудо, із Івана і Петра зробилися від того дня два найбільші приятелі. Правда, не один собі з Івана здорово кпив, що він так піддався Петрові, що він тільки для нього говорить, трохи йому за наймита не служить. А він годив як найліпшому господареві. А вмів підлещуватись ліпше від Срулька. Бо Срулько хвалив тільки тоді, як мав якийсь інтерес, а Йван завсіди — він умів понадто прислужитись. І ходили обидва, як близнюки. Іван не шукав інтересу, не питав, чи що йому прийде з того, величав Петра для самої милости. Іван дав Петрові пізнати, що це йому належалося, що вже так він сотворений, аби його кождий мав за ліпшого. Петро чув, що йому щось належиться, він хотів якоїсь слави великої, прилюдної, але такої, аби йшла за нього по всіх усюдах, навіть там, де його не знають. Йому треба було кобзаря, щоб за нього яку пісню зложив. А як ні, то щоби хоть кожду пісню кінчив отак: „Утверди, Боже, народу християнського, військa запорозького і славного багача Петра Олійника на многая літа, до конця віка". І коли слухачі набожно в один голос обізвалися би „амінь", тоді Петро пропихався б боком поміж глоту народу, а, ставши перед кобзарем, крикнув би:

— А ти, кобзарю, як співаєш, то не бреши! Який я богач? Агі на тебе!

Тільки стара була неконтетна з тої приязні, вона завсіди сердилася.

— Уже ведеся дід! Певне, нема шо дома їсти.

На неї не зважали, а Петро сказав Іванові просто:

— Ти собі нічого не роби, як неня відказує, не протився, вона — стара, їй усе недогода.

Іван не противився, однако ж коли його спіткало таке невдоволення старої, то він спускав голову вдолину і вдавав, що то не до нього.

Обидва ходили всюди, а жінка Іванова ходила до Петра варити, як коли лучилася яка оказія.

— А скажи, нехай прийде, вона ж знає добре варити, була за кухарку.

— Уже забула, не знаєте, яке в мене? Бідно діється, нема з чим розберати собі, треба контентуватися тим, шо є в хаті

— Нагадає собі, не бійтеся, — говорила жінка. — Кажіть, нехай прийде. Ви ледви справлятимете празник.

— Де нам до празників? Скажіть, нехай таки зараз завтра приходить.

— Та й діти нехай не забуде з собою забрати, та перегодуються, — злостилася стара.

— Я думаю, шо ти можеш у нас і празник перебути, для мене байдуже, один кошт, а тобі нашо заходити в празники.

— Не знаю, чи випадає-годиться, аби люде з нас не сміялися.

— Шо мене люде обходять?

— Вам байдуже. Шо богачеви? На богача ніхто злого слова не скаже, хоть би й зле шо зробив.

— Га-га-га! Агі на тебе, який я богач?

А стара ніби до себе сердито примовляла:

— Прийдеш, не бійся, не будеш питати на люде. Го-го, аби й у очи плювали, то дурнички не відречешся.

— Не забудь же прийти, аби-м не ходив за тобою.

— Головонько бідна! Ліпше нехай таки завтра прийде, бо ще забуде, та не обійдеся празник без него!

А на храму усе мав усі почести, ще лишень бракувало йому кобзаря.

Пішли обидва на весілля до Ілька. Вони залагодили сина, бо він благий. А Ілько обов'язався відступити йому зараз хату з городом, тестеві продати за дешеву ціну два морґи, а решту купував багач Микита. Скупий, свинуватий, сам доробився маєтку, бо не їв, не пив, тільки працював сам і родину примушував. Гірке було те його багатство! Міг купити й Петро, отже не хотів: йому не треба: Нащо напитувати собі клопоту на здорову голову!

Весілля було дивне. Доки йому не записала маєтку, доти не хотів женитися. Вона на все згоджувалась і терпіла від тої жилки. Нарікала перед ним, що жениться з її маєтком, а перед іншими признавалася, без сорома, що він її любить. Загирила баба геть сором, робить із себе публіку! Через те оповідала, що її любить, бо бажала собі цього, бо роздумувала над цим, бо фантазувала над цим, і через те оповідала те, над чим думала. Це вона фантазувала на виду, на яві, удень. І та фантазія заставляла її на хвилинку вірити в те, за що оповідала. Однак здохи виривалися мимохіть самі, непрохані. І схлипувала, нераз оповідаючи, як мала дитина після довгого щирого плачу. Це нагадувалася їй дійсність, сама підкрадалася.

Чим ближче до біди, тим довше весілля. У ба-

гатих сторонах триває воно три дні, а в найбідніших тиждень найменше. Кошта такого весілля виносять майже ввесь маєток новоженців. На всякий спосіб переносять вартість віна і посагу. Дуже зчаста лучається, що молодші братя та сестри впоминаються пайки, то старший брат вираховує кошта весілля, і показується, що пайка ціла вичерпана, що брат іще додав із свого маєтку на пропаще, а додав длятого, бо жаль йому було сестри або брата, що їх весілля не схоже на людське. Почувався до обов'язку як похоронити, так і справити весілля, не надіючись на пошкодовання. Інший додає до пайки длятого, щоби забавитися. І виходять молодята в світ без ніяких можливостей на удержання. Воно інакше й годі. На селі люди всі однакі, нема ріжниці між бідними й багачами. Яке весілля справляє багач, таке має справити й бідний! Вони один ув одного бувають у гостях. Був бідний у багача, через те хоче і собі так само в себе приймити людей, щоби не було сорому. Лишилися ще переконання цілковитої рівности, хоть уже в селі новітні порядки завели дуже виразну ріжницю поміж бідними і багачем, поміж халупником і ґрунтовим, поміж робітником-зарібником і самостійним господарем. Годі догадатись, для чого воно так. Може, длятого, що праця всіх єднає, кождий з них працює, чи багач, чи бідний, багач часом тяжче від бідного. Бо бідний гірше бідує, багач же іноді більше працює, бо має на чім, — особливо діти. Діти багацькі працюють, а бідного діти не мають на чім робити і не вміють. На заробітках привикли бідні до легкої роботи, аби день трутити. Багач для себе робить щиро, із усіх сил. А, може, пониження цього народу зрівняло їх? А, може, це останки якогось давнього ладу, коли між людьми не було поділу

на багатих і бідних — кождий на селі рівний у своїм нещастю. А, може, це спомини якоїсь недавньої спілки в орудуванню майном громадським? Досить того, що рівність у видатках на забаву лишилася по сьогоднішній день. Іноді багач ставиться, це певно, щоби й тут зазначити свою вищість. Це йому вільно, це хвалиться, зате його весілля довше згадують, але є границя, кілько найменше видати на весілля. Цю границю не може бідний переступити. Багач угору її може переступити. Вона зовсім не є низька, і бідному не під сили. Це так само, як із публичними обов'язками. Коли би багач тілько їх поносив, що бідний, то не витримав би. Село має в нас свої права. Хоть воно недалеко від міста, хоть люди сходяться разом, отже ріжниця між ними страшенна. Це неначе два інакші світи. Один за одного нічого не знає. Один другому ворогом. Ще не прийшла хвиля із заходу, яка рівняє всіх людей. Вона вислала до нас тільки своїх кватирмахів, які зводять нарід на біду та нужду, — понад це нічого. Виглядають від неї люди якоїсь поправи своєї долі, а тимчасом нічого з того нема.

У Підоймах звичай справляти весілля три дні. Отже Ілько справляв його більше, як тиждень. Не мав цього наміру, бо ніхто не хоче нарушувати звичаїв. Само так вийшло. На четвертий день він справив собі не весільну забаву, а так просто забаву, щоби не братися до роботи, бо не знав, до якої, що йому робити. Надвечір зійшлося кількох сусідів, щоби побачити, що там діється. А він поп'яному затяг їх до хати і гостив. На другий день він спав, а вставав надвечір. Люди йшли дивитися вже не на забаву, але на публіку: що таке діється незвичайне в їх селі. А він просив до хати. Деякі повтікали, щоби не стати сміхом, а деякі да-

лися затягнути. Вони ніби спиралися, не давалися, випрошувалися, чекали, аж хто ззаду дасть кулаком у шию і в той спосіб піджене, отже піддавалися з несмаком, з відказуванням, що завтра робітна днина. Старому платив Ілько по короні за днину.

Бо він не хотів сидіти, пилувався до двора на роботу.

— Три дни то будуть вибачати, кождий знає, шо сина женю, але на четвертий день уже нема скузи. Як тепер не піду, то шо робитиму взимі? Він мене тоді не озьме до ніякої роботи.

— Не журіться, до зими далеко, а за ці дни я вам плачу.

— Давай гроші! — кричав, не дивлячись на Параску.

Вона послушно вставала і винимала зо скрині гроші. А старий брав! І це брання багато кождому давало до думання, особливо старій, бо вона цим інтересувалася. На селі люди знають себе дуже докладно, у однаких обставинах вони думають одне й те саме. Не потребують порозуміння ніякого, кождий із них знає, що в яку хвилину подумати, кожде пояснює собі поведінку в однакий спосіб. Отже стара порозуміла це брання грошей в той спосіб, що старий знає, що вони вже з сином так якби в послідне бачаться, що вони оце розплачуються востанне, що вже їм не жити вкупі, бо якби ні, якби ще мали далі жити з собою, то старий би ніколи не важився за таку річ брати заплату, — адже це сміх людям сказати! Правда, це діється ніби по-п'яному, ніби жартом, отже стара бачила в цім жарті забагато правди. Не могла тільки догадатися, що станеться з її сином, як вони не будуть бачитися для чогось? Старий також це сам почував, догадувався, що щось ста-

неться, хоть від сина нічого не дізнався ще. А знав він більше від своєї жінки ось для чого: він був чоловік, а вона баба. Він ліпше і докладніше розумів поведінку свого сина. Він думав над тим, що він зробив би, бувши сином. І ця думка привела його на здогад, що син відчепиться баби і десь щезне. Незадовго його здогади справдилися. Зачалася розмова, пляни на будуче. Син заявив, що їде до Америки: щоби не бути сміхом у селі, бо вони всі виділи, яким оком дивляться на них люди. І жінка жалувалась йому на те. Рад із пригоди виявив свою постанову.

Використав нагоду зручно. Здавалося їй, що це вона сама дала причину до такої постанови, бо він не виривався з такою думкою в непригожу пору. А старий його порозумів. Лиш підсміхався очима і намість сміху показував завелику повагу. Параска зразу налякалася такої евентуальности, заговорювала навіть, що люди побрешуть та й перестануть. Отже її розум був затуманений, ніколи при здоровім розумі на це не пристала б ніяка жінка, бувши нею. Але та жилка відбирала їй усяку постанову. Якби він казав їй іти до пекла, то йшла б. Попросту не давало їй гаразд роздумати над тим, що діється кругом неї, і над тим, що він задумав. Тільки думала над тим, щоби бути разом із ним, і щоби він був вдоволений. Усе для святого спокою. Не знала, яка нелюба була йому через те. Хотіла ріжницю віку, свою зверхню некрасивість, заступити згодою і добротою для нього. Це вдається, але матері, не жінці. Вона мала материнські звички і обернула на подружні потреби. Ота помилка природи в дальших наслідках довела її аж до цього. Осягнули і згоду родини. Старий змовчав, він знав, що життя не для нього. Стара не приставала, але не мала від-

ваги сперечатися. Зрештою, не вірила, аби це було направду. Думала, що воно минеться, і син відступить від такого дивного наміру. Син і невістка згодилися. Син по своїй несміливості. А невістка з рахунку. Бо він їм відступав хату з городом, — їм ненаручно було жити в старих, у них уже діти. Тестя підійшов тим, що продавав йому за дешеві гроші трохи ґрунту. Невістка знала, що ґрунт не пропаде, що після його смерти щось для неї з цього зостанеться.

Розкидав грішми. Хто не заробив, той не вміє пошанувати гріш. Із цього не було йому почести, бо така незвичайна річ, як розмітування грошей, збуджувала сміх і робила його в очах людей дурним. Давав гроші й своїм старим, старий брав, а стара плакала. Вона віщувала щось злого. Що саме, не знала.

— Я казала, шо з такого добра не може вийти. Ліпше було взяти яку бідну, та молоду. Це річ незвичайна. Це не по-людськи.

Не обійшлося без Срулька. Удавав, що це він усе так гарно устроїв для Ілька. Крутився попри них, аби щось при цім інтересі заробити.

А Сурка ходила коло неї. Дораджувала, що це не є зле діло, що люди з інших околиць роблять так дуже часто. Улегшувала їй її долю, потішувала її, і це сподобалося Парасці. За це вона була їй удячна. Вона ж робила це для того, бо при такій великій переміні надіялася на чималий інтерес.

Стара мати не мала сміливости сперечатися. Вона привикла, що це син якийсь інакший; пішов між люди, перемінився в інакшу людину. Став не такий простий, як вони. Її це радувало. Жаль тільки був безконечний, що стратить його з очей, але колись би й так розлучитись. Не вік же вкупі жи-

ти. А жалю вона свого добре не розуміла, бо привикла віддавна до того жалю, зараз, як син вернувся з війська. Здавалось їй, що це той сам жаль, а на нього нема ради. Бо жаль їй було, що син її став уже як не той, як не її дитина. Вона його вже не розуміла. Жаль їй за тою дитиною, що десь пропала при війську. Отже не могла собі бажати, щоби син став назад переднішим, прежнім, бо знала, що він перемінився для себе на ліпше, що її жаль, але йому з тим ліпше. Отак же й тепер той жаль здавався їй тільки продовженням того давнього жалю за переміненою дитиною. Отим то й не наставала дуже на те, щоби син лишався дома. А ще боялася, щоби ніхто не подумав, особливо син ні, що їй залежить на пробуванню в селі на те, щоби мати з нього користь. Це — сохрань Боже; обходилася без ласки дитячої досі, то й на далі обійдеться. Однаково вже вік недовгий. Що їй на старість треба? Щонайкращі літа проминули; тепер їй нічого не треба.

А в старого притаєна злість до людей узяла верх над усякими іншими думками. Він не розумів інакшої втіхи, інакшого добра на світі, як лиш робити чужим людям пакості. Бо відколи себе зазнав, від нікого не зазнав іншої поведенції, як лиш пакість. І йому здавалося, що на цім полягає усе щастя. Бо що інше на світі може радувати чоловіка? Праця! Йому здавалося, що вона так само для всіх прикра, як для нього. Супочинок це — нудьга. Прийде неділя, не знаєш, що з собою зробити? Нудьгуєш від самого ранку до ночі. Спання, — правда, воно солодке, коли ж бо прийде ранок, не влежиш. Сонце світить у зуби, мухи кусають, кості болять. Їда? Правда, це був наймудріший чоловік, що її придумав; одначе, наїсися борзо, та й то опротивіє. Пиття? Також правда. Але, ма-

буть, і воно опротивіє. Уп'єшся хутко, а прошумітися не зараз прошумишся. Ще й голова потім болить. Та й не пити ж тобі, коли всі кругом тебе працюють! Праця це така дивна річ, що ніхто її не любить, а кождий хапається її. Бо так годиться. Це є примус, що наложило на тебе життя. Жиєш — працюєш.

Він видів, що над ним знущалися і з цього мали втіху. Окоман кричав на нього, обтягав заплату. І він собі не раз думав, що якби був окоманом, то обтягав би, а, може, й бив би. Ото ж би собі світа вжив! Тепер така річ, така спромога всміхається його синові. Забере маєток на свій пожиток, бабу десь запроторить, то-то ж буде вживати світа! Битиме бабу, як у міх. Служби найматиме, аби була нагода напитися з добрими людьми. Найматиме за своє здоров'я, а як навкучиться, то ляже, буцім умирає, висповідається і знов обід. Коли ж і цього буде досить, то нагадає собі за старого, найме службу за спасеніє душі. Усе старому легше гикнеться на тім світі. Хоть із на локоть витягне його з того проклятого пекла, наготованого всім бідним християнам.

Ішли ж до міста, то Параска хвалилася:

— От, кумко, таки запишу йому все, бо знаю, шо він не наважив на мій маєток. Инший був би не рушився з лави до слюбу, заки баба була б йому не записала своєго маєтку, а він ні. Він брав мене, за маєток і згадки не було в нас. Нехай же знає, шо й я добра.

Вірила в це лишень поверха, а саме вірила длятого, що не задумувалася глибше над своїми словами і не хотіла задуматись, бо знала, що якби призадумалась, то віра її мусіла би щезнути. Не хотіла того. Хотіла вірити і других на те намовляла, сердечне переконувала; здавалось їй, що

в гурті віра її стане правдою. Бо не може бути, щоби те, у що так багато людей вірує, щоби воно було неправда. Як до гурту сполучені сили переможуть те, що одному й зачіпати ніяк, то так само гуртова віра справдиться. Вона сотворить те, у що люди ввірували. З отакої причини не хотіла глибоко призадумуватись над своїми словами, над тим, що діялось. Бо якби була задумалась, то зараз була б прийшла на те, що він длятого не домагався, не достоював запису, бо знав, що такий запис вона мусить зробити йому й по шлюбі. Адже ж видів, що вона за ним пропадає, адже ж знав, що без нього нема їй життя! Коли б вона не хотіла на такий запис пристати, то треба йому було тільки згадати, що не хоче з нею жити, — доразу убив би її тим! Вона ж пробувала буцім сперечатись, виділа, як на це обрушився та що їй сказав. Але хотіла вірити в його щирість, то й шукала її. Здавалось їй, що як буде всіх переконувати, то й вони її врешті впевнятимуть, що так є. Це би було їй великою полегшою. А, може, донесеться її щирість і до нього? Може, це прихилить його серце до неї? Усе може бути. Хто наважить на яку річ, то потім не відступає від неї. Хоч видить, що то не оплатиться, шкода заходу, то не покидається. Сама справа вироблює в чоловіці якийсь такий завзяток.

. . . . . .

Не помогла ні намова старої:

— Волю мині відобрав, не маю волі. Нічого перечити не можу. Най робить, шо хоче, — і тут же забувала за те, що діється наокруги неї.

Як тільки згадала за те, що дає йому повніську волю, зараз миленько всміхалася і говорила що інше, говорила те, над чим найрадше думала.

— Нехай робить, шо хоче, він господарь. „Чуєте, — вчера каже мині, треба би й ті полотна попродати, але, каже, синови подарувати би верені, нехай згадує неню добрим словом". Він добрий, бо люде казали, шо бабу отам задушить.

Не було з нею бесіди. Стара сама не мала ні сміливости, ні не вважала себе за управнену до розказу, бо не давала синові нічого.

Усе ж вона намагалася показати Парасці, що її жде на чужині... Отже невдавалося. Чеплялася до такого слова, що сходила на свою улюблену тему.

Ще одно здержувало її від протесту, від спротиву їхати на чужину. І це було найважніше. Випадало їй сказати, що вона боїться покидати рідну сторону на старі літа, що її вік уже недовгий. Цього вона таки боялася, що дорога її замучить, що вона не витримає вандрівних невигід. Оце ж ні за що в світі не була б вимовила при нім. Мало того, вона страхалася навіть думати за це. Такі думки вигонила сама зі своєї голови. Боялася, щоби хто інший це не нагадав. Особливо стара, бо це аж просилося само кождому на уста. Вона це знала по собі. Вона знала, що всі за те думають, знала, що люди не вміють здержуватися з своїми думками: що на серці, те на язиці. Вона й сама кождому іншому була б таку осторогу сказала. Длятого всякі натяки за те старанно заговорювала, навіть тоді, коли припускала, що ось бесідник із цим якраз виїде. Рада, дуже рада була, що йому це на гадку не приходить. І за те приставала іменно на його пропозицію. Це в її очах була проба його прихильности до неї. Перед ним була б не вирвалася з цим ні за що в світі. Дуже б її це засмутило, коли б йому самому прийшло це на думку, якби він сказав їй, що вона вже застара до подружжя. Оце спонукало її пристати

на таку вандрівку. Вона постановила кріпитися, постановила добути з себе нових молодих сил на таке діло. Буде трохи невигідно, але коли вже пустилася на таку річ, то дарма. Перебрести якось цю труднацію та треба.

До нього вона така ласкава не могла бути. Аж самій дивно було, здавалося, що вона не говорить до нього те, що намірила, але щось інше. Вона рада б була так само сказати йому приємну річ про нього в очі, як говорить поза очі. Отже досі ще ані разу не вдалося. Замість отих приємностей — докори, нарікання, підозріння. А він без надуми відповідав злістю. Вона хотіла усе те заглагоїти, хотіла йому пояснити, що це не з злого серця вона так говорить, отже виходило не те, що намірила: знов докори, знов нарікання, знов підозріння. Аж дивно! Неначе щось хтось їй поробив. Може бути, що яка відьма із заздрости пожалувала їй молодого чоловіка.

А він стидався нею. Розумів, що ті докори значать, але навмисне вдавав, що не розумів. Хоть ще не у такім, отже доразу порозумів, за що вона нарікає, чого вона його ревнує. І це його також стидало. Аж дивно, і йому також дивувалися своєї поведінки обоє. Адже всі вже знають, хто вона йому, адже на всіх очах брав слюб із нею. Отже проте однако стидався. Навіть соромило його те, як вона близько біля нього стояла. Кожде її слово прихильне його сердило.

— Та лиши вже те! Хоть при людях лиши!

А їй було приємно, що він їй тикає. Немов робить їй якусь велику ласку. Буцім не надіялася того. Якусь велику, дуже приємну робив їй несподіванку. І знов докоряла, а хотіла похвалити його за те. А він соромився і перед чужими людьми. Що вони його обходять? Як ішли, а стрічали ко-

го, то він бокував, сторонився. Так ніби вона не його товаришка подорожі. І сам собі докоряв:

— Та чого я боюся? Аже чоловік може подумати, шо це моя мати, або так просто: сусіда чи знайома.

Так йому з нею було на душі, буцім він украв, а його ведуть, приловивши на гарячім вчинку, на позорище. Ніби хтось гукатиме за ним: „Оце злодій, дивіться, люде добрі, ми його приловили у церкві, як крав із скарбони церковні гроші". Стидався і своїх і чужих людей. Іноді навмисне удавав, що не розуміє її. Сердився, що все виїздить із одним і тим самим. Обоє не додержали своєї ролі. Бо йому би бути з нею добрим, поки не виконає те, що задумав. Отже не міг. Сердитість брала гору. Навіть тоді, коли розважав собі: „шо, ану ж баба розжалуєся і озьме розпучливу постанову — коли так, то розійдімся". Знав, що баба на таке готова. Знав і не міг здержатися. Хоть зачинав по-добру, то сходив на лють. Не вміло ні одно, ні друге скривати своїх думок, своїх почувань. Одно і друге знало, що діється в серці супротивника. Вона ж намагалась, і то кончє, вмовити в себе, що це їй лиш так здається. Іншим разом знов, що це минеться, що вона його переконає, і він буде для неї добрий. Нехай би хоть оце позбуття маєтку переконало його в тім. Один раз, і все чорт побери!

І зробився на неї сердитий без причини.

— Може, нап'єшся горівки?

— Дай мині спокій!

Він хотів напитися, але через те, що вона запропонувала, через те відмовив. Лютило те, що солодко говорить. А вона ж би не могла так, як люди. Хоть не знав, як люди в таких випадках говорять, коли молодий ожениться із старою. А во-

на тільки зітхала. Як учула „ти", то приходила їй надія наново. Бо з такої злости приходило їй не раз на думку, що все пропало, що з їх життя не буде нічого. А як тільки почула слово „ти", забувала. Здавалося, що це слово в'яже їх нерозлучно. Ще потім нераз на самоті нагадувала собі це слово.

Сільські душі, прості, незамасковані, показували, як на долоні, яка то погана річ — стосунок жінки до чоловіка, коли він опирається на так називаній любови. Там побираються на те, щоби працювати. Щоби поконати усі ті недогоди, які накладає чомусь природа на людину. Інтеліґент інакше, він наївний, його годують, як свиню в карнику, він уже забув той сором. Біда примусила його робити все на людських очах. Усі життєві функції, з якими чоловік ховається, він усе те силою факту полагоджує на людських очах і так привик до цього, що стратив сором. Що поставив собі за ціль те, що досі було середком.

Хоть чого найліпшого забагато, то навкучиться. Отак же само було й з гостиною Ільковою. Він гостив далі, завсіди з інакшої притоки. Весілля, потім могорич по продажу, потім переносини сина й невістки до нової хати. А все це на його кошт. Здавалося, що він навмисне всіх приймає, навмисне таке виробляє, аби щось заглушити в собі, а радше, аби відвернути увагу людську від чого. Це так само, як хто з неуваги вдариться, а потім ще раз б'є, на доказ, що його не болить. Одначе не встиг людям вибити з голови. Вони привикли до тої гостини так, що одні соромились туди до нього заходити, а другі, котрі заходили, то почитували собі і йому давали навдогад, що вони йому роблять ласку, коли зволять уживати його хліба й соли.

Трохи не сварили його в його хаті гості.

— Це нечувана річ! Та дай уже спокій з тою горівкою! Спочинь трохи!

Ловив, як щупака, руками, а він виривався. А батьки сварили своїх синів, дорікали їм Ільком.

— А може би-сь пішов в гостину до Илька?

— А шоби моя нога там не постояла! — виправдувався ображений.

Стара приповідала до Сороки:

— Вижу, шо бануе, вижу, шо жалуе, але вже запізно. Послухати було старої нені.

— Як бануе, коли балуе? — говорив старий на підпитку.

— А я вижу, шо бануе, шо йому тяжко на серци, хоче ту гадину запити, хоче забути своє горе.

— Сиди тихо! Тілько його. Ти хоть днину мала за ціле своє житє такої забави?

— І ліпше мині з тим, шо не мала.

— Не говори, стара! Бо привикла до біди, та вже добра не розумієш.

А він приповідав:

— Поїду, загосподаруюся та й вас заберу. Приїду за вами й заберу.

— Мині вже, сину, не до того. Ліпше й тобі було дома сидіти. Не знаєм, як там є, шо тебе жде?

— До добра звикну; то до біди тяжко наломитися, а до добра раз-два.

Старий обставав за ним.

— Уже пізно мині раду давати. Не послухав мене, раз зайшов у таке, шо не знає собі виходу. Дай же, Боже, аби тобі це на добро вийшло, не на зло; дай Боже аби я милилася, аби я нічого не розуміла.

Говорила стара крізь сльози, а старий мовчав, він щось догадувався. Він думав над тим, як він би в такім разі поступив.

А на третій день пішов по пашпорти. Її лишив дома. Ніколи вона була б не лишилася, якби він її до того наклонював. Але цю справу полагодив Срулько. Намовив її. Старий, що слухав тої намови, уже знав, що син не вернеться. Жаль йому було старої. Дуже жалуватиме, що він поїхав і не випрощався з нею. Бо це люди не дарують на селі. І самому було жаль, що розлука з сином без формального прощання. Такий звичай у людей.

Вийшов супроводжати і, зробивши таку міну, що багато розуміє, промовив:

— А я все знаю, старого не здуриш. Дай же Боже, сину, на новім гнізді щастя й долі.

Але син не піддавався ніяким сентиментам. Як таємниця, то й перед рідним батьком таємниця, необачне слово може багато пошкодити. А, зрештою, не знав, чи вдасться штука. Ану ж ні, тоді вертайся, як непишний. А так, не прощавшися, можна сказати, що ніякого наміру на втеку не мав. Не довірював Срулькові. Хоть заплатив йому, то все ж думав, що Срулько може злакомитися на заплату від неї. А вона не пожалує. Усе дасть, аби дізнатися правди. Нічого не пожалує. Опріч тих грошей, вона ще мусить мати свої нерушані, баба завсіди дбає за себе більше, як хлоп. Зрештою, хоть Срулько не скаже, то вона ще цього вечера догадається; скоро побачить, що він не вертається, то зараз догадається. Вийде навперейми. Хто знає, чи не вдасться бабі штука.

Усе це були пусті обави. Бо ані Срулько не зрадив, ані баба не догадалася. Срулько не зрадив, бо — купець, він привик із діда-прадіда хоронити такі таємниці, бо боявся, що зрада таємниці пошкодить йому в його ремеслі. А баба не могла припускати, що так станеться. Не вірила б навіть Срулькові, хоть би він її переконував. У неї слюб

свята річ, у селі таке не лучалося. І йому б таке не прийшло на думку, якби не служив при війську в великім місті. Там він наслухався всіляких пригод людських. Зразу він їм не вірив, потім, як вірив, то призадумувався над тим, чи це може кождий удати. А як зачав призадумуватися, то вважав кождого, що так не зробив би, за дурного селюха з глухого кута, що не варта, що для нього сонце світить, що хліб святий їсть. Що це може бути недобре, що це так не годиться робити, те не приходило йому на думку. Зразу він думав, що ніщо не годиться. Не годиться сидіти при столику за якимись письмами, коли надворі так гарно сонце світить, і робота в полі на християнина чекає. Не годиться щодня їсти м'ясо, хіба на Великдень, а в місті їдять, не питають, чи годиться, чи ні. Взагалі, що він бачив у місті, то все воно з його думкою не годилося робити. Трохи згоді переконали його й люди й обставини, що таке „не годиться" це хлопський дурний забобон. Коли ж можна їсти щодня м'ясо, коли можна в робітню днину сидіти в холоді за столиком і ставляти нікому непотрібні ключки, то, видко, можна задля наживи покинути жінку, забравши її майно. Не одна є негарна річ на світі, що її не кождий би піднимався, хто не мусить, або той, хто має іншу спромогу жити. А чи вільно таке робити, це вже інакше питання. Не вільно те, за що тяжко карають, бо як витримаєш кару, то добре берися до такого діла, як же ні, то не зачинай. Коли ти годен хлопець, то берися до всього. А як ні, то сиди тихо, іди на село та гіркуй на грунті. Зігнися в чотири погибелі та таскай на собі кожду біду! Він почувався на силах до інакшого діла. Пізнав, що не тільки світа, що на селі на ниві, що єсть люди, які нічого не роблять, а жиють краще

від мужика, що аж пересяк наскрізь гноєм. Отим то чув себе на силах подіяти з бабою таку штуку, що не тільки не вважав це за зле, але навпаки, мав себе за ліпшого. Знав, що в селі не найдеться такий, аби похвалив його за це діло. Одначе, це подумають так ті, що світа не знають: дурні мужики, а деякий хоть зрозуміє, який він інтерес зробив, то буде злий на нього з зависти, що йому не вдалася така штука.

Старій також не приходило на думку, що можна зараз по шлюбі тікати від жінки. А тепер вона зовсім не припускала, щоби син без випрощання від'їздив. Тільки старий підозрівав, догадувався. Підсміхався під носом і думав, яку славну штуку придумав його син. Проводячи його до міста, наказував:

— А не забувай за старих, иноді нагадай! Хоть поминки справляй після нашої смерти!

Вони обидві зовсім інакше думали про запізнення Ілька, аніж можна було надіятися. Бо як Срулько повідомив, що Ілько лишився з знайомими з війська в місті на забаві, то мати його не мала на це ніякого оправдання. Нарікала, хто таке видів: „у такім ділі, коли задумує таку важну річ, коли тільки має грошей при собі, гаяти час на забаві. Чи ще йому мало дотеперішної забави. Ще чого доброго та по-п'яному обікрадуть". А Параска оправдувала його: „Він добрий, його кождий любить. Не має тої сміливости відмовити. А видить, що хтось його частує, то не хоче лишитися в довзі". І всміхалася миленько, неначе бачила його перед собою, який він добрий. Отже прикро було їй, однако. Старий тільки кліпав очима та чухався в свої нечесані патли. Він бажав синові, щоби в щасливу годину вирвався від відьми, як охристив Параску в своїх думках. А тим-

часом намагався переконати Параску, щоби на нього в них не ждала. Він, очевидно, заночує та піде просто до її дому. Боявся, що вона тут заквартирується, а як додумається, що син уже далеко, то не схоче вступитися: завше таки родичі якось обов'язані за провину своєї дитини. Ото ж боявся, що вона не вступиться, та ходи потім коло старої торби!

Стільки гризоти й жури молода була б не витерпіла: була б небезпечне зробила своєму життю конець. А стара витримувала. Задовго жила та привикла до життя, не хотіла з ним розлучатись. І вміла журитися. Також вивчилася за свого життя цієї штуки. Де яка є жура, де який є клопіт, то навістив її. Дивно те, що попри все це баба не вмерла. На це діло було вже їй час. Отже не вмирала. Мабуть, сама себе нагіпнотизувала, щоби жити. Умовила в себе, що ще має з ним якийсь час прожити, і тою твердою постановою геть відгонила смерть від себе. Не брала собі до серця потребу вмирати, для того організм її не лагодився на той випадок. Мала ж нагоду пригадати собі на смерть, бо одно, що невістка їй цю річ нагадувала, а друге, тяжко занедужала її свекра.

. . .

ПРИМІТКИ

„Передмнє слово" Володимира Гнатюка до першого видання Мартовичевої повісти „Забобон", що появилася друком накладом Української Видавничої Спілки, Львів, 1917, каже додумуватися, що Мартович закінчив цей твір у листопаді 1911 р., а принаймні тоді передав її Гнатюкові до оцінки. Два з половиною роки, від закінчення „Забобону" до вибуху світової війни в липні 1914 р., Мартович пробув на хуторі свого приятеля д-ра Івана Кунцева в Улицьку Зарубанім, де вперто працював над здійсненням своїх літературних задумів. Висліди цієї праці великі: три довші оповідання, що друкуються в першому томі нашого видання, драма „Політична справа" і незакінчена повість з селянського життя, без наголовка, та крім того багато коротких прозових фрагментів, що широкого читача не зацікавлять. Та треба думати, що літературна спадщина Мартовичева з цих років не повна: Наслідком погрому садиби д-ра Кунцева у вересні 1914 р., який вчинили салдати російської армії, рукописи письменника „опинилися на подвір'ю, в городі, в саді, на слоті, порозкидані і потоптані салдатськими чобітьми, а визбирані потім картки виказали вже багато браків".[1]

1. Політична справа: В рукописному відділі бібліотеки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка збереглися два варіянти цієї драми, машинописи, биті на машині самим письменником. У нашому виданні друкується вперше „Політична справа", з машинопису № 513/5а, стор. 1—48, який багато різниться від другого машинопису, № 513/5б, та є досконалішою редакцією драми. За прийняттям саме цього варіянту промовляє і те, що його виправляв сам письменник, додаючи деколи цілі речення. В машинописі, з якого передруковуємо „Політичну справу", бракує стор. 3; її знайдено на другому боці стор. 12 машинопису повісти без наголовка, ближчий опис

[1] Іван Куниів: Лесь Мартович, щоденник „Діло" № 82 з 3-го лютого 1916 р

якої подаємо нижче. Це вказувало б, що драма не була остаточно викінчена і є варіянтом, з якого письменник задоволений не був.

2. Село Підойми: В рукописному відділі бібліотеки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові збереглися два варіянти цієї повісти без назви та кінця, а саме: чорновий рукопис, це звичайний шкільний зшиток, № 513/6а, стор. 1—22, і машинопис, № 513/6б, стор. 1—37. Передруковуємо її з машинопису, битого самим письменником і його рукою виправлюваного. Труднощі при редагуванні повісти великі: унаслідок погрому картки вимазані болотом і вим'яті. Валок машини зле пересувався, на одному місці вибито часом дві, три, а то й чотири літери. Письменник часто пише скороченнями, напр.: „П-о" замість „Петро", „І-н" чи „Й-н" замість „Іван" чи „Йван", „село П." замість „село „Підойми" і т. д., деколи забуває прізвища героїв, напр.: раз „Сурка", а декілька сторінок далі „Рухля", раз „Палагна", то знову „Параска". Крім цього письменник зовсім не зберігає законів пунктації, в тексті нема абзаців, запинок, а часто також крапок. В машинописі бракує стор. 26; її реконструовано так, що використано чернетку повісти, писану дрібосеньким, як мачок, письмом, а саме частини стор. 19 і 20 чернетки. Половина стор. 34 машинопису віддерта, реконструювати її навіть при допомозі чернетки не вдалося тому, що в обох варіянтах фабула дедалі більше віддалюється одна від одної, а врешті цілком розходиться. Всі ці труднощі вимагали деякого встрявання редактора в реконструкції, та це встрявання дуже невелике, можна сказати, самозрозуміле. Машинопис не остання редакція повісти. Про це свідчить не тільки те, що письменник її не закінчив, але й те, що часто вставляв у текст одно чи два слова, що не дають закінченого речення; цими словами Мартович сформовував думку, щоб використати її при дальшому опрацьовуванні повісти. Проте, не зважаючи на всі свої недоліки, ця повість це ще один доказ великого таланту її автора.

СЛОВНИЧОК МЕНШЕ ЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ

Ади́, ади́(ть) — диви, дивіть
акура́т — саме, докладно

Банува́ти — тужити, жаліти, нарікати
бараба́ля — картопля
ба́рки — плечі, груди
белендіти — говорити дурниці
бі́г-ме́ — присяй Богу, їй Богу
блава́чити — даремно тратити час, лінюхувати
бодапро́сти — дякую, хай Бог вам заплатить; подяка за милостиню, милостиня
божи́ти(ся) — присягати(ся)
бо́рзо, борзе́нько, бо́рше — швидко, швидше
бука́тка — шматок, кусок
бульбо́на — пропасть, глибоке місце в річці чи ставі

Вгу́рний — впертий, гордий, поганий
веле́бний — достойний (в іронічному значенні)
велича́тися — хвалитися
верéня — ряднина
ви́гулити — видурити
ви́їхати з чимось — пробалакатися, починати якусь несподівану для когось розмову
вико́нювати — виконувати
ви́рватися з чим — сказати щось необережно
відру́лювати — відштовхувати
відзе́мок — той, що глибоко в землі, міцний, кріпкий
відка́зувати — нарікати; відка́зування — нарікання
відмі́на — виродок, чортеня
відуме́рщина — спадщина
ві(й)т — сільський староста
вко́ськати — присмирити, приборкати
внима́тися — отягатися, соромитися
ворожи́ця — жінка-ворог
всота́тися — нагаруватися
вста́литися — устійнитися
вшуміти — бодай тебе вшуміло! — щоб ти вглух!

Гала́кати — викрикувати
гали́ти — спішити
гандель — торгівля; гандлюва́ти — торгувати, крамарювати
гарба́та — чай
гіркува́ти — гіркою працею чогось добитися, гірко працювати
глагоїти — злагіднювати
глибити — топити, тягнути в глибоке, наражувати на прикрощі

гли́пнути — скоро кинути оком
глота́ — тіснота, юрба
го́ден (хлопець) — як слід, хоч куди
гоне́т — щедрий
господи́н — пан
гости́нець — шосе, битий шлях
го́цки — забава, жарти; зачати го́цки, брати на го́цки — глумитися
грань — жаринка
гри́нка — скибка (хліба)
гріхуватися — боятися гріха

Ґре́чний — чемний, милий
ґрунто́вий — той, що є власником ґрунту, багатий

Де́дя — тато, батько
дзига́рок — годинник
длято́го — тому
дни́ньски — день-у-день
до́буток — майно, худоба
догоро́вувати — допікати, дорікати
доконáтися — переконатися
досто́ювати (чогось) — вперто вимагати, наставати на щось
дри́гнути — здригнутися
ду́ркати — трясти, штовхати
ду́чка — дірка, ямка

Евентуальність — можливість, імовірність
екзеку́ція (народне: здеку́ція) — судове стягнення боргу
Жвинді́ти — лепетати
жо́вна — іволга

Загири́ти — протратити, змарнувати

за́гін — нивка
загіркувати — див. гіркувати
заглаго́їти — див. глаго́їти
загли́бити — див. глибити
загоди́тися — погодитися, полагодити в мирний спосіб
загоді́ — заздалегідь
за́для — через (когось або щось)
за́жен — заробіток на жнивах
за́здріти — бачити, доглянути
зазна́ти — запам'ятати
зала́годити — примирити, заспокоїти
заліжка — заклад
замельдува́ти — зголосити, повідомити про щось
запра́вити — зажадати (при торзі)
заскобота́ти — залоскотати
зафасува́ти — дістати, одержати
заходи́ти в право — правуватися, доходити права
звести́ (з чогось) — добитися, придбати
здеку́ція — див. екзекуція
здихну́ти — зітхнути
здох — зітхання
зіпра́ви — справді, дійсно
злісни́й — лісничий
знак тому — це ясно
зненá́паду — зненацька
зору́дувати — полагодити
зоря́ти — світати
зо́страхи — боячись
зусі́м — зовсім

Иснісько — достотно, достоменно

Кавча́ти — покірно просити, благати
ка́гла — комин, затикач у комині

кала́тнути — відразу випити, вдарити скоро
капари́ти — бідувати, нездарно робити
капа́рниця — нехлюя, нечепура, недбайлиця
ка́праль — чотовий
карни́к — свинюшник, саж
карчи́ло — потилиця
кватирмах (військовий вислів) — той, що шукає квартири
кі́рат — устаткування з приладом для господарських робіт, як молочення збіжжя, різання січки
кля́са — слабші фізично новобранці проходили двічі або тричі „клясу", тобто переглядини військово-лікарської комісії, чи вони здатні до війська; коли хто остаточно був визнаний за нездатного, говорили: „вийшов з кляси"
коли́ба — гуцульський курінь
коно́вка — дерев'яне відро на воду
контентува́тися — вдоволятися; конте́тний — вдоволений
ко́нтрат — контракт, умова
коро́на — австрійський гріш, вартости коло півкарбованця
ко́шниця — рід схову, високого, круглого, обведеного сплетеним пруттям, в який селяни зсипають у шульках кукурудзу і там її зберігають
кре́вний — родич
кре́йцар — австрійський гріш, вартости коло копійки
кримина́л — в'язниця; кримина́льний суд — **карний суд**
криса́ня — капелюх (з широкими крисами)
ксьондз — священик
ку́ча — саж, свинюшник

Лапу́х — лопух
лах — лахміття, дрантя
ледви́ — ви ледви справлятимете празник — ви, здається, не справлятимете празника
лу́меро — нумер, число
лу́чити — вцілити, попасти

маєство — маєток, багатство
май — гей, трохи, ще (при вищому ступені прикметників)
манко́лія — мелянхолія, сумний настрій
манти́ло — той, що виманює в когось щось
масни́й — товстий, сороміцький (жарт)
маю́чий — багатий
ме́лькати — мигати
милитися — помилятися
мня — ім'я
мо(й) — форма звертання, в роді: гей, ти, чи гей, ви
морґ — трохи більше як півдесятини землі
моше́нка — гаманець
му́дрішки — дурниці

На! — гей! ось маєш!
на́біл — молочні продукти
навга́д — навдогад
наза́д — знову
назири́ти — добачити, доглянути
нати́к — натяк
начупру́вати — натягати за волосся (за чуприну), набити

нена́ручно — незручно
не́ня — мати
непри́мішний — див. примішний
непри́чком — наприклад, мовляв
ніпо́чому — без вартости

Обезві́чити — скалічити, тяжко скривдити
обрі́к — овес із січкою, корм для коней
обірни́к — гній
обо́ра — загорода для скоту
огро́за — погроза; огро́зу дати — погрожувати
око́ман — економ
о́маść — товщі
омра́за — образа
о́пад — наворот; за третим о́падом — за третім наворотом
оско́чити — відскочити
останови́тися — станути, спинитися
отя́к — ніби, гейби, так наче
ошу́ство — ошук, шахрайство

Пантрува́ти — пильнувати берегти
па́рбок — парубок
передні́ший — такий, як передтим, як колись
пере́мі́тка — тонкий гаптований рушник, яким молодиці завивають голову на свята
переноси́ти (кошти) — перевищати
пилува́тися — поспішати
пита́ти на що — звертати увагу, зважати
побожи́ти — присягнути
поведе́нція — поведінка, відносини
пого́да — злагода
погоди́ти — зачекати; стривати (погоди́ — стривай)
поділу́нок — розподіл спадщини
подоба́ти — лицювати; це тобі не подо́ба — це тобі не лицює
подуфа́льний — гордий
поли́чник — удар у лице
помина́ти — згадувати
помині́ти — скласти врочисту обіцянку
помі́тувати (кимось) — нехтувати
помо́стина — поміст, підлога
поощря́ти — заохочувати
попаци́ти — потерпіти, знести (кару, напр.)
попу́тати (коні) — зв'язати так, щоб не могли бігати
по́рція — чарка
поселю́шник — той, що швендяється по селу
посліо́к — кінець
постойкувати — не працюючи, стояти, відпочивати
потерпа́ти — боятися, що щось погане трапиться
почи́тувати — уважати, навчати, читати, проголошувати, міркувати; в церкві панотець почитували — зарахо́вували, кілько літ
пра́во — просто
правда́тися — сваритися, чия правда
пра́зник — рокове свято
преч — поріч, геть
пре́ці — таж, наприклад, адже
прибага́ти (з їжею) — добирати (їжу)
прибагну́ти — придумати
примі́шний — той, що з чи-

мось має справу, причасний до чогось

приповіда́ти — (правду) казати, як у приповідці

приповіда́тися — признатися говорити, примовитися

присвідчи́ти — засвідчити, свідкувати

прися́жний — сільський поліцай

прито́ка — притичина, привід

при́чка — пригода

приши́йно — напрасно, дуже швидко, „на шию"

прімкну́тися — пролізти, продертися

проноси́ти — базікати, чутка йде

прошумі́тися — протверезитися

пункт — пункт, точка, стаття

ра́та — частина сплачуваного боргу

реєнтій — дяк (чемна форма)

рекурсува́ти — відкликуватися від судового присуду

ри́нський — дві австрійські корони, вартости коло 80 царських копійок

ритуа́льний — згідний з обрядами жидівської релігії

ріще — хмиз (пояснення Леся Мартовича)

ро́дичі — батьки

роз'язок у голові — розум

розщиба́тися — з усіх сил старатися, дуже силкуватися, запобігати

са́баш — субота, жидівське тижневе свято

сан — стан, суспільна верства

се́ндзя — суддя

сере́док — засіб

сестри́ниця — сестриниця, сестрина дочка

сироти́нський — опікунчий (напр. суд)

скарбо́на — церковна каса

скипени́ти — довести вариво до кипіння

склеп — крамниця

ско́бот — лоскотання

скорня́ти — збудити, звести на ноги

ску́за — виправдання, викрут

сно́чи — з вечора

спира́тися — відпиратися, відмовляти

спубліка́ти — публічно осоромити, вилаяти, поганьбити

ста́витися — витратити багато грошей на частування

ста́роста — начальник повіту (району)

ста́тний — заможний

сто́кмитися — погодитися умовитися

сторо́нський — сторонній, з іншого села

стре́фити — споганити, збезчестити

стри́х — горище

су́тий — товстий, щедрий, багатий

сутки́ — вузенька доріжка в селі (пояснення Леся Мартовича)

Табе́ля (та́буля) — таблиця; судовий спис власників нерухомостей; також кімната, де такий спис зберігається

тагва́ха — військова денна сторожа

та́кже — отже

те́вкати — жерти

те́рмін — реченець; дата судової розправи

ті́лький — такий, такий довгий, такий великий, так багато
тру́тити (день) — прожити (легко)
тручáти (біду) — справлятися (з бідою)

Уці́лові вийти — вийти цілим, непошкодженим

Фáна — хоругва, прапор
фант — рухома річ, забрана судом за борги для продажу з торгів
фари́нник — заколотник
фармазóн — член таємного релігійно-містичного товариства, створеного жидами, що буцім змагає до уліпшення людства
фéник — півкрейцаря, вартости коло півкопійки
фи́цнути — хвицнути
фонéтика — правопис, спосіб писати слова так, як їх чути (заведено у школах Галичини й Буковини 1893 р., проти неї воювали москвофіли, вважаючи, що це народне нещастя)

Хáвка — морда, рило; стулити хáвку — замовкнути
халу́пник — власник хати без грунту
хлоп — мужчина
хосéн — користь
хрáпи — ніздря

Чи́колонок — чиколоток, щиколоток
чини́тися — вдавати

Шарну́ти — потягнути, вдарити
швáгер — шуряк
шлях — удар; шлях трафить — хай поб'é лиха година
шнáрити — шукати по закутках
шпу́рити — кинути
штéмпель — гербова марка
шту́ркати — штовхати; шторкатися — штовхатися; шту́ркнути — штовхнути

Щибну́ти — пошкодити, обдерти, відбити

Як що куди йде — як що до чого
ялося — годиться
ярина́ — городина

ЗМІСТ

	Стор.
Політична справа	5
Село Підойми	125
Примітки	221
Словничок менше зрозумілих слів	223